

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI**

ABDIG‘ANIYEVA SITORABONU MURODULLA QIZI

**O‘ZBEKISTON QURILISH MATERIALLARI BOZORINI DAVLAT
TOMONIDAN TARTIBGA SOLISH MEXANIZMLARINI
TAKOMILLASHTIRISH**

**iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
darajasini olish uchun yozilgan**

DISSERTATSIYA

ixtisoslik: 08.00.13 – “Menejment”

**Ilmiy rahbar:
i.f.d.prof. Yo‘ldoshev N.Q.**

Toshkent-2023

Mundarija.

1-bob. Qurilish materiallari bozorini tartibga solishning nazariy – uslubiy asoslari

1.1. Menejmentning tartibga solish funksiyasi mazmuni.....	11
1.2. Bozorni tartibga solish usullari.....	22
1.3. O‘zbekiston qurilish materiallari bozorini tartibga solishda davlat boshqaruvining o‘rni.....	26
1-bob bo‘yicha qisqacha xulosa.....	35

2-bob. O‘zbekiston qurilish materiallari bozori tahlili

2.1. O‘zbekistonning qurilish materiallari ishlab chiqarish salohiyati.....	36
2.2. Qurilish materiallari bozorining rivojlanishi.....	43
2.3. O‘zbekiston qurilish materiallari bozorida importning o‘rni.....	57
2-bob bo‘yicha qisqacha xulosa.....	65

3 – bob. O‘zbekiston qurilish materiallari bozorini rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqish

3.1. Import o‘rnini bosuvchi qurilish materiallari ishlab chiqarishda maxalliy xom –ashyolardan oqilona foydalanish.....	66
3.2. Qurilish materiallari ishlab chiqarishda zamonaviy texnologiyalarni joriy etish.....	71
3.3. “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasining iqtisodiy ko‘rsatkichlarini ekonometrik modellashtirish va prognozlash.....	86
3-bob bo‘yicha qisqacha xulosa.....	107
Xulosa va takliflar.....	108
Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.....	113

KIRISH

Dissertatsiya mavzusining dolzarbligi va zarurligi. Hozirgi davrda butun dunyo bo'yicha qurilish iqtisodiyotning yirik tarmog'i hisoblanadi. Qurilish sanoati samaradorligini oshirish imkoniyati ko'p jihatdan qurilish materiallari sanoatining rivojlanishiga bog'liq. Umuman olganda, sanoat korxonalarini qamrab olish binolar, inshootlarni qurish, ularni rekonstruksiya qilish va ta'mirlash uchun ishlatiladigan materiallarni qazib olish va ishlab chiqarish bilan bog'liq.¹ Jahonda ekologik «yashil» qurilish materiallari bozori hajmi 2022-yil oxiriga qadar 209,632 milliard AQSH dollarini tashkil etgan va bu davrida o'rtacha yillik o'sish sur'ati 9,73 foizga yetgan².

2020-yilda va 2021-yilning birinchi yarmida KOVID-19 pandemiyasi avjida hukumat tomonidan kiritilgan ta'qiqalar va cheklovlar global qurilish sektoriga sezilarli ta'sir ko'rsatdi va shu bilan barqaror qurilish materiallari bozorining o'sishini chekladi, shu asnoda turar-joy mulki eng katta zarar ko'rdi, chunki yirik shaharlardagi qattiq cheklov choralari uylarni ro'yxatga olishning to'xtatilishiga va ipoteka to'lovlarining sekinlashishiga olib keldi. Ushbu cheklovlar olib tashlanganidan keyin sektor yaxshi tiklanmoqda, masalan: uy-joy sotuvining ko'payishi, yangi loyihalarning ishga tushirilishi va yangi ofislar va savdo maydonlariga talabning ortishi so'nggi ikki yil ichida bozorning tiklanishiga olib keldi.

Mamlakatimiz iqtisodiyotida ham qurilish majmuasi, jumladan, qurilish materiallari sanoati muhim o'rin tutadi. Uning holati mintaqaning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish darajasi ko'rsatkichlaridan biri bo'lib xizmat qiladi. Qurilish materiallari sanoati butun mintaqa iqtisodiyotiga ta'sir ko'rsatadigan asosiy tarmoqlardan biridir. Ayniqsa, uy-joy qurilishi ko'p jihatdan qurilish materiallari, buyumlari va konstruksiyalarini ishlab chiqarish holatiga bog'liq, chunki qurilish-montaj ishlari qiymati tarkibida qurilish materiallarining o'rtacha ulushi 60 foizdan

¹ Состав промышленности строительных материалов, ее место в строительном комплексе и национальной экономике. Статья. (дата обращения: 03.04.2016).

² <https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/green-building-materials-market>

ortiq. Bu shuni ko'rsatadiki, uy-joy narxi ko'p jihatdan qurilish materiallari narxiga bog'liq. O'zbekistonda qurilish materiallari, buyumlari va konstruksiyalarini ishlab chiqarish bo'yicha ishlab chiqarish quvvatlarini rivojlantirish ularning tovar bozorlaridagi talabini, tabiiy-iqlim sharoitlarini o'rganishni, mavjud xom ashyo bazasidan optimal foydalanishni hisobga olgan holda iqtisodiy jihatdan asoslanishi kerak.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 01-fevraldagi PF-60-sonli «2020-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-maydagi PQ-4335-sonli «Qurilish materiallari sanoatini jadal rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida»gi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 2-apreldagi PF-5392-sonli «Qurilish sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-noyabrdagi PF-5577-sonli «Qurilish sohasini davlat tomonidan tartibga solishni takomillashtirish qo'shimcha chora tadbirlari to'g'risida»gi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-fevraldagi PQ-139-sonli «Uy-joylar qurilishini va qurilish materiallari sanoatini qo'llab-quvvatlashning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarorlari va boshqa me'yoriy-huquqiy xujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

Tadqiqotning respublika fan va texnologiyalari rivojlanishining ustuvor yo'nalishlariga mosligi. Dissertatsiya tadqiqoti O'zbekiston Respublikasi fan va texnologiyalar rivojlanishining «Demokratik va huquqiy jamiyatni ma'naviy-axloqiy va madaniy rivojlantirish, innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish» ustuvor yo'nalishiga muvofiq bajarilgan.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Qurilish materiallari bozorini tartibga solishda davlat boshqaruvini ahamiyati va qurilish materiallari bozorini davlat tomonidan tartiblashtirish mexanizmlarini takomillashtirishga doir tadqiqotlar prof. Robert A.Taylor, dr. Emili Jonson, prof. David Smit, dr Laura Martinez, dr. Maria Rodrigez, prof. Michael Harris, prof Bruton H.J. lar tomonidan olib borilgan.

MDH davlatlarida qurilish materiallari bozorini rivojlantirish muammolari mualliflar tomonidan o'rganilgan Stepanov I.S., Rudnov V.S., Mashkin N.A., Ignatova O.A., Kiyatkina Ye.P., Fedorova S.V., Goroshkova A.V., Bondarenko A.A., Begzade G.Sh., Abdulloyev U. X., Dikamova A., Xalzova N. A., Nikolayev V.P., Zaytseva K.N., Animitsa Ye.G. kabi mualliflar tomonidan o'rganilgan.

Mahalliy qurilish sanoatini davlat tomonidan tartibga solish usullari borasida olimlarimiz tadqiqotlar olib borishgan G'ulomov A.A., Qosimov E., Qosimov I., Nurimbetov R.I., Metyakubov A.D., Toshmuxeamedova K.S. Matrizayeva D. Yu., Kurbaniyazov Sh.K., Djumaniyazov U.I., Abdullayev A.A kabi olimlarimiz tadqiqotlar olib borishgan.³

Yuqoridagi olimlarning ilmiy ishlarini tahlil etish qurilish materiallari bozorini davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish masalalari yetarli o'rganilmaganligini ko'rsatdi. Ushbu muammoning dolzarbligi va yetarlicha ishlab chiqilmaganligi tadqiqot mavzusini tanlashda muhim omil bo'lib xizmat qildi hamda uning maqsadi va vazifalarini belgilab berdi.

Tadqiqot mavzusining dissertatsiya bajarilgan oliy ta'lim muassasasi ilmiy tadqiqot ishlari rejalari bilan bog'liqligi. Dissertatsiya tadqiqoti Toshkent davlat iqtisodiyot universitetining «O'zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning makroiqtisodiy barqarorligi va prognozlashtirilishni ta'minlashning ilmiy-uslubiy asoslari hamda uslubiyatlarini takomillashtirish» mavzusidagi ilmiy tadqiqot ishlari doirasida bajarilgan.

Tadqiqotning maqsadi O'zbekiston qurilish materiallari bozorini davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish yo'llarini ishlab chiqishga oid taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari: Qurilish materiallari bozorini shakllantirish va rivojlantirish tendensiyalarini o'rganish, milliy qurilish materiallari bozoriga xos

³ Qosimov E., Qurilish ashyolari: Oliy o'quv yurtlarining talabalari uchun darslik. — T.: «Mehnat», 2004-y.; Qosimov I. Arzon zamonaviy qurilish ashyolari. Darslik. Toshkent arxitektura qurilish instituti. — T.: Cho'lpon nomidagi NMIU. 2017.; Metyakubov A.D.

qulaylashtiruvchi va cheklovchi omillarni aniqlash va uni davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish yo‘llarini aniqlash;

O‘zbekiston qurilish materiallari bozorini tartibga solishda davlat boshqaruvining o‘rni ustuvor ekanligini ilmiy asoslash;

mamlakatda qurilish materiallari bozorini rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalarini aniqlash;

O‘zbekistonning qurilish materiallari ishlab chiqarish salohiyatini baholash; qurilish materiallari ishlab chiqarishda zamonaviy texnologiyalarni joriy etish ko‘rsatkichlarini asoslash;

bozorni davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlari asosida qurilish materiallari tayyorlash tizimini boshqarishni takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish;

qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalarining iqtisodiy ko‘rsatkichlarini ekonometrik modellashtirish va prognozlash.

Tadqiqotning obyekti sifatida O‘zbekiston Respublikasi qurilish materiallari ishlab chiqarish korxonalari olingan.

Tadqiqotning predmetini O‘zbekiston Respublikasi qurilish materiallari bozorini davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirishga doir tashkiliy - iqtisodiy munosabatlar tashkil etadi.

Tadqiqot usullari. Dissertatsiyada ilmiy bilishning nazariy va empirik usullaridan keng foydalanilgan. Xususan, rasmiy-mantiqiy, operatsiyalarni tadqiq etish, boshqaruv masalalarini yechish, sabab-oqibat bog‘lanishlarni aniqlash usullari qo‘llanilgan.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

Qurilish materiallarini ishlab chiqarish loyihalarini amalga oshirayotgan kichik tadbirkorlik subyektlariga tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash davlat jamg‘armasi tomonidan investitsiya loyihalarini amalga oshirish doirasida beriladigan bank kreditlari summasining 50 foizigacha miqdorida kafillik hamda mahalliy qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi tashkilotlarga qimmat import qilinuvchi xom ashyoni sotib olishda imtiyozlar berish taklifi asoslangan;

qurilish materiallari bozorini davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarini mamlakatda ishlab chiqarilayotgan qurilish mahsulotlarini ichki va tashqi bozorlarda pozitsiyalash hamda qurilish materiallari bozorini barqarorlashtirish orqali takomillashtirishga doir taklif berilgan;

mamlakatga 5 turdagi energiya tejamkor va ekologik (yashil) qurilish materiallari va xom ashyolarni import qilishda nol bojxona stavkasini qo'llash asosida qurilish materiallari bozorida ekologik xom ashyolardan foydalanishni kengaytirish taklifi asoslangan;

«O'zsanoatqurilishmateriallari» uyushmasi korxonalari iqtisodiy faoliyati asosiy tendensiyalarining ekonometrik modellari asosida 2030-yilga qadar prognoz ko'rsatkichlari ishlab chiqilgan.

Tadqiqotning amaliy natijalari quyidagilardan iborat:

Mahalliy qurilish materiallari bozoridagi tadbirkorlik subyektlarini moliyaviy imtiyozlar orqali qo'llab quvvatlash va import hajmiga ta'sir etuvchi omillarni baholash to'g'risidagi taklif ishlab chiqilgan;

Qurilish materiallari bozorini davlat tomonidan tartibga solishning iqtisodiy va tashkiliy mexanizmi ishlab chiqilgan;

O'zbekiston qurilish materiallari bozorining SWOT tahlili asosida qurilish tarmog'idagi tarkibiy islohotlar va muammolari amaliy jihatdan ishlab chiqilgan;

«O'zsanoatqurilishmateriallari» uyushmasi iqtisodiy ko'rsatkichlarini optimallashtirishning ko'p omilli ekonometrik modeli tavsiya etilgan.

Olingan natijalarning ishonchliligi. Tadqiqot natijalarining tahlili jarayonida O'zbekiston Respublikasi Qurilish vazirligi, «O'zsanoatqurilishmateriallari» uyushmasi, O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining rasmiy ma'lumotlaridan foydalanilganligi, ishda qo'llanilgan yondashuv va usullarning maqsadga muvofiqligi hamda ilmiy asoslanganligi, keltirilgan xulosa, taklif va tavsiyalarning «O'zsanoatqurilishmateriallari» uyushmasi va O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi Bojxona qo'mitasi tomonidan amaliyotga joriy qilinganligi bilan belgilanadi.

Tadqiqot natijalarining ilmiy va amaliy ahamiyati. Tadqiqotning amaliy ahamiyati qurilish materiallari bozorini davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish asosida qurilish materiallari ishlab chiqarish hajmini bosqichma-bosqich oshirish imkonini beradi, qurilish materiallari importini mahalliy bozorlarimizdan siqib chiqarish imkonini yaratadi.

Dissertatsiya tadqiqotida erishilgan natijalar, ilmiy-amaliy xulosa va tavsiyanomalardan qurilish materiallari bozori talablarini hisobga olgan holda qurilish materiallari bozorini davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish asosida milliy qurilish materiallari bozorlarini shakllantirishda foydalanish mumkin. Dissertatsiya materiallaridan «Menejment» «Marketing», «Strategik menejment», «Marketing tadqiqotlari», «Ishlab chiqarish menejmenti» kabi fanlar bo'yicha o'quv adabiyotlari tayyorlashda foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Tadqiqot natijalarining joriy qilinishi. Qurilish materiallarini ishlab chiqarish loyihalarini amalga oshirayotgan kichik tadbirkorlik subyektlariga tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash davlat jamg'armasi tomonidan investitsiya loyihalarini amalga oshirish doirasida beriladigan bank kreditlari summasining 50 foizigacha miqdorida kafillik hamda mahalliy qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi tashkilotlarga qimmat import qilinuvchi xom ashyoni sotib olishda imtiyozlar berish taklifi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6244-sonli «Hududlarning sanoat salohiyatini oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi qarori doirasida 14 turdagi qurilish materiallarini ishlab chiqarish bo'yicha tadbirkorlarga berilgan imtiyozga binoan oxirgi yillarda ishlab chiqarish hajmi 23 foizga oshdi. Yirik qurilish tashkilotlari tomonidan 2022-yilda amalga oshirilgan qurilish ishlari hajmi 12 114,5 milliard so'mni tashkil etgan, 2021-yilning mos davriga nisbatan qurilish-montaj ishlari xajmi 85,7 foizga oshgan. (2023-yil 8-maydagi 05/15-1009-sonli ma'lumotnoma).

Qurilish materiallari bozorini davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarini mamlakatda ishlab chiqarilayotgan qurilish mahsulotlarini ichki va tashqi bozorlarda pozitsiyalash hamda qurilish materiallari bozorini barqarorlashtirish

orqali takomillashtirish taklifi asosida mamlakatda qurilish materiallari ichki bozor hajmi o'rtacha 1 foizga, tashqi bozor aylanmasi o'rtacha 0,75 foizga oshib, qurilish materiallari mahalliy bozori sezilarli darajada barqarorlashgan. (2023-yil 8-maydagi 05/15-1009-sonli ma'lumotnoma).

Mamlakatga 5 turdagi energiya tejamkor va ekologik (yashil) qurilish materiallari va xom ashyolarni import qilishda nol bojxona stavkasini qo'llash asosida qurilish materiallari bozorida ekologik xom ashyolardan foydalanishni kengaytirish taklifi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 13-apreldagi PF-51-son «2023-yilda bozor tamoyillariga asoslangan ipoteka kreditlari orqali aholini uy-joy bilan ta'minlash dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmonining 3-ilovasida o'z aksini topgan. Mazkur ilmiy yangilikning amaliyotga joriy etilishi natijasida 5 turdagi energiya tejamkor qurilish materiallari va xom ashyolarga 2023-yil 1-maydan boshlab tegishli bojxona imtiyozlari berish orqali qurilish materiallari bozorida ekologik xom ashyolardan foydalanishni kengaytirishga erishilgan va mahalliy qurilish materiallari bozori jahon standartlariga mos ekologik qurilish materiallari bilan to'yingan. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi Bojxona qo'mitasining 2023-yil 22-iyundagi 21/05-23-0014-sonli ma'lumotnomasi).

«O'zsanoatqurilishmateriallari» uyushmasi korxonalari iqtisodiy faoliyati asosiy tendensiyalarining ekonometrik modellari asosida 2030-yilga qadar prognoz ko'rsatkichlari ishlab chiqilgan hamda qurilish materiallari bozorini davlat tomonidan tartibga solish natijasida vujudga keluvchi istiqboldagi asosiy faoliyat ko'rsatkichlarini o'zaro muvofiqlashtirish imkoni yaratilgan. (2023-yil 8-maydagi 05/15-1009 sonli ma'lumotnoma).

Tadqiqot natijalarining aprobatsiyasi. Mazkur tadqiqot natijalari 5 ta, shu jumladan, 2 ta respublika va 3 ta xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyada ma'ruza shaklida bayon etilgan va muhokamadan o'tkazilgan.

Tadqiqot natijalarining e'lon qilinganligi. Dissertatsiya mavzusi bo'yicha jami 10 ta ilmiy ish, shu jumladan OAK e'tirof etgan ilmiy jurnallarda 2 ta ilmiy maqola, nufuzli xorijiy jurnallarda 3 ta ilmiy maqola, shuningdek ilmiy-amaliy

konferensiyalarda 5 ta ma'ruza va tezislar nashr etilgan.

Dissertatsiyaning tuzilishi va hajmi. Dissertatsiya ishi tarkibiy jihatdan kirish, uch bob, xulosalar va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat. Tadqiqot ishining umumiy hajmi 119 betdan iborat.

1-bob. Qurilish materiallari bozorini tartibga solishning nazariy – uslubiy asoslari

1.1. Menejmentning tartibga solish funksiyasi mazmuni

Bugungi kunda ishlab chiqarish jarayonlarini tatqiq etish asosida aniqlangan muammolar, ularning salbiy natijalarini oldini olish zarurati tartibga solishni taqozo etadi.

Menejmentda tartibga solish funksiyasi me'yorlardan har qanday og'ishlarni bartaraf etish va shunday tizim faoliyatiga erishishga mo'ljallangan. Bunda boshqaruv tizimi holatining ma'lum bir qiymatdan, me'yorlardan, muvozanatlardan har qanday og'ishlarni oldini olish nazarda tutiladi.

Nazorat asosida aniqlangan ishlab chiqarish-xo'jalik faoliyati jarayonidagi muammolar, shuningdek, uning salbiy natijalari tartibga solish orqali bartaraf etiladi.

Tartibga solish - Urinish boshqariladigan tizimga xos bo'lgan kamchiliklar, disfunktsiyalar va nomukammalliklarni bartaraf etishga yo'naltirilgan boshqaruv tashkilotiga tegishli. Bunga amaldagi boshqaruv tizimi tomonidan tashkil etilgan tegishli tadbirlarni shakllantirish va amalga oshirish orqali erishiladi. Iqtisodchi olim N.Q.Yo'ldoshev fikriga ko'ra, "Boshqaruv insonlar bilan birga paydo bo'lgan. U mehnatning taqsimlanishi va kooperatsiyalanish jarayonida faoliyatning mustaqil turiga ajralgan. Bu odamlarning ijtimoiy ishlab chiqarishdagi faoliyatini tashkil etish va muvofiqlashtirish zarurligi bilan asoslangan."⁴

Taniqli iqtisodchi olimlarimizdan M.Sharifxo'jayev va Yo.Abdullayevning ta'limotlari bo'yicha, "tartibga solish muvofiqlashtirishning davomi bo'lib, u sodir bo'lib turadigan og'ishlarni bartaraf qilish yo'li bilan ishlab chiqarish jarayonlarini amalga oshirishni maqsad qilib qo'yadi. Uning yordami bilan vujudga kelishi ehtimol tutilgan og'ishlarning oldi olinadi."⁵

⁴ Yo'ldoshev, N.K. Menejment [Matn]: darslik / N.K. Yoldoshev, G.E. Zaxidov. - Toshkent: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti, 2018. - 5 b.

⁵ Sharifxo'jayev M., Abdullayev Yo. Menejment: Darslik. – Toshkent, O'qituvchi. 2001-y. 78 b.

Iqtisodchi olim A.G.Porshnev va boshqalar “Menejmentdagi tartibga solish - bu belgilangan parametrlardan chetga chiqqanda tizimda barqarorlik holatiga erishiladigan boshqaruv obyektiga ta’sir qilishdir.” – deb o‘z fikrini bildirganlar.⁶

Tartibga solish nazorat jarayonida aniqlangan barcha kamchiliklarni, o‘zgarishlarni, nosozliklarni bartaraf etishga mo‘ljallangan.

Ryabsev, A. Yu. fikriga ko‘ra «tartibga solish - bu og‘ishlarni bartaraf etish orqali tizimning xususiyatlarini ma’lum bir trayektoriya bo‘yicha saqlash jarayonidir».⁷

Tartibga solish uch bosqichda amalga oshiriladi:

1) o‘zgaruvchilarning haqiqiy holatining talab qilinganidan og‘ishlarini tekislash (zaxiralarni o‘z vaqtida to‘ldirish, jihozlarni ta’mirlash);

2) kompensatsion xususiyatga ega bo‘lgan tizimni kerakli holatdan chiqaradigan omilni (materiallarni o‘z vaqtida olishni ta’minlamaydigan yetkazib beruvchiga nisbatan qonuniy jazo choralarini) bartaraf etish orqali;

3) tizimni buzilishlardan ajratish orqali.

Shu bilan birga, tartibga solish choralari menejment texnologiyasining barcha oldingi bosqichlarida qo‘llanilishi mumkin. Buning uchun korreksiyalash xarakterlariga asoslangan quyidagi qarorlarni tanlash zarur:

- chetlanishlarni bartaraf etish;

- standartlar va mezonlarni qayta ko‘rib chiqish;

- standartlar va og‘ishlarni ko‘rib chiqish bilan o‘zgarishlarni bartaraf etish.

V.R. Vesenin esa “Tartibga solishning vazifasi tashkilot maqsadlariga o‘z vaqtida samarali erishishni ta’minlash uchun rejalashtirilgan maqsadlarni, me’yorlarni, standartlarni yangilashdir.”- deb ta’rif bergan.⁸

⁶ Управление организацией: Учебник. / Под ред. А. Г. Поршнева, З. П. Румянцевой, Н. Саломатина. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: ИНФРА-М, 2002. - 32 с.

⁷ Рябсев, А. Ю. Менеджмент: экономические аспекты управления [Текст] : учеб. пособие / А. Ю. Рябсев, Т. Б. Загоруля ; М-во образования и науки Рос. Федератсии, Урал. гос. экон. ун-т. — Екатеринбург : [Изд-во Урал. гос. экон. ун-та], 2017. — 38 с..

Muammoning mazmuniga va nazoratga olish yo`nalishiga ta'sirini yaratish usuliga qarab, tartibga solishning ikki qo`lini misol qilib olishimiz mumkin:

- reaktiv – belgilangan standartlarga erishish ko`rsatkichi past bo`lganda joriy etiladi. Standartlardan chetlanishlarni yumshatishga qaratilgan;
- proaktiv – muammo potensial imkoniyat sifatida qaraladi. Ish faoliyatini yaxshilash yoki imkoniyatlardan maksimal darajada foydalanishga qaratilgan.⁹

Qosimov G'.M. "Menejment" darsligida "So'zsiz, xar bir mamlakat xukumatining muayyan bosqichida o'zining xususiy maqsadlari bo'ladi va ularni yechishda mamlakatdagi va dunyo xo'jaligidagi iqtisodiy xolatni hisobga oladi. Shundan kelib chiqib davlatning tartibga solish faoliyati maqsadlari va yo`nalishlari o`zgaruvchan bo`lishiga qaramay, ushbu funksiyaning mexanizmi yetarli darajada ishlab chiqilgan, vaholanki, xar bir mamlakatning, alohida olib qaralganda o'ziga xos xususiyati bor."- deb ta'kidlagan.¹⁰

G'ulomov S.S. "Moddiy va moliyaviy resurslarni tartibga solish xam muvofiqlashtirish vazifasiga kiradi" – deb o'z fikrlarini bildirgan.¹¹

Boshqarish nazariyasi nuqtayi nazaridan tartibga solish, bir tomondan, boshqaruv obyektining belgilangan ish parametrlaridan og'ishlarini aniqlashga, boshqa tomondan esa, ta'sirga asoslangan qayta aloqa nazorati usuli sifatida qaraladi.

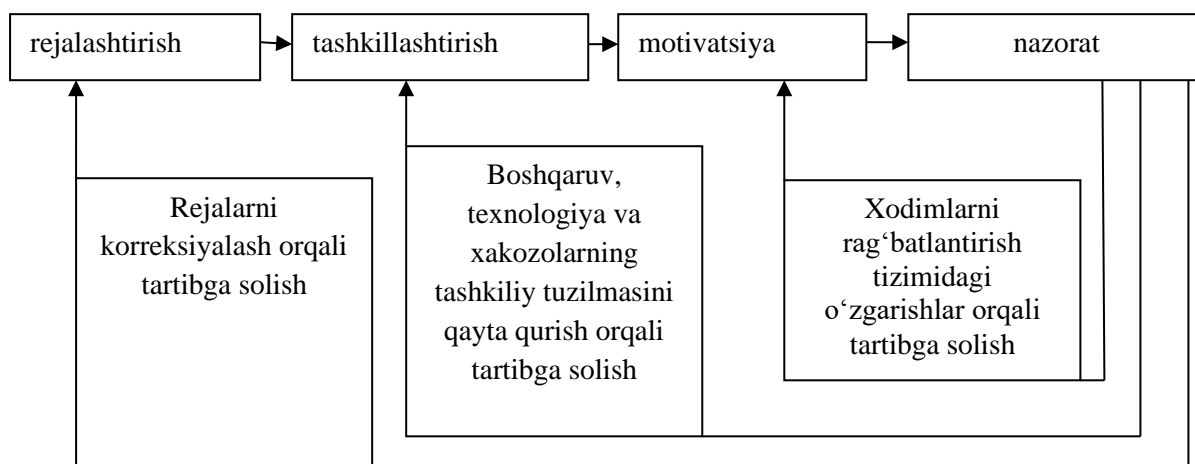
Shaxslar tartibga solish mexanizmining ajralmas qismidir. Shunday qilib, tartibga solish rahbar va unga bo'ysunuvchilar o'rtasidagi samarali muloqot jarayonini o'zida mujassam etadi. Normativ nazoratni amalga oshirish bo'yicha boshqaruv salohiyatidan kelib chiqqan holda, ular mavjud vaziyatlarni xolis baholashni amalga oshirishlari va shu bilan bunday tartibga solish sub'ektining xatti-harakatlarini modulyatsiya qilish uchun mos keladigan aniq metodologiyalarni shakllantirishlari zarur.

⁹ Управление организаций: Учебник. / Под ред. А. Г. Поршнева, З. П. Румянцевой, Н. Саломатина. - 2-й изд., перераб. и доп. - М.: ИНФРА-М, 2002. - 198 с.

¹⁰ Qosimov G'.M. Menejment: Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. T.: O'zbekiston, 2002. 256 b.

¹¹ G'ulomov S.S. Menejment asoslari: Iqtisodiyot yo`nalishidagi Oliy o'quv yurtlari uchun o'quv qo'llanma. – "Sharq", 2002, 117 – b.

Shundan kelib chiqib, biz tartibga solishni nazoratning yakuniy bosqichida tashkilot faoliyatini moslashtirishni ta'minlash usuli sifatida ko'rib chiqishimiz kerak. Tartibga solish jarayonining grafik modeli 1.1. -rasmida ko'rsatilgan.

1.1-rasm. Tashkilotning tartibga solish modeli¹²

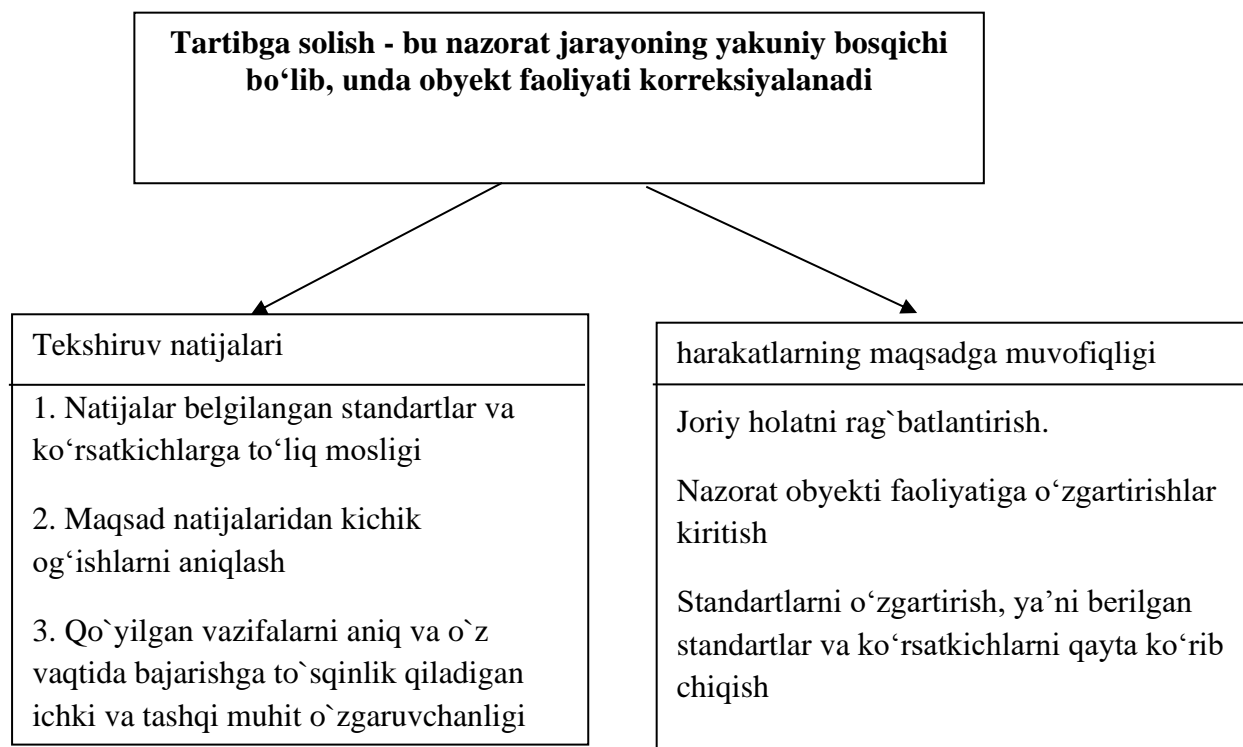
Tartibga solish doirasida ta'sir doirasi harakatga turtki bo'luvchi to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita ishonirish kanallarini (hujjatlar, standartlar va hokazolar orqali namoyon bo'ladi) o'z ichiga olgan shaxsiy ta'sir doirasidan tashqariga chiqadi. Binobarin, tartibga solish harakatlarning asosini tashkil etuvchi modda rag'batlantiruvchi elementlarni o'z ichiga olishi kerak.

Boshqariladigan quyi tizimda nazorat qilish jarayonida aniqlangan og'ishlar va kamchiliklarning tabiatiga qarab, tartibga solish muayyan blokga (rejalashtirish, tashkil etish yoki motivatsiya) yo'naltirilishi mumkin. Agar "rejalashtirish" blokida kamchiliklar aniqlansa, u holda ishlab chiqilgan chora-tadbirlar takomillashtirish bilan bog'liq bo'ladi. (1.2. -rasm)

Boshqariladigan quyi tizim xodimlarini rag'batlantirishdagi kamchiliklar "motivatsiya" blokida bartaraf etiladi, masalan, rag'batlantirish tizimini takomillashtirishda.

Maqsadlardan natijalarning kichik og'ishlari aniqlanadi.

¹² Muallif ishlanmasi

1.2- rasm. Tartibga solish va uning vazifalari¹³

Tartibga solish odatda uch jihatdan ko'rib chiqiladi:

joriy holatni saqlash. Bu nazorat natijalari standartlarga mos bo'lgan hollarda mumkin bo'ladi va nazorat natijalariga reaksiyani tashkil qilish uchun eng ko'p ishlatiladigan status kvo (holat-kvo)ni saqlash;

nazorat obyekt faoliyatining o'zgarishi. Ushbu xarakteristikaning asosiy mazmuni amaldagi standartlar va belgilangan ko'rsatkichlar bilan boshqariladigan parametrlarga muvofiq amalga oshirishga qisqartiriladi. Shu bilan birga, bunday og'ishlarga sabab bo'lgan omillar tahlil qilinadi va yo'q qilinadi.

Masalan, mahsulot ishlab chiqarish hajmi bo'yicha topshiriqlarning bajarilmaganligi sabablari, sifatsiz mahsulot ishlab chiqarish sabablari aniqlanib, bartaraf etiladi;

etalon transformatsiyasi, ya'ni standartlarning o'zini va nazorat natijalariga asoslangan ko'rsatkichlarni o'zgartirish.

Ishlab chiqarish faoliyatini tartibga solish quyidagi talablarga javob berishi kerak:

¹³ Muallif ishlanmasi

ishlab chiqarishni operativ rejalashtirishning aniq tashkil etilishiga tayanish, uning bevosita davomi;

ishlab chiqarish jarayonini nazorat qilish va monitoring qilishning uzluksizligini ta'minlash;

rahbariyat ko'rsatmalarining majburiy tez va aniq bajarilishini ta'minlash;

aniq mas'uliyat va ishlab chiqarishni operativ boshqarishning uzluksizligiga asoslanishi.

Tartibga solishni asosiy boshqaruv korxonasi sifatida e'tirof etish uning muhimligini ta'kidlab, tartibga solish vazifasi o'rniga nazorat ostidagi sub'ektga muqobil funktsiyalarni berish imkoniyatini istisno qiladi. Nazorat qiluvchi va boshqariladigan ob'ekt o'rtasidagi bog'liqlik faqat tartibga solish funktsiyasini bajarish orqali namoyon bo'ladi. Shu nuqtai nazardan kelib chiqqan holda, tartibga solishning tipologiyalarini va ularning boshqaruv jarayoni doirasidagi funktsional ahamiyatini tushunish katta ahamiyatga ega.

Tartibga solish funktsiyasi boshqaruv jarayonlarining ob'ektiv asoslari doirasida o'z asosini topadi. Kundalik asosda, tashkiliy boshqaruvning pragmatik sohasida ko'p sonli xilma-xil tartibga solish metodologiyalari qo'llaniladi, ularning barchasi boshqaruv nazorati ostidagi sub'ektlarning xatti-harakatlarini boshqarishga yo'naltirilgan. Shunday qilib, tartibga solish funktsiyasi boshqaruvning, boshqaruvning va ierarxik tuzilmaning majburiy namoyon bo'lishini o'z ichiga oladi, bu esa tashkiliy boshqaruv tizimiga uzluksiz singib ketgan.

Rahbarlik shaxsning turli guruhlar va shaxslarga ta'sir o'tkazish, ularning xulq-atvori, o'zaro munosabatlari va majburiyatlarini o'zgartirish, bularning barchasi aniq natijalarga erishish qobiliyatini qamrab oladi.

Bo'ysunish ma'muriyatga tegishli bo'lgan ajralmas yurisdiksiyani o'zida mujassam etadi va shu bilan ma'muriy mexanizmga etakchi rolni egallagan shaxsning resurslarini nazorat qilish huquqini bildiradi. Rahbarning bo'ysunuvchilarga ierarxik bog'liqligi bo'ysunishning mohiyatini tavsiflaydi.

Shu nuqtai nazardan, tartibga solish sub'ektning xatti-harakatlari dinamikasiga ta'sir qiluvchi omillarni tuzatish yoki moslashtirish maqsadida sub'ektga ta'sir ko'rsatishga qaratilgan protsessual manevr sifatida turadi.

Tartibga solish funktsiyasini sinchkovlik bilan bajarish natijasi sifatida tashkilot tizimdagi noaniqliklarning barcha turlarini yumshatish qobiliyatiga ega bo'ladi va shu bilan bir qator turli xil ta'sirlarga qarshi "dinamik muvozanat" holatini qo'llab-quvvatlaydi.

Aynan shu sababga ko'ra nazorat qilish o'z oldiga barcha qismlar o'rtasidagi aniq proporsionallikni belgilas, nazorat qilinuvchilar orasidagi belgilab qo'yilgan standartlardan chiqish jarayonlarini o'z vaqtida aniqlash va samarali stabillikni aniqlashdan iborat.

Tartiblashtirish quyidagi bosqichlardan iborat bo'ladi:

-Stabillashtiruvchi usul.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida asosiy richag sifatida barqarorlashtiruvchi usul tan olinadi va monitoring qiladi. Barqarorlashtiruvchi tartibga solish korxonaning tashqi muhit subyektlari bilan munosabatlarini, shuningdek, uning turli qismlari o'rtasidagi ichki munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan. Tartibga solish ta'siri sifatida korxon va uning qismlari faoliyati tartibini belgilaydigan qoidalar, shuningdek korxon ushbu faoliyat davomida rioya qilishi kerak bo'lgan chegaralar va nisbatlarni belgilaydigan cheklovlar tizimi qo'llaniladi.

Ushbu qonun hujjatlariga lavozim yo'riqnomalari, farmonlar, qarorlar va belgilangan standartlar kiradi. Nazorat qilish bu qonun-qoidalarga so'zsiz bo'sunishni talab etadi.

“Tartibga solishni barqarorlashtirish jarayonining asosiy maqsadi belgilangan tashkiliy va ijtimoiy standartlarni, bir ma'noli xulq-atvor ko'rsatmalarini va korporativ tashkilot ichidagi xodimlar tomonidan ko'rsatiladigan xatti-harakatlar va faoliyat bilan bog'liq chegaralangan chegaralarni o'rnatishdan iborat.

Ushbu maqsadga amalga oshirish majburiy bo'lgan tegishli normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish, amaliyotga tatbiq etish va ularga rioya etilishini nazorat qilish orqali erishiladi.”¹⁴

Adminstrativ nazorat

Adminstrativ nazorat - Bu tashkilot rahbari tomonidan obektlarga ta'sir etish jarayonini yaqqol namoyon etadigan va rahbarning boshqaruv usulini ko'rsatadigan muhim zanjir sifatida ko'riladi.

Adminstrativ monitoringdan asosiy maqsad - subyektning xohish-irodasini aks ettiradigan boshqaruvchiga bevosita korxonaning ichki va tashqi muhitidan kelib chiqadigan qonun-qoidalar jamlanmasini ishlab chiqish.

Korxonaning faoliyatini tartibga solish bo'yicha zarur chora-tadbirlarni qo'llab-quvvatlash uchun mo'ljallangan normativ-huquqiy tartibga solish zarur.

Hukumat monitoringni balanslashtirish maqsadida mavjud va muhim bo'lgan elementlar oraqali amalga oshiriladi.

1. mavjud bo'lgan ichki va tashqi muhit orqali keladigan muammolarni operativ bartaraf etish va qabul qilingan qoidalarni korxonaning atmosferasiga moslashish.

2. Korxonaning o'ziga xos rivojlanishi va uning bir holatdan keyingi bosqichga o'tishi: tashqi muhitdagi o'zgarishlarni, yangi imkoniyatlarni rivojlantirishni, maqsadlar doirasini qayta tiklashni va yangi maqsadlarni shakllantirishni o'z ichiga oladi.

Dinamik muvozanatni saqlashga yordam berish asosan ma'muriy tartibga solish bilan ta'minlanadi.

Intizomiy tartibga solish.

Tashkiliy tuzilmaning ushbu varianti delegatsiya jarayoni bilan chambarchas bog'liq. Intizomiy tartibga solishning mohiyatini javobgarlikni belgilash mexanizmi orqali tushunish mumkin. Vakolat berish akti mas'uliyatni faqat rahbar va delegat o'rtasida qayta taqsimlashi yaxshi tushuniladi. Rahbar o'z majburiyatlari va

¹⁴ Веснин, В.Р. Основы менеджмента: Учебник / В.Р. Веснин. – М.: Проспект, 2016. - 89 с..

huquqlarini o'zgartirish huquqiga ega, shu bilan birga bo'ysunuvchiga javobgarlikni yuklaydi. Biroq, bir vaqtning o'zida menejer to'liq javobgarlikni saqlab qoladi. Demak, intizomiy tartibga solishning asosiy maqsadi bo'ysunuvchilarning mustaqil boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun berilgan huquqlardan foydalanish imkoniyatini berish maqsadida ularning vakolatlari va innovatsion kuchlarini tarbiyalashdan iborat.

Intizomiy tartibga solish rahbarning quyidagi huquqlariga misol bo'ladi:

- a) bo'ysunuvchilarga topshirilgan muhim masalalar bo'yicha aniq natijalarni so'rash;
- b) topshiriqlarning bajarilishi bo'yicha davriy hisobotlarni olish;
- c) faqat favqulodda zarurat holatlarida ruxsat beruvchi ko'rsatmalarga qat'iy rioya qilishni talab qilish;
- d) Ko'rsatmalar va buyruqlarga sinchkovlik bilan rioya qilishni, duch kelgan har qanday qiyinchiliklar haqida darhol xabar berishni ta'minlash.

Bu zarurat mehnat qoidalariga, mehnat va ishlab chiqarishni tashkil etishni tartibga soluvchi me'yorlarga, texnologik protokollarga, mashina va asbob-uskunalardan foydalanish bo'yicha ko'rsatmalarga, xavfsizlik bayonnomalariga, shuningdek, turli xil maxsus ko'rsatmalarga rioya qilish zaruratidan kelib chiqadi. Shunday qilib, tartibga solish funktsiyasi doirasida quyidagi jihatlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

Kollektiv ong tuzilishini tartibga soluvchi bo'lib xizmat qiladigan, huquq va majburiyatlar kabi jihatlarni o'z ichiga olgan holda, ularning ta'sirchanligi asosan individual ijtimoiy normalardan kelib chiqadi va bir vaqtning o'zida normativ bo'lmagan tarkibiy qismlarning sezilarli ta'sirini o'z ichiga oladi.

Belgilangan tartibga solish toifalari birgalikdagi korxonalarining bir vaqtda barqarorligini va izchil rivojlanishini kafolatlash uchun ajralmas hisoblanadi.

Tartibga solish funktsiyasini amalga oshirishning samaradorligini faqat ushbu jarayonning asosi bo'lgan tamoyillarga qat'iy rioya qilish orqali ta'minlash mumkin.

Siz ma'muriy boshqaruv metodologiyalaridan foydalangan holda tartibga solish funktsiyasini bajarishingiz mumkin.

Tartibga solish funksiyasini tartibga soluvchi bir nechta qoidalar mavjud.

Direktiv qoida nazorat qilinadigan ob'ekt doirasida tartibga soluvchi harakatlarning metodologiyasi va amalga oshirilishini belgilaydi. Bu qarorlarning majburiy va o'z vaqtida bajarilishini talab qiluvchi tartibga solishning eng qat'iy shaklidir. U korxonada sodir bo'layotgan jarayonlarni tartibga solishning faol rejimini o'zida mujassam etgan, aniq qaror qabul qiluvchilarni harakatga undaydi.

Ushbu tamoyilning asosiy talabi - bu ikki tomonlama ko'rib chiqilishi kerak bo'lgan me'yoriy choralarning o'z vaqtida bajarilishi:

Birinchidan, tartibga soluvchi ta'sirning tezkor namoyishi, yuzaga kelgan vaziyatga mos keladigan yechimni shakllantirishga olib keladi.

Ikkinchidan, qarorning bajarilishini bildiruvchi tartibga soluvchi ta'sirga nazorat qilinadigan sub'ektning o'z vaqtida javob berishi. Direktiv printsip, shuningdek, tartibga solish choralari belgilangan muddatda tegishli tarzda amalga oshirilmagan yoki etarli darajada bajarilmagan hollarda, sanksiyalarni qo'llashning muqarrarligini talab qiladi.

Normativ-huquqiy hujjatlarga rioya qilish tamoyili xo'jalik yurituvchi sub'ekt faoliyatini tartibga soluvchi belgilangan protokollarga muvofiqligini aks ettiradi. Bu ma'muriy mexanizmlar orqali inson faoliyatiga (shu jumladan boshqaruv rollariga) bilvosita tartibga soluvchi ta'sirga yondashuvni tashkil etadi.

Masalan, mehnat yo'riqnomalari muayyan mansabdor shaxslarning huquq va majburiyatlarini tartibga solib, ularning faoliyat sohasi ustidan intizomiy nazoratni amalga oshiradi. Bu tamoyil korxonada sodir bo'layotgan jarayonlarning chegaralarni belgilash (xulq-atvor bo'yicha ko'rsatmalar berish) orqali namoyon bo'ladi.

Ushbu tamoyilning muhim xususiyati belgilangan qoidalarga majburiy rioya qilishdir. Ushbu belgilangan me'yorlarning buzilishi korxonada sodir bo'layotgan jarayonlarning tashkil etilishiga putur etkazadi va tegishli jazo choralarni qo'llashga sabab bo'ladi.

Mo'tadillik printsipi. "Me'yor" tushunchasi korxonaning alohida elementlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni belgilaydi. Normativ tartibga solish printsipiga rioya

qilish inson faoliyati sodir bo'ladigan aniq chegaralarni belgilashga qaratilgan. Bu jarayon barqarorligiga hissa qo'shadi, uning rivojlanishi odamlarning umumiy operatsion sharoitlarga majburiy rioya qilishiga bog'liq.

Normativ-huquqiy hujjatlarga rioya qilishning asosiy tamoyili protseduralarni amalga oshirishni tartibga soluvchi murakkab asosni belgilaydigan asosiy katalizator bo'lib xizmat qiladi. U murakkab me'yorlar tarmog'i ichida bir-biri bilan chambarchas bog'langan tashkiliy, protsessual, texnologik, moliyaviy va ijtimoiy standartlarning keng qamrovli majmuasidan foydalanishni o'z ichiga oladi.

Boshqariladigan tizimda nazorat qilish jarayonida aniqlangan to'siqlar yoki kamchiliklarning xususiyatiga qarab, tartibga solish muayyan blokga (rejalashtirish, tashkil etish yoki motivatsiya) yo'naltirilishi mumkin.

Qiyinchiliklar tashkiliy tuzilma doirasida amalga oshirilsa, zarur choralar tashkilotning boshqaruv konfiguratsiyasi, aloqa matritsalarini va shunga o'xshash elementlarning ob'ektivi orqali qabul qilingan "Tashkil etish" segmentida joylashtirishni talab qiladi;

boshqariladigan tizim xodimlarini moddiy rag'batlantirish borasidagi kamchiliklarni "Motivatsiya" blokida bartaraf etish, mukofot tizimini takomillashtirish, dividend siyosati va shu kabilarni amalga oshirish zarur bo'ladi.

Korxonaning muvaffaqiyatli ishlashi ko'p jihatdan ishdagi kamchiliklarni bartaraf etish va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan yo'qotishlarning oldini olishga qaratilgan tartibga solish choralarining samaradorligiga bog'liq. Nazorat jarayonida kamchiliklarni, og'ishlarni, nosozliklarni aniqlash korxonada faoliyatini barqarorlashtirish uchun zarur, ammo yetarli bo'lmaydi. Ularni bartaraf etish bo'yicha samarali choralar ishlab chiqmasdan va tegishli boshqaruv qarorlarini qabul qilmasdan, tashkilotdagi vaziyatni yaxshilash mumkin emas.

"Samarali tartibga solish uchun menejer to'g'ri qaror qabul qilishi juda muhimdir, ya'ni standartlardan aniqlangan og'ishlar qanchalik maqbul yoki nisbatan xavfsiz ekanligini hal qilish zarurligidir. Nazorat funksiyasi me'yoriy harakatlarni boshlash to'g'risida qaror qabul qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladigan og'ishlar haqida ma'lumot beradi. Ushbu bosqich tartibga solish jarayonida eng muhim

hisoblanadi. Shuning uchun ruxsat etilgan og‘ishlar ko‘lamini aniqlash tartibga solish jarayoni uchun eng muhim masaladir. Agar og‘ishlar ko‘lami juda katta bo‘lsa, unda yuzaga keladigan muammolar tahdid solishi mumkin. Ammo, agar o‘lchov juda kichik bo‘lsa, korxonaga kichik og‘ishlarga javob beradi, bu juda qimmat va ko‘p vaqt talab etadi. Barcha holatlarda taqsimlovchi nazoratning nuqtasi og‘ish sabablarini tushunish va jarayon parametrlarini kerakli harakat yo‘nalishiga qaytarishga erishish uchun boshqarish funksiyasi ma’lumotlaridan foydalanishdir.”¹⁵

Korxonaning doimiy dinamikligi tizimning o‘zi harakati va atrof-muhitning bezovta qiluvchi ta’siri natijasida yuzaga keladigan vaziyatning doimiy o‘zgarishi bilan bog‘liq.¹⁶

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlashimiz mumkinki, har bir xo‘jalik yurituvchi subyekt istiqbolli boshqaruvni yo‘lga qo‘yish uchun menejmentning barcha funksiyalaridan oqilona va o‘z o‘rnida foydalanish zarur.

1.2. Bozorni tartibga solish usullari

Bozorni tartibga solish - bozor jarayonlariga maqsadli ta’sir ko‘rsatish, bu orqali tartibga soluvchi subyekt muayyan vazifalarni hal qiladi.

Bozorni tartibga solish zaruratini davlatning besh iqtisodiy vazifasidan kelib chiqadi:

1. Jamiyatning xavfsizligini ta’minlash (mudofaa, ekologik, iqtisodiy, genetik kabilar).
2. Moddiy boyliklar va daromadlarning qayta taqsimlanishi yo‘li bilan aholini ijtimoiy himoyalash.
3. Davlat byudjetining daromadi va xarajati yordamida davlat sektori orqali iqtisodiyotga ta’sir etish.

¹⁵ Веснин, В.Р. Основы менеджмента: Учебник / В.Р. Веснин. – М.: Проспект, 2016. - 89 с..

¹⁶ Веснин, В.Р. Основы менеджмента: Учебник / В.Р. Веснин. – М.: Проспект, 2016. - 89 с...

4. Vaqti-vaqti bilan iqtisodiyotning samarali faoliyatini oshirishga qaratilgan iqtisodiy islohotlar o'tkazish kerakligi. Bu ayniqsa monopoliyaga qarshi va raqobatni qo'llashga qaratilib, iqtisodiy tizimni yaxshilovchi islohot mazmuniga ega bo'ladi.

5. Iqtisodiy o'sishni barqarorlashtirish va tartibga solish.¹⁷

Ayniqsa, tegishli huquqiy hujjatlar va ixtisoslashgan idoralar orqali amalga oshiriladigan mehnat bozorining davlat yo'nalishi alohida ahamiyatga ega. Shu bilan birga, tadbirkorlik sub'ektlarining bozor ta'sirini o'tkazish ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, ishlab chiqarish va muomala vositalari egalarining tovarlar va valyutaning o'zaro ta'siriga ta'sirini bildiradi..¹⁸

Bozorni tartibga solish usullari alohida ahamiyatga ega, shuning uchun ularning xususiyatlariga batafsilroq to'xtalib o'tish kerak.

Bozorni tartiblashtirishda qo'l keladigan bir qancha usullari bo'lib, ularning qo'llanilishidagi asosiy yo'nalishlarni ko'rib chiqaylik.

Adminstrativ-qonuniy usullar. Bu bozor o'zaro ta'siri dinamikasini nazorat qilish uchun mo'ljallangan ochiq, majburiy aralashuvlarni o'z ichiga oladi. Bunday metodologiyalar nisbatan sodda xarakterga ega. Ularning qo'llanilishi faqat davlat organlari bilan chegaralanib qolmaydi; balki ular turli korxonalar va tashkilotlarning boshqaruv amaliyotida, shuningdek, ularning mulkdorlarining o'zlari tomonidan qo'llaniladi.

Muqarrar ravishda bu yuqoridan pastga ta'sir korxonalar va muassasalarda o'xshash boshqaruv usullarini keltirib chiqaradi. Ko'rinib turibdiki, davlatga yo'naltirilgan bozor sohasi ma'muriy va huquqiy vositalar bilan sezilarli darajada hamohangdir. Biroq, ko'plab mamlakatlarning xususiy sektorida yanada qattiqroq choralar qo'llaniladi. Bu o'ta mas'uliyat yuklash, yuqori turuvchi organlar va shaxslarning farmoyishlariga so'zsiz rioya qilish, korxonalar tartib-qoidalariga so'zsiz rioya etish, davriy hisobotlarni majburiy taqdim etish, qat'iy nazorat va qiyoslash

¹⁷ Rasulov M.R. Bozor iqtisodiyoti asoslari: Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik // So'z boshi: S.S.G'ulomov. T.: "O'zbekiston" 340-b.

¹⁸ Кас И. система управления экономикой: план и рынок // проблемы теории и практики управления. 2008. №2. 59 с.

mumkin bo'lgan vakolatlarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, bunday choralar ko'pincha xususiy mulkdorlar va ularning rahbarlari tomonidan suiste'mol qilinadi.

Ko'rinib turibdiki, ma'muriy usullar qo'llaniladigan iqtisodiy muhit juda keng. Bular avvaldan bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda xo'jaliklarning ajratib bo'lmaydigan qismlariga aylanib ketgan va ishlab chiqarish samadorligini xamda aholi farovonligining o'sishiga xalaqit bermaydi.¹⁹

O'zbekiston Respublikasida bozor munosabatlariga oid bir qancha qonunlar yaratilgan bo'lib, ular bu jarayonni me'yoriy xolatda amalga oshishida o'z o'rinlarini topmoqda. Masalan, e'tiborlisi Konstitutsiyamizda asosiy iqtisodiy tizim munosabatlari, deb tan olingan Konstitutsiyaning 53-moddasida "Fuqarolar farovonligini oshirishga qaratilgan O'zbekiston iqtisodiyotining negizini xilma-xil shakllardagi mulk tashkil etadi. Davlat bozor munosabatlarini rivojlantirish va halol raqobat uchun shart-sharoitlar yaratadi, iste'molchilarning huquqlari ustuvorligini hisobga olgan holda iqtisodiy faoliyat, tadbirkorlik va mehnat qilish erkinligini kafolatlaydi. O'zbekiston Respublikasida barcha mulk shakllarining teng huquqliligi va huquqiy jihatdan himoya qilinishi ta'minlanadi. Xususiy mulk daxlsizdir. Mulkdor o'z mol-mulkidan qonunda nazarda tutilgan hollardan va tartibdan tashqari.hamda sudning qaroriga asoslanmagan holda mahrum etilishi mumkin emas."²⁰- deyiladi.

Kuchlanish usullari. Kuchlanish usullar bozor munosabatlarini tartibga solishning sof majburlash usullarini o'z ichiga olishi kerak, ular ham keng, tarixiy, miqyosda qabul qilinishi kerak.²¹

Amalda bu usullar quyidagi shakllarda amalga oshiriladi.

Birinchiidan, bu davlatning huquqiy faoliyati. Jahon tarixida bozorning ko'p yoki kamroq barqaror ishlashiga haqiqatan ham hissa qo'shadigan ko'plab huquqiy normalar mavjud. XIX-asr oxirida Kanada va AQSHda monopoliyalarning

¹⁹ Rasulov M.R. Bozor iqtisodiyoti asoslari: Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik// So'z boshi: S.S.G'ulomov. T.: "O'zbekiston" 346-b.

²⁰ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. "O'zbekiston". 1992, 18-19 betlar.

²¹ Петраков Н.Я., Видяпин В.И., Журавлева Г.П. Экономические системы: кибернетическая природа развития, рыночные методы управления. 2008. 106 – с..

shakllanishiga qarshi monopoliyaga qarshi qonunlar qabul qilindi. Ushbu qonunlarni buzganlik uchun katta miqdorda jarima va qamoq jazosi belgilandi. Shunga o'xshash huquqiy qoidalar keyinchalik Avstriya va Yangi Zelandiyada kuchga kirdi.

Aslida, bu monopoliyalarning paydo bo'lishi va hukmronligini to'xtata olmadi, lekin shunga qaramay, bozor raqobatini saqlashga yordam berdi. Tartibga solish, shu jumladan xalqaro savdoni tartibga solish bo'yicha eng yirik huquqiy hujjat 1957-yilda G'arbiy Yevropaning oltita yetakchi davlatlari tomonidan imzolangan Rim shartnomasi bo'ldi. U umumiy bozor deb ham ataladigan Yevropa iqtisodiy hamjamiyatining shakllanishi va faoliyatiga asos soldi.

Ikkinchidan, bu bozorni tartibga solish bo'yicha keng qamrovli dasturlar. J.K.Marshallning urushdan keyingi Yevropaga yordam ko'rsatish rejasi, 15 dan ortiq Yevropa mamlakatlarini o'z ichiga olgan Yevropa Iqtisodiy Jamiyatining shakllanishi bu faoliyatga misol bo'la oladi.

Uchinchidan, bu alohida iqtisodiy choralar bo'lib, ular orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- pul-kredit islohotlari (masalan, 1990-yillardan boshlab deyarli barcha Yevropa mamlakatlarida yagona valyuta – avval YECU, keyin esa Yevro);

- narxlarga ta'siri (Rivojlangan davlatlarda 10% dan -20% gacha yoqilg`I narxlari hukumat tomonidan monitoring qilinadi)

davlat xaridlari (90-yillarning oxiriga kelib eng yirik kapitalistik mamlakatlarda davlat xarajatlari yalpi ichki mahsulotning deyarli yarmiga yetdi. Xaridlar asosan qurol-yarog' va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qamrab oladi.

- erkin iqtisodiy zonalarni yaratish (Shunday qilib, AQSHda 80-yillarning o'rtalarida bojxona to'lovlari kamaytirilgan (yoki bekor qilingan) 130 ga yaqin tashqi savdo zonalari mavjud bo'lgan va eksport-import nazorati amalda bo'lmagan. Xuddi shu Mamlakatda xalqaro bank operatsiyalari Amerika hududidan amalga oshiriladigan erkin, bank zonasi mavjud.

- raqobatni davlat tomonidan rag'batlantirish (monopoliyaga qarshi qonunlar, soliq yukini kamaytirish shaklida)

- ijtimoiy siyosat (rivojlangan kapitalistik mamlakatlarda davlat mehnatga haq to'lash jarayoniga ancha faol aralashadi. Ko'pincha u quyidagi vositalardan foydalanadi: eng kam ish haqini belgilash, uni muzlatish, indeksatsiya qilish, ish haqining mehnat unumdorligi darajasiga bog'liqligini ta'minlash, ishsizlik nafaqalari, tadbirkorlik ish o'rinlarini kafolatlash zonalarini yaratish).

1.3. O'zbekiston qurilish materiallari bozorini tartibga solishda davlat boshqaruvining o'рни

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiyotni liberallashtirish siyosati qurilish materiallari bozorini shakllantirishning bozor tamoyillarini joriy etishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, ularni davlat tomonidan nazorat qilish va tartibga solishning turli shakllari davlat tomonidan qo'llaniladi. Jamiyat va shaxsiy manfaatlarni uyg'unlashtirish, jamoa va shaxsiy manfaatlar o'rtasidagi sinergiyani rivojlantirish uchun qurilish materiallari bozorini nazorat qilishda hukumat aralashuvi zarur bo'ladi. Bu prognozlash, strategik rejalashtirish, byudjetni taqsimlash, moliyaviy islohotlar, iqtisodiy rejalashtirish aktiv va passiv mablag'larni o'z ichiga olgan zaruriy iqtisodiy choralarni qo'llashni nazarda tutadi. Keyingi yillarda O'zbekiston respublikasida qurilish ishlari ko'lami sezilarli darajada oshdi. Bularning barchasini real vaqt rejimida hamma joyda kuzatyapmiz: turar-joy majmualari va magistral yo'llar, sanoat gigantlari va ijtimoiy ob'ektlar – hamma erda ishlar qizg'in davom etmoqda, O'zbekistonni ko'z o'ngimizda yanada zamonaviy va rivojlangan davlatga aylantirmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-noyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qurilish sohasini davlat tomonidan tartibga solishni takomillashtirish qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF - 5577 – sonli farmonida qurilish sohasini davlat tomonidan tartibga solishni takomillashtirish, investitsiyalarni jalb qilish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, qurilish tarmog'i

kadrlarini professional tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimining samaradorligini oshirishga alohida e'tibor qaratilgan.²²

Respublikamiz mustaqillikka erishgach, qurilish sanoati yirik odimlar bilan rivojlana boshladi. Mahsulotning sifati yaxshilandi, uning turdari ko'paydi va yangi texnologik usullar ishga tushirildi, to'la mexanizatsiyalashtirilgan va avtomatlashtirilgan texnologik tizimlar joriy etildi va ishga tushirildi. "Iqtisodiy islohotlar o'tkazilayotgan bozor sharoitida xo'jalik yuritish, qurilish ashyolarini ishlab chiqarish negizini tubdan isloh qilishni va qurilish tizimida xom ashyolar ta'minotini birgalikda qayta tashkil qilishni talab qiladi. Mamlakatimizda mavjud bo'lgan kapital qurilishni rivojlantirish qurilish ashyolarini ishlab chiqarish majmuini qaytadan o'rganib boshqarish, tashkil etish va mablag' bilan ta'minlash asoslariga o'zgartirishlar kiritishni taqozo etadi."²³

Qurilish sohasiga mamlakat yalpi ichki mahsulotida alohida yuqori ulushga ega bo'lgan sektor sifatida qaraladi. Bu tarmoqning rivojlanishi yangi turdagi obyektlarni barpo etish va mavjudlarini qayta ta'mirlash, rekonstruksiya qilish, shuningdek mavjud standartlar asosida ularni monitoring va sifat nazoratidan o'tkazish kabi muhim iqtisodiy-tashkiliy vazifalarni ham o'z ichiga oladi. Qurilish sektorining asosiy funksiyasidan bir bu davlatning iqtisodiy landshaftini boyitishga oid chora-tadbirlar rejasini ishlab chiqish va unga amal qilish jarayonida qulay muhitni ta'minlab berishdan iborat.

Qurilish landshafti tarkibiga kiruvchi bo'laklar quyidagilardan iborat:

Qurilish faoliyati amalga oshadigan platforma (turar-joy ob'ektlari, tijorat ko'chmas mulklari va sanoat ob'ektlarini o'z ichiga oladi).

Qurilish materiallari bozori.

Qayta ta'mirlash va rekonstruksiya qilish xizmatlari amalga oshiriladigan bozor.

²² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-noyabrdagi "Qishloq xo'jaligida bilim va innovatsiyalar tizimi hamda zamonaviy xizmatlar ko'rsatishni yanada rivojlantirish to'g'risida"gi PF-5577-sonli Farmoni

²³ Qosimov E., Qurilish ashyolari: Oliy o'quv yurtlarining talabalari uchun darslik. — T.: "Mehnat", 2004, —4 b.

Qurilish materiallari va tovarlari qurilish bozori evolyutsiyasiga va uning rivojlanishining kinetikasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ta'mirlash va qurilish xizmatlari sohasi qurilish materiallari sohasiga yaqin joylashgan. Ushbu sektorning barqaror kengayishini ta'minlash uchun har tomonlama bozor tadqiqotlari bilan shug'ullanish, talab dinamikasini aniqlash, rekvizitlarni baholash, imkoniyatlarni o'rganish va bozordagi turli manfaatdor tomonlarni aniqlash zarur.

Yurtimiz olimlaridan E. Qosimovning fikriga ko'ra "Qurilish ashyolari ishlab chiqarish sanoatining eng muhim vazifalari bu — mahalliy xom ashyolardan keng foydalanish, buyum ishlab chiqarishni rivojlantirish, ularning sifatini ortirish va qurilishning tannarxini kamaytirish, shuningdek, eskirib qolgan mashina-uskunalarni zamonaviy texnologiyalarga almashtirishdir."²⁴

Yurtimiz iqtisodiy islohotlar davrini boshdan kechirayotgani fonida qurilish sohasi va qurilish materiallari ishlab bozori rivojlanishiga xizmat qiluvchi barcha zaruriy chora-tadbirlar qo'llanilmoqda. Zamonaviy qurilish yangi va samarali qurilish materiallarini tez o'zlashtirishga yordam beradigan keng ilg'or ilmiy va texnologik asos bilan ajralib turadi. Bu esa mehnat sharoitlarini sezilarli darajada osonlashtiradi va yaxshilaydi, uning xarajatlarini kamaytiradi va mahsulot tannarxini pasaytiradi. Assortiment qanchalik keng bo'lsa, qurilish materiallarining sifati va narxi qanchalik past bo'lsa, qurilish qanchalik muvaffaqiyatli bo'ladi.

Tadbirkorlarimiz asosiy qurilish materiallari – metall, g'isht, sement, beton ishlab chiqarishni kengaytirish va sifatini oshirish muhim vazifalardan ekanligini isbotlab, qurilish materiallarini yanada ko'paytirish uchun xarakat qilyaptilar.

Mutaxassislar V.S.Rudnov, Ye.V.Vladimirova, I.K.Domanskaya, Ye.S. Gerasimovanning fikriga ko'ra, qurilish materiallari xar qanday qurilishning ajralmas va juda muhim tarkibiy qismidir. Agar siz uzoq o'tmishga nazar tashlasangiz va qadimgi odam uchun qanday materiallardan uy qurish mumkinligini tasavvur qilishga xarakat qilsangiz, uning tanlovi juda oddiy ekanligi ayon bo'ladi: toshlar,

²⁴ Qosimov E., Qurilish ashyolari: Oliy o'quv yurtlarining talabalari uchun darslik. — T.: "Mehnat", 2004, —3 b.

loy, yog‘och, o‘ldirilgan xayvonlarning terilari ekan.²⁵ Maqsadiga ko‘ra zamonaviy qurilish materiallari quyidagilarga bo‘linadi:

1.1.-jadval

Qurilish materiallarining turlari²⁶

Konstruksion	<ul style="list-style-type: none"> - tabiiy tosh materiallari; - sun'iy tosh materiallari (beton, oxak, keramik, shisha); - metallar (po‘lat, quyma temir, alyuminiy va qotishmalar); - plastmassa; - yog‘och materiallari; - kompozit materiallari.
Mahsus yo‘naltirilgan	<ul style="list-style-type: none"> - birikuvchi moddalar; - issiqlik izolyatsiyasi; - akustik; - gidroizolyatsiya; - pol va yo‘l uchun materiallar; - yong‘inga chidamli; - radiatsiyadan ximoya qilish uchun

Qurilish materiallarining turlari xaqida aytadigan bo‘lsak, misol uchun pardoqlash va montaj ishlarini bajarishda quruq qurilish aralashmalaridan foydalanish mehnat sifati va unumdorligini sezilarli darajada yaxshilaydi, tayyor mahsulotning yuqori ishlash xususiyatlarini ta‘minlaydi.²⁷

Ilg‘or xorijiy davlat olimlari yaratayotgan yangi zamonaviy qurilish ashyolari, xom ashyolarini innovatsion texnologiyalar asosida qfyta ishlab, jumladan maydalab, tuyib, kuydirib, qorishtirib, qoliplab, zichlab ularning yangi noyob turlarini qo‘llamoqdalar.²⁸

²⁵ Строительные материалы и изделия : учеб. пособие / В.С. Руднов [и др.] ; под общ. ред. доц., канд. техн. наук И.К. Доманской.— Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2018. с – 3..

²⁶ Строительные материалы. Краткий курс : учеб. пособие // Н. А. Машкин, О. А. Игнатова; Новосиб. гос. архитектур.-строит. ун-т (Сибстрин). – 2-йе изд., перераб. – Новосибирск : НГАСУ (Сибстрин), 2012. – С -11..

²⁷ Горошкова А.В. Сухие строительные сме с модифицирующей добавкой на основе торфа. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата технических наук. ФГБОУ ВО “ТГАСУ” Томск – 2015. С 3

²⁸ Qosimov I. Arzon zamonaviy qurilish ashyolari. Darslik. Toshkent arxitektura qurilish instituti. – T.: Cho‘lpon nomidagi NMIU., 2017. 7 – b.

V.P. Nikolayevning ta'kidlashicha, qurilishdagi xaqiqiy jarayonlar barcha bosqichlarda - qurilishni tugatishdan oldin, davomida va keyin kapitalning almashtiriladigan egalari o'rtasidagi raqobatdir.²⁹ Qurilish bozori esa ochiq tashkiliy-iqtisodiy tizim xisoblanadi.³⁰

Qurilishda aniqlash va optimallashtirish oson bo'lmagan ko'plab nozik masalalar mavjud - bu pudratchilar bilan ishlash va bozorning rivojlanishiga deyarli ta'sir qilmaydigan, lekin uning faol ishtirokchisi bo'lgan ko'plab tijorat vositachilari va bevosita buyurtmalar va individual qurilish va boshqa ko'plab omillarni oson baholash mumkin emas. Qurilish o'zining barcha "bo'limlarida" har qanday davlat iqtisodiyotining holati va rivojlanish darajasini bevosita aks ettiradi. Ushbu sohasi madaniyat va millatning iqtisodiy o'sishga intilishini tavsiflaydi.³¹

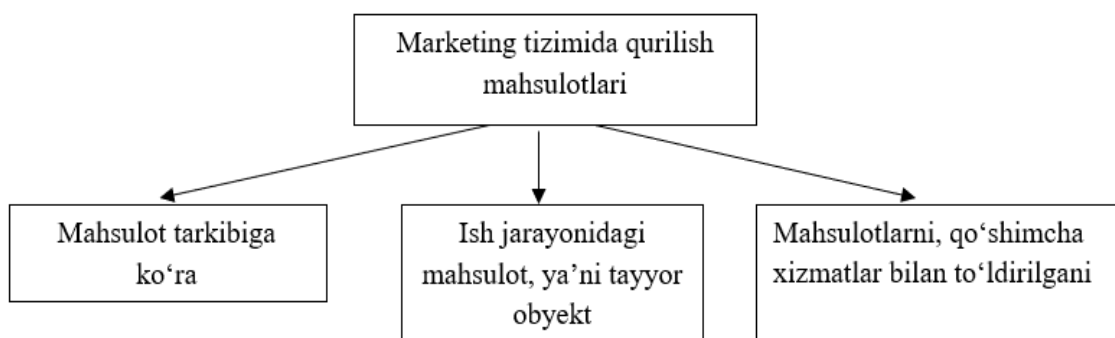
Ilmiy jihatdan ko'radigan bo'lsak, biz uchun bozor sohasidagi vakolatli shaxslar: Teodor Levitt, "Global bozorlarning tashkil etilishi" (1983) kitobi bilan tanilgan, 1990 yilda rus tiliga tarjima qilingan. Filipp Kotlarning "Marketing asoslari" kitobi marketologlarning o'ziga xos "mayoq"iga aylandi, Igor Anyooff xorijiy marketologlar tomonidan tez-tez tilga olinadigan "Korporativ strategiya" muallifi, Maykl Porter raqobatchi kuchlarni tahlil qilish bo'yicha mutaxassis bo'lib, uning "Xalqaro raqobat" asari 1993-yilda tarjima qilinganidan keyin boshqa ko'plab mahalliy iqtisodchilarga taqdim etilgan. Marketingning o'ziga xosligi misoli sifatida, marketingning umumiy nazariyasini o'rganish yetarli bo'lishi mumkin, ammo qurilish marketingi nuqtai -nazaridan sanoat fani sifatida xaddan tashqari umumlashtirish va xaddan tashqari abstraksiyadan aziyat chekish mumkin.

Ish sifati darajasi, arxitektura, texnologik echimlar qurilish mahsulotlarini real ishlashdagi mahsulot sifatida tavsiflaydi. (1.3-rasm)

²⁹ Николайев В.П. Введение в рыночную экономику строительства // Экономика строительства. – 1994. – № 4. – С.3-12..

³⁰ Й.П.Кияткина, С.В.Федорова "Экономика строительства" Учебное пособие. Самара: Самарский государственный архитектурно-строительный университет, 2011. С -71.

³¹ <https://xreferat.com/53/3769-1-ocenka-rynka-stroitel-nyh-uslug.html>

1.3-rasm. Marketing tizimida qurilish mahsulotlari turlari ³²

Xaridorning muammolarini kredit mablag'lari bilan ta'minlash, kreditlarni kafolatlar bilan ta'minlash, texnik jihozlar kafolatlarini qo'llash, lizing, qurilish ashyolari va materiallarini yetkazib berish yo'llarini takomillashtirishda ko'rish mumkin.

Ommaviy ishlab chiqarish va seriyali mahsulotlar sohasidan ajralib turadigan, tovarlangan obektlar sifatida qurilish mahsulotlari sifatining sezilarli nomutanosibli bozorning nozik tomonlarini ajratish uchun muqobil yondashuvni talab qiladi.

Ushbu ssenariyda korxonalar o'rtasidagi raqobat nafaqat qurilish, loyihash jarayonlarida, tayyor obektlar standartlarida ham yaqqol namayon bo'ladi. Raqobatdosh kafolatlar, konsalting, iqtisodiy tizim va iste'molchi ehtiyojini qondiradigan takliflarni berish ham muvaffaqiyatni kafolatlaydi.

Shunday ekan, tashkilotlarning iqtisodiy faoliyatini tatibga solish, soliq solish, tegishli qonun xujjatlari orqali narx belglash, xo'jalik yurituvchi subyektlarda davlat ulushini ta'minlash orqali amalga oshiriladi degan fikrni yoritishimiz zarur.

“Qurilish materiallari ishlab chiqarish korxonalari vakolatlari doirasida tabiiy gaz, elektr energiyasi, shuningdek yoqilg'i-moylash materiallari kabi jamlangan resurslardan foydalanishni boshqarish vakolati Investitsiyalar, sanoat va savdo

³² <https://xreferat.com/53/3769-1-ocenka-rynka-stroitel-nyh-uslug.html>

vazirligi zimmasiga yuklatilgan.”³³ Ushbu vakolat ushbu iste'mol darajalarini aniqlash va cheklash uchun chegaralarni belgilash orqali amalga oshiriladi.

O‘zbekiston qurilish materiallari bozorlarida raqobatni tartibga solish “Tovar bozorlarida monopolistik faoliyatni cheklash va raqobat to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq amalga oshiriladi.³⁴

Mamlakatimizda barcha ishlab chiqarish-texnik maqsadlar va iste'mol tovarlari, shuningdek, qurilish materiallari uchun erkin shartnoma narxlari qo‘llanilmoqda. Ushbu subyektlar tomonidan erkin narxlarning oshishi yoki kamayishi bozor konyunkturasi, talab va taklifning o‘zgarishi munosabati bilan ularning xohishiga ko‘ra amalga oshiriladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 23-may 2019-yildagi PQ-4335-sonli “Qurilish materiallari sanoatini jadal rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorida Respublikamizda raqobatbardosh mahsulotlarni ishlab chiqarish va eksport qilish bo‘yicha barqaror o‘sish suratlarini ta‘minlash, shuningdek, korxonalarni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilashga qaratilgan qurilish materiallari sanoatidagi tarkibiy o‘zgartirishlarni yanada chuqurlashtirish yuzasidan tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

O‘zbekistonda qurilish materiallari bozorlari narxlarni tartibga solish tegishli tovar bozorida ustun mavqega ega bo‘lgan xo‘jalik yurituvchi subyektlar tomonidan ma‘lum darajada monopol yuqori yoki monopol past narxlarning o‘rnatilishiga yo‘l qo‘ymaslik imkonini beradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-fevraldagi PQ-139-sonli qarorida xam “2024-yil 1-yanvarga qadar Eksportni rag‘batlantirish agentligi tomonidan mahalliy eksport qiluvchi korxonalarga (ularning vakolatli vakillariga) qurilish materiallarini barcha mamlakatlarga, shu jumladan chegaradosh davlatlarga avtomobil, temir yo‘l va havo transportida tashish xarajatlarining 50 foizigacha

³³ “Tovar bozorlarida monopolistik faoliyatni cheklash va raqobat to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. 27.12.1996-yildagi 355 – I- son.

³⁴ “Tovar bozorlarida monopolistik faoliyatni cheklash va raqobat to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. 27.12.1996-yildagi 355 – I- son.

miqdorini kompensatsiya qilishga subsidiyalar taqdim etiladi.”³⁵ - deb maqsad quyilgan.

Eksport salohiyatini oshirish va eksportga yo‘naltirilgan qurilish mahsulotlarini ishlab chiqarishni rag‘batlantirish maqsadida xo‘jalik yurituvchi subyektlar tomonidan monopol mahsulotlarni respublikadan tashqarida sotish e‘lon qilinganidan farq qilishi mumkin bo‘lgan shartnomaviy (erkin) narxlarda amalga oshiriladi. Ba‘zi bir hollarda davlat o‘z qarori bilan ayrim turdagi mahsulotlarga narxlarni qo‘shimcha tartibga solishni joriy qilishi mumkin. Byudjet mablag‘lari hisobidan moliyalashtiriladigan obyektlar qurilishi tannarxining oshishiga yo‘l qo‘ymaslik maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2000-yil 5-avgustdagi 305-son qarori bilan 20% miqdorida qo‘llaniladigan qurilish obyektlariga mahsulot yetkazib berishda vositachilarning marjalar miqdorini qisqartirish uchun cheklov joriy etildi. Byudjet mablag‘lari hisobidan moliyalashtiriladigan obyektlar qurilishi tannarxining oshishiga yo‘l qo‘ymaslik maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2000-yil 5-avgustdagi 305-son qarori bilan yetkazib berishda vositachilar sonini qisqartirish maqsadida qo‘llaniladigan narxga 20 foizli limit joriy etildi. Narxlarni tartibga solishning mavjud usullari narxlarning asossiz o‘shishining oldini olishda kerakli samarani bermaydi, chunki ular qimmat narx mexanizmiga qurilgandir.

Shuningdek, monopolist korxonalar tomonidan narxlarning "asossiz" o‘shishining oldini olish ustidan davlat nazorati amaliyoti ko‘pincha uzoq vaqt davomida sotish narxlarini (ulgurji narxlarni) oshirmaydigan ishlab chiqaruvchilarning top-menejerlari tomonidan jiddiy suiste‘molliklarga olib keladi.

Narx dinamikasi ishlab chiqarish faoliyati bilan o‘zaro aloqada emas va ko‘rsatilgan xizmatlar hajmidan sezilarli ravishda farq qiladi. Narxlarning o‘shishiga korxonalarning ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Ayrim hollarda esa narxlarni deklaratsiyalash korxonaning rentabelligining pastligiga, ayrim hollarda esa norentabellikka olib keladi.

³⁵ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 21-fevral 2022-yildagi PQ-139-sonli “Uy-joylar qurilishini va qurilish materiallari sanoatini qo‘llab-quvvatlashning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-noyabrdagi PF-5577-sonli “Qurilish sohasini davlat tomonidan tartibga solishni takomillashtirish qo‘shimcha chora tadbirlari to‘g‘risida”gi farmonida mamlakatimizda tadbirkorlik subyektlarini rag‘batlantirishning zamonaviy bozor usullarini joriy etish, xususiy korxonalariga yuqori avtonomiyalar berish, ularning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish kafolatlarini mustahkamlash, xorijiy investitsiyalar va ilg‘or texnologiyalarni jalb etishni rag‘batlantirish bo‘yicha tashabbuslar ilgari surildi. Shu bilan birga, qurilish sohasida mavjud sharoitlarni o‘rganish ushbu sohada islohotlarni tez amalga oshirishga va kuchli raqobat muhitini shakllantirishga to‘sqinlik qiladigan muammolar mavjudligini ta’kidlaydi.³⁶

Davlat jamiyat manfaatlarining vakili va himoyachisi sifatida tarmoq xususiyatlarini, uning alohida tarmoqlarida xo‘jalik yuritishning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda iqtisodiyotning institutsional tuzilishini tartibga solishga chaqiriladi.

14 turdagi qurilish materiallari ishlab chiqarish bo‘yicha loyihalarni amalga oshirayotgan O‘zbekiston tadbirkorlari kompensatsiya va kafolatlar olishlari yo‘lga qo‘yildi. Bugungi kunda noruda metallarning o‘rganilgan konlarining aksariyati o‘zlashtirilmaganligi sababli qurilish materiallariga bo‘lgan talab asosan import hisobidan qoplanadi.

Shuningdek, qurilish sur‘atlarini qisman davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash hisobiga oshiriladi. O‘zbekiston respublikasi Prezidenti mamlakatning barcha huddularida umumiy moliyalashtirish xajmi 1,1 mlrd. dollar bo‘lgan uy-joy qurilishining keng qo‘lamli dasturini o‘tgan yilning mart oyida e‘lon qildi.

O‘zbekistonda ishlab chiqarilayotgan qurilish materiallarining sifati pastligi, seysmik, ekologik, yong‘in xavfsizligi va boshqa standartlarga mos kelmaslik muammolari mavjud. Shuningdek, ichki bozorda sohta qurilish materiallarini sotish muammosi xam yo‘q emas.

³⁶ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-noyabrdagi PF-5577-sonli “Qurilish sohasini davlat tomonidan tartibga solishni takomillashtirish qo‘shimcha chora tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.

O'rganilayotgan noruda materiallar konlarining aksariyati respublika hududlarida o'zlashtirilmaganligi sababli bozor qurilish materiallariga bo'lgan talabni ko'proq miqdorda import hisobidan qoplashga majbur. Qurilish korxonalarida asosiy e'tibor mahsulot sifatini nazorat qilishga qaratilishi kerak, bu esa qurilish natijalarining kalibrini ta'minlash uchun laboratoriyalarda kimyoviy tahlillar, tajribalar va shunga o'xshash tadqiqotlar o'tkazishni talab qiladi. Ushbu tadqiqot ishlari va tahliliy jarayonlar tovar ishlab chiqarish xarajatlariga muqarrar ta'sir ko'rsatadi, natijada qurilish ob'ektlarini bozorda tijoratlashtirishni tezlashtiradi va shu bilan birga mahalliy qurilishdan kelib chiqadigan shubhali sifatdagi qurilish materiallarini sotishdan himoya qiladi. sektor.

O'zbekistonda qurilish materiallari bozorini rivojlantirish va muammolarini bartaraf etish uchun menejmentni takomillashtirish, iste'molchilar talabidan kelib chiqqan holda innovatsiyalardan foydalanishni keng yo'lga qo'yish qurilish sohasida faoliyat yurituvchi korxonalarining birlamchi maqsadi bo'lishi zarur.

1-bob bo'yicha qisqacha xulosa

Birinchi bobda xorijiy va mamlakatimiz olimlarining menejmentning tartibga solish funksiyasi mazmuni, mohiyatini ochib beruvchi fikrlari, ilmiy ta'riflari umumlashtirilgan va mualliflik xulosalari chiqarilgan. Tartibga solish funksiyasini turlari va bosqichlari aniqlangan, tamoyillari asoslangan.

Erkin bozorni tartibga solishda davlat faol ishtirok etishi lozim, chunki unga qator vazifalar yuklatiladi:

1. jamiyatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash;
2. moddiy boyliklar va daromadlarni qayta taqsimlash orqali aholini ijtimoiy himoyalash;
3. davlat byudjeti daromadlari va xarajatlarini nazorat qilish orqali iqtisodiyot sohasining mutanosib rivojlanishini ta'minlash;
4. barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash;

Davlatning ana shu vazifalaridan kelib chiqib O'zbekistonda qurilish materiallari bozorini tartibga solish yo'nalishlari ishlab chiqildi va ushbu masalaga

qaratilgan O‘zbekiston Respublikasi Qonunlari, Prezident Farmonlari, Qarorlari, Vazirlar maxkamasining qarorlari tizimlashtirilib, tegishli xulosalar chiqarildi.

2-bob. O‘zbekiston qurilish materiallari bozori tahlili

2.1. O‘zbekistonning qurilish materiallari ishlab chiqarish salohiyati

Xozirgi davrda mamlakatimizning real sektori bo‘lgan qurilish tarmog‘i bazasining muhim qismi qurilish materialari sanoati hisoblanadi. Qurilish materiallarini sanoat ishlab chiqarishi o‘z ichiga olgan maxalliy iqtisodiyotning qayta ishlash tarmog‘i strategik ahamiyatga ega masaladir.

Keyingi yillarda mamlakatimizda shahar va qishloqlarda bunyodkorlik ishlari jadal olib borilmoqda. Qurilish materiallari, buyumlari va qurilish uchun moddiy asosdir. Ayni paytda energiya tejoyvchi, import o‘rnini bosuvchi, innovasion va yangi turdagi qurilish materiallariga talab yildan-yilga ortib bormoqda. Xozirgi kunda qurilish sohasida 1,5 millionga yaqin quruvchilar faoliyat yuritmoqda. Qurilish sohasidagi korxonalar va tashkilotlar soni 43,3 mingtaga yetdi. Qurilish korxonalari sonining 56,9 % inshootlar va binolar qurilishiga, 9,9 % esa fukorolik oyektlari qurilishga tegishli bo‘lib, 33,2% ixtisoslashtirilgan qurilish ishlarini bajarmoqda.

Bugungi kunda mamlakatimizda qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi 12,5 mingdan ortiq korxonalar faoliyat yuritmoqda, ularning turlari soni esa 180 dan oshgan. “Shuningdek, 24 ta tuman (shahar) qurilish materiallari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan.”³⁷ 2022-yilga kelib yuqori sifatli qurilish materiallari ishlab chiqarish bo‘yicha 667 ta xalqaro standart qabul qilingan.

Yirik qurilish korxonalari tomonidan amalga oshirilgan qurilish ishlari xajmi 12114,5 mlrd. so‘mni tashkil etdi. Bu esa 2022-yil 2021-yilga taqqoslaganda qurilish ishlarining o‘sish sur‘ati 85,7 % yetganini va ularning umumiy xajmdagi ulushi 4,5 % ga kamayib, 24,9 % tashkil etganini ko‘rishimiz mumkin.

³⁷ <https://www.gazeta.uz/ru/2021/06/15/building-materials/>

Xususan, qurilish materiallariga nafaqat ichki, balki jahon bozorida ham talab ortib bormoqda. Ichki talabning yuqoriligi tufayli mamlakatimizda keyingi yillarda qurilish materiallari ishlab chiqarish hajmi sezilarli darajada oshdi. Bundan tashqari, qurilish materiallari ishlab chiqarishni yanada kengaytirish, mahsulot turini ko'paytirish maqsadida bu boradagi yirik investitsiya loyihalarini amalga oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Qurilish sektorida qurilish materiallari bozorining talab va taklif ko'rsatkichlarini nazorat qilish asosida biznes strategiyasi ishlab chiqish va ushbu dasturni korxonalar kelgusidagi faoliyatini belgilashda ustuvor ko'rsatma qilib olinishi zarur. Bu talabni qisqartirish, yangi mahsulot toifalarini qamrab olish, shiddatli raqobat sharoitida sifatni oshirish va xarajatlarni kamaytirish strategiyalarini ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. Ushbu ko'p qirrali sa'y-harakatlar rivojlanish, amalga oshirish va barqaror o'zgarishlarni osonlashtirishga intiladi.

Quyidagi ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish amalga oshiriladi:

1. O'zbekiston Respublikasining qurilish materiallarining asosiy turlariga bo'lgan ehtiyoji iste'molchilar toifalari va hududlar kesimida; Hududlar kesimida qurilish materiallarining asosiy turlarini ishlab chiqarish;

2. Qurilish materiallari turlari va ularni yuklash bo'yicha mavjud quvvatlar;

3. Qurilish materiallarini eksport qilish (hajmi, mamlakati, narxi);

4. Qurilish materiallari importi (hajmi, mamlakati, narxi);

5. Qurilish materiallari ishlab chiqarish uchun xomashyo, butlovchi buyumlarni narxi, hajmi, mamlakati ko'rsatilgan holda olib kirish;

6. Kapital qurilish, ob'ektlar turlari (bir oilaga mo'ljallangan uy-joy, ko'p qavatli uylar), ijtimoiy-madaniy ob'ektlar, ishlab chiqarish, kollej va litseylar bo'yicha rekonstruksiya qilish ko'rsatilgan hududlar kesimida qurilish loyihalari manzilli dasturi;

7. Ob'ektlar turlari bo'yicha qurilish materiallarining konsolidasiyalangan masofaviy xarajatlarini aniqlash;

8. Qurilish materiallarining asosiy turlariga narxlar dinamikasini o'rganish.

O‘zbekistonda keyingi yillarda ilg‘or qurilish texnologiyalari va energiya samaradorligi xalqaro standartlari talablariga javob beradigan yangi turdagi zamonaviy qurilish va pardoqlash materiallari ishlab chiqarish o‘zlashtirildi. Bular gipsokarton, quruq aralashmalar, zamonaviy tom yopish materiallari, issiqqa chidamli polimer quvurlari, keramik plitkalar, "sendvich" panellar, bazalt tolasi va armatura, issiqlik izolyasiyalash materiallari.

Tabiiyki, katta hajmdagi qurilish ishlari nafaqat katta hajmdagi uskunalar va mutaxassislarni talab qiladi. Qurilish materiallari sohaning asosiy bo‘g‘inidir. Shu bois mamlakatimizda yangi turdagi sifatli, zamonaviy, energiya tejamkor qurilish materiallari ishlab chiqarish bo‘yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Ularni chiqarish bo‘yicha yirik loyihalarni amalga oshirish sohaga investorlarni keng jalb etish, mahalliy tadbirkorlarni qo‘llab-quvvatlash hisobiga amalga oshirilmoqda. Bu boradagi dasturiy yo‘nalish davlatimiz rahbarining 2019-yil 20 fevraldagi “Qurilish materiallari sanoatini tubdan takomillashtirish va kompleks rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4198 sonli qarorida³⁸ va 2019-yil 23 maydagi “Qurilish materiallari sanoatini jadal rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4335-sonli qarorlari³⁹ sohani rivojlantirish istiqbollari va strategiyasini belgilab bergan.

So‘nggi ikki yil qurilish sektori uchun qiyin bo‘ldi. Professional hamjamiyat bozorni ushlab turish va barqarorlikni saqlash uchun juda ko‘p mehnat talab qildi. Pandemiya vaziyatga qaramay, qisqa turg‘unlikdan so‘ng hokimiyat ko‘magida uy-joy va savdo ob‘ektlarini qurish bo‘yicha qurilish maydonlarida ishlar tiklandi. Bugungi kunda sohada 1,5 millionga yaqin quruvchi faoliyat yuritadi. 2021-yil holatiga qurilish sohasidagi korxonalar va tashkilotlar soni 43,3 mingtaga etdi, bu o‘tgan yilning shu davriga nisbatan 5 mingtaga ko‘pdir.

³⁸ Prezident Sh.M.Mirziyoyevning 2019-yil 20 fevraldagi “Qurilish materiallari sanoatini tubdan takomillashtirish va kompleks rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4198 sonli qarori.

³⁹ Prezident Sh.M.Mirziyoyevning 2019-yil 23 maydagi “Qurilish materiallari sanoatini jadal rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4335-sonli qarorlari

Qurilish korxonalari umumiy sonining 56,9 foizi bino va inshootlar qurishga, 9,9 foizi fuqarolik ob'ektlari qurishga, 33,2 foizi ixtisoslashtirilgan qurilish ishlarini amalga oshirishga yo'naltirilgan.

Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2022-yilning birinchi yarmida qurilish xarajatlari 48,6 trillion so'mni tashkil qilgan. O'tgan yilga nisbatan o'sish sur'ati 100,1 foizni tashkil etdi. Shu bilan birga, davlat tashkilotlari tomonidan 1 trillion 971 milliard so'mdan ortiq qurilish ishlari bajarildi. Shunday qilib, ularning respublikadagi ulushi 4,1 foizni tashkil etdi.

Uy-joy qurilishi qurilish sanoatining lokomotivi bo'lib qolmoqda. Qurilish sanoati korxonalari sonining 2022-yil holatiga 2021-yilning mos davriga nisbatan 113,0 foizga o'sishiga ta'sir ko'rsatgan asosiy omil bino va inshootlar qurish sohasida faoliyat yuritayotgan korxonalar sonining o'sishidir, ya'ni tuzilmalar 56,9 foizga qurilish sanoati korxonalari umumiy sonidan (o'sish sur'ati – 111,0 foiz), fuqarolik ob'ektlari – 9,9 foizga (o'sish sur'ati – 115,9 foiz), ixtisoslashtirilgan qurilish ishlari – 33,2 foizga (o'sish sur'ati – 115,7 foiz) oshgan.

Yirik qurilish tashkilotlari tomonidan joriy amalga oshirilgan qurilish ishlari hajmi 12 114,5 milliard so'mni tashkil etdi. 2021-yilning mos davriga nisbatan ko'rib chiqilayotgan davrda qurilish-montaj ishlarining o'sish sur'ati 85,7 foizga etdi va ularning umumiy hajmdagi ulushi 4,5 foizga kamayib, 24,9 foizni tashkil etdi.⁴⁰

Belgilangan muddatda respublika mahalliy lashtirish tashabbusining ajralmas jihati sifatida import o'rnini bosishga qaratilgan keramik plitkalar, sanitariya-gigiyena buyumlari, chinni tosh buyumlar, dekorativ shisha, bazalt armatura va devor qoplamalarini ishlab chiqarish bo'yicha malakalilikka erishdi. . O'tgan yilda xorijiy kapital oqimi va kredit kanallari bilan faol hamkorlik qilish orqali yirik investitsion majburiyatlar amalga oshirildi. Yangi ishlab chiqarish korxonalari sotib olindi, bu esa har qanday xorijiy importga bo'lgan ehtiyojni samarali ravishda

⁴⁰ <https://e-cis.info/news/566/94024/>

qopladi va buning o'rniga xalqaro eksport uchun astarlangan zamonaviy qurilish materiallarini yaratishga olib keldi.

O'tgan yili qurilish materiallari ishlab chiqarishni ko'paytirish, narxlar barqarorligini ta'minlash bo'yicha tegishli chora-tadbirlar belgilandi. Xususan, qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalarda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar tannarxi tahlil qilinib, ushbu mahsulotlar narxining asossiz oshishiga yo'l qo'ymaslik choralari ko'rildi. Sement, pishiq g'isht va ohak ishlab chiqaruvchi korxonalarni muqobil yoqilg'i – ko'mirga o'tkazish bo'yicha chora-tadbirlar rejasi tasdiqlanib, tegishli ishlar amalga oshirildi. Umuman olganda, mamlakatimiz qurilish materiallari sanoati salmoqli eksport salohiyatiga ega.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 25-oktabrdagi "Qurilish materiallari sanoatini boshqarishni tashkil etishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga muvofiq "O'zqurilishmateriallari" AJ "O'zsanoatqurilishmateriallari" uyushmasiga aylantirildi va 2019-yilda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 20-fevraldagi "Qurilish materiallari sanoatini tubdan yaxshilash va kompleks rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga muvofiq "O'zqurilishmateriallari" aksiyadorlik jamiyati "O'zsanoatqurilishmateriallari" uyushmasiga aylantirildi.

Bugungi kunga qadar "O'zsanoatqurilishmateriallari" uyushmasi tarkibiga 100 dan ortiq turdagi qurilish materiallari ishlab chiqaradigan 120 dan ortiq korxonalar faoliyat yuritmoqda, ularning aksariyati rivojlanayotgan qurilish materiallari bozoriga yo'naltirilgan kichik korxonalaridir.

"O'zsanoatqurilishmateriallari" uyushmasi tarkibiga quyidagi yo'nalishlarda turli qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi asosiy yo'nalishlarda faoliyat yurituvchi tashkilot va muassasalar kiradi: sement ishlab chiqarish korxonalari, rangli metall ishlab chiqarish korxonalari, qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalar va devor materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalar kon-geologik ekspeditsiya, maxsus qurilish materiallari ishlab chiqarish korxonalari hamkor kompaniyalar, ilmiy-tadqiqot loyiha instituti.

“O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasining 2015-2021-yillardagi moliyaviy-iqtisodiy ko‘rsatkichlari bilan bog‘liq asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlarni tahlil qiladigan bo‘lsak, ushbu yillardagi barcha ko‘rsatkichlar dinamikasi saqlanib qolgan (2.1-jadval)

2.1-jadval

“O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasining asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlari taxlili⁴¹

Mrld so‘m.

№	Kyrsatkichlar	2018 y.	2019 y.	2020 y.	2021 y.	2022 y.	2022 yilning 2018 yilga nisbati % da
1	2	5	6	7	8	9	10
1	Asosiy vositalarning boshlang‘ich qiymati bo‘yicha bahosi	2660	3943	2638	2698	3573	134
2	Sotilgan mahsulotlar tannarxi	1963	3041	1946	2224	2204	112
3	Foyda solig‘ini to‘lashgacha foyda	1040	1573	899	1272	849	81

“O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasining 2016-2022 yillardagi asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlari taxlili shuni ko‘rsatmoqdaki, asosiy vositalarning boshlang‘ich qiymati bo‘yicha bahosi shu yillarda 195 % ga, sotilgan mahsulotlar tannarxi 157 % ga ortgan holda, foyda solig‘ini to‘lashgacha foyda esa 145% kamayganini ko‘rishimiz mumkin (2.1-jadval).

Korxonaning moliyaviy holati to‘g‘ridan-to‘g‘ri aktivlarga qo‘yilgan mablag‘larning qanchalik tez real pulga aylanishiga bog‘liq. (2.2.-jadval)

⁴¹ “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasining yillik hisobotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan

2.2.-jadval

**“O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasining ishlab chiqarish faoliyati
baholanishi⁴²**

Mlrd.so‘m

№	Ko‘rsatkichlar	2018 y.	2019y.	2020y.	2021-y.	2022-y.	2022-yil 2018- yilga nisbati o‘zgaris hi, %
1	2	5	6	7	8	9	10
1	Mahsulot ishlab chiqarish tannarxi, mlrd.so‘m.	1217	1400	1946	2224	2204	181
2	Mahsulot sotishdan tushgan tushum, mlrd.so‘m.	2451	2763	3209	4000	3665	150
3	Asosiy fondlarning o‘rtacha qiymati	690	835,8	1057	979	1672	242
4.	Zaxiralarning o‘rtacha qiymati, mln.so‘m	685	758	789	879	1125	164
5	Aylanma mablarning o‘rtacha qiymati, mln.so‘m	1793	1989	2097	2192	1816	101
6	Debitorlik qarzdorligining o‘rtacha qiymati, mln.so‘m	319	419	497	1033	481	150
7.	Kreditorlik qarzdorligining o‘rtacha qiymati, mln.so‘m	380	579	301	279	555	146
8	Barcha aktivlarning o‘rtacha qiymati	2914	3495	4287	5559	6176	212

“O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasining ishlab chiqarish faoliyati baholanishi 2018-2022-yillardagi ko‘rsatkichlari taxlili shuni ko‘rsatmoqdaki, shu yillar mahsulot ishlab chiqarish tannarxi 113% ga, mahsulot sotishdan tushgan

⁴²“O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasining yillik hisobotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan

tushum 114%ga, asosiy fondlarning o'rtacha qiymati 158 %ga, zaxiralarning o'rtacha qiymati 142%ga, kreditorlik qarzdorligining o'rtacha qiymati 184%ga, barcha aktivlarning o'rtacha qiymati 144% ga ortgan holda, aylanma mablag'larning o'rtacha qiymati 13% ga va debitorlik qarzdorligining o'rtacha qiymati (2.2.-jadval).

Qurilish materiallarining ayrim turlari uchun ustunlik texnologik omil bilan bog'liq bo'lib, birinchi navbatda murakkab va qimmat uskunalar, yirik ishlab chiqarish maydonlari, yuqori malakali ishchilar va boshqalarni talab qiladi.

2.2. Qurilish materiallari bozorining rivojlanishi

Qurilish sektori va qurilish materiallari sanoati o'rtasidagi simbiotik munosabatlar sezilarli. Monolit va yig'ma monolit turar-joy qurilishining rivojlanishi sement sanoati va temir-beton ishlab chiqarishning sezilarli o'sishiga olib keldi. Devor komponentlariga bo'lgan talabning kuchayishi mavjud ishlab chiqarish quvvatlarini qayta qurish jarayonini amalga oshirishni, ularning ishlab chiqarish yo'nalishini gazbeton, ko'p bo'shliqli bloklar va shponli g'ishtlardan tayyorlangan elementlar va tarkibiy qismlarga o'tkazishni talab qildi. Qurilish kulolchiligi korxonalarida yangi turdagi kafel, chinni koshinlar va sun'iy tosh ishlab chiqarilmoqda. Polimer materiallar sanoati yuqori sifatli mahalliy linoleum va Yevropa standartlaridagi plastmassa quvurlarni ishlab chiqarmoqda.

Qurilish materiallari sanoati asosiy tarmoq sifatida ishlab chiqaruvchilarni rivojlanayotgan arxitektura paradigmalari, qurilish standartlari va qurilish texnologiyalariga normalariga rioya qilishga to'g'ri keladigan qurilish materiallarini yetkazib berish uchun tashkil etiladi.

Ushbu sektorning asosiy toifalari orasida statistik kontekstda nomoddiy mahsulotlar tarmoqlarining gobelenlari orqali tsement, g'isht va devor materiallarining assortimenti paydo bo'ladi. Ushbu spektr beton va uning murakkab tuzilmalari, asbest-sement hosilalari, keramika, plitkalar, yulka toshlari, izolyatsion

materiallar, tom yopish qismlari va turli xil qo'shimcha mahsulotlarni o'z ichiga oladi. Qurilish materiallari sanoatiga quyidagi tarmoqlar kiradi:

1. sement ishlab chiqarish;
2. ohak, gips va mahalliy bog'lovchi materiallar va ulardan mahsulotlar ishlab chiqarish;
3. beton va yig'ma-beton konstruksiyalar va buyumlar ishlab chiqarish
4. devor materiallari ishlab chiqarish
5. qurilish keramikasi ishlab chiqarish
6. asbest va asbest-sement mahsulotlari ishlab chiqarish;
7. polimer qurilish materiallari ishlab chiqarish;
8. yumshoq tom yopish (myagkiye krovelnye) va gidroizolyatsiya materiallari ishlab chiqarish;
9. isitish tizimlarini ishlab chiqarish;
10. bo'yoq va laklar ishlab chiqarish;
11. tabiiy toshdan qoplamali materiallar va buyumlar ishlab chiqarish;
12. sanitariya-texnik mahsulotlar ishlab chiqarish;
13. g'ovakli to'ldiruvchilar ishlab chiqarish;
14. issiqlik izolyatsiya materiallari ishlab chiqarish;
15. nometall qurilish materiallari ishlab chiqarish;
16. sanitariya-texnik vositalar ishlab chiqarish;
17. yog'ochga ishlov berish ishlab chiqarish;
18. shisha ishlab chiqarish va boshqalar.

Ushbu tadqiqotda 2017-yildan 2022-yilgacha bo'lgan davrda qurilish materiallarining asosiy turlarini ishlab chiqarishning iqtisodiy ko'rsatkichlarini tahlil qilingan.

Qurilish materiallari sanoatida mamlakatdagi qurilish islohotlarining yuqoriligi natijasida 2017-yildan 2022-yilgacha qurilish materiallarini ishlab chiqarishning o'sishi kuzatildi. 2.3-jadvalda 2017-yildan 2022-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekistonda qurilish materiallarining asosiy turlarini ishlab chiqarish dinamikasi ko'rsatilgan.

2.3-jadval ⁴³

№	Mahsulot nomi	O'cho v birligi	2018 yil	2019 yil	2020 yil	2021 yil	2022 yil	2022-yilning 2018-yilga nisbati
			soni	soni	soni	soni	soni	% da
1	Granit, yodgorliklar, pardoqlash yoki qurilish ishlari uchun qumtosh va boshqa toshlar	ming tonna	1 162	1 288	1 059	1 126	1 391	120
2	Mozaika ishlari uchun sirti 49 sm. kv.dan katta bo'lmagan, sirlangan, keramik plitkalar, kubiklar va shu kabi buyumlar	ming kv m	118	201	8 867	5 493	14 445	1224
3	Boshqa guruhlariga kiritilmagan sirlanmagan, keramik yerga yotqizish uchun plitalar va pechlar, pol va devorlarga qoplash uchun plitkalar	ming kv m	181	1 803	2 784	3 064	3 639	2010
4	Qurilish uchun o'tga chidamsiz keramik g'ishtlar (kremnezyomli tosh uni yoki diatomit tuproqlardan tayyorlangan buyumlardan tashqari)	ming dona	7	64	43	116	188	2686
5	Portlandsement	ming tonna	9 132	9 080	10 582	11 962	13 284	146
6	Sement, beton yoki sun'iy toshdan yig'ma konstruksiyalar elementlari va binolar va inshootlar uchun boshqa buyumlar	ming tonna	2 827	2 969	2 725	2 650	3 176	112
7	Asfalt yoki shu kabi materiallardan tayyorlangan o'ramlardagi buyumlar	ming kv m	6 581	6 049	9 977	6 924	11 008	167
8	Bloklar, listlar yoki o'ramlardagi shlak paxta, mineral silikat paxta va shu kabi mineral paxtalar	ming tonna	10	9	14	13	14	140

O'zbekistonda qurilish materiallari ishlab chiqarish dinamikasi 2022-yilda 2018-yilga nisbatan bu ko'rsatkichlar quyidagicha o'zgargan, granit, yodgorliklar,

⁴³ O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan

pardozlash yoki qurilish ishlari uchun qumtosh va boshqa toshlar 10924 g tonnaga, mozaika ishlari uchun sirti 49 sm. kv.dan katta bo‘lmagan, sirlanmagan, keramik plitkalar, kubiklar va shu kabi buyumlar 11201,6 ming kv mga, mozaika ishlari uchun sirti 49 sm. kv.dan katta bo‘lmagan, sirlangan, keramik plitkalar, kubiklar va shu kabi buyumlar 14396,3 ming kv mga, boshqa guruhlariga kiritilmagan sirlanmagan, keramik yerga yotqizish uchun plitalar va pechlar, pol va devorlarga qoplash uchun plitkalar 3473,3 ming kv mga, qurilish uchun o‘tga chidamsiz keramik g‘ishtlar (kremnezyomli tosh uni yoki diatomit tuproqlardan tayyorlangan buyumlardan tashqari) 153,4 ming donaga, portlandsement 4638,4 ming tonnaga, sement, beton yoki sun‘iy toshdan yig‘ma konstruksiyalar elementlari va binolar va inshootlar uchun boshqa buyumlar 3919,8 ming tonnaga, quyish uchun tayyor beton 3919,8 ming tonnaga, asfalt yoki shu kabi materiallardan tayyorlangan o‘ramlardagi buyumlar 622,8 ming kv mga, bloklar, listlar yoki o‘ramlardagi shlak paxta, mineral silikat paxta va shu kabi mineral paxtalar 3,5 ming tonnaga va qatlamlarga ajralgan vermikulit, shishirilgan loy, ko‘pirtirilgan shlak va boshqa shishirilgan mineral mahsulotlar, jumladan ularning aralashmalari 7,8 ming tonnaga ortgan holda marmar, yodgorliklar, pardozlash yoki qurilish ishlari uchun va boshqa ohakli toshlar 229,5 ming tonnaga, boshqa guruhlariga kiritilmagan sirlangan, keramik yerga yotqizish uchun plitalar va pechlar, pol va devorlarga qoplash uchun 7303,6 ming kv mga, qurilish uchun o‘tga chidamsiz keramik g‘ishtlar (kremnezyomli tosh uni yoki diatomit tuproqlardan tayyorlangan buyumlardan tashqari) 422 mln donaga, so‘ndirilmagan va so‘ndirilgan ohak 282,3 ming tonnaga, gidravlik ohak 4,4 ming tonnaga, asbestosementdan yoki shu kabi tarkibida asbest bo‘lgan materiallardan buyumlar 46,0 ming tonnaga va boshqa guruhlariga kiritilmagan, qurilishda, bezashda yoki xaykaltaroshlikda ishlatiladigan ishlov berilgan tosh va undan tayyorlangan boshqa buyumlar (ohaktosh, tuf, bazalt va b.) 396,7 ming tonnaga kamaygani kuzatilmoqda (2.3.-jadval).

Qurilish sektorida birlamchi mahsulotlarni ishlab chiqarish istiqbolda moliyaviy qaytish sharti bilan o‘zini qoplashi kerak. yangi obektlarni barpo etish, mavjud binolarni rekonstruksiya qilish juda katta mablag` talab qiladi. Sement,

shisha kabi qurilish materiallari turlarini ishlab chiqarish energiyani ko'p talab qiladi, bu esa mahsulot tannarxiga ta'sir qiladi.

Yurtimizdagi 4 ta korxonaga to'liq texnologik siklli sement ishlab chiqaradi. Umumiy ishlab chiqarish quvvati qariyb 6,5 million tonnani tashkil etadi, bu nafaqat respublika ehtiyojlarini qondirish, balki eksportga mahsulot yetkazib berish imkonini beradi. Investitsion faollikning pasayishi bilan bog'liq sement ishlab chiqarish hajmining keskin pasayishidan so'ng, sement ishlab chiqarishning bosqichma-bosqich o'sishi kuzatilmoqda (har yili taxminan 5 foiz).

2.4-jadval

"O'zsanoatqurilishmateriallari" uyushmasi bo'yicha 2016-2022-yillarda Investitsiya dasturi doirasida qurilish materiallari ishlab chiqarishni tashkil etish loyihalarining amalga oshirilishi bo'yicha YIG'MA MA'LUMOT⁴⁴

mln.dollar

Yillar	Loyihalar soni	Loyihalar-ning umumiy qiymati (mln.dollar)	Investitsiya mablag'larini o'zlashtirish, jami		bajari-lishi, %da	shundan xorijiy investitsiyalar		baja ri-lishi, %da
			prognoz	haqiqat		prognoz	Haqiqat	
2018 yil	13	203,2	72,4	73,3	101,3%	15,3	17,6	114,9%
2019 yil	10	411,4	123,0	130,4	106,0%	98,3	106,8	108,6%
2020 yil	20	642,3	248,5	260,3	104,8%	208,8	210,6	100,9%
2021 yil	17	868,5	274,9	277,0	100,8%	200,7	201,1	100,2%
2022 yil	41	887,8	327,6	328,3	100,2%	201,0	201,6	100,3%

"O'zsanoatqurilishmateriallari" uyushmasida Investitsiya dasturi doirasida qurilish materiallari ishlab chiqarishni tashkil etish loyihalarining amalga oshirilishi 2022-yilda 2018-yilga nisbatan quyidagicha o'zgargan, loyixalar soni 22taga,

⁴⁴ "O'zsanoatqurilishmateriallari" uyushmasi hisobotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan

loyixalarning umumiy qiymati 704,5 mln AQSH dollarga ortgan bo‘lib, jami investitsiya mablag‘larini uzlashtirish esa 2022-yilda 102,2 % ni tashkil etib, jami investitsiyada xorijiy investitsiyalar shu yillarda 180 mln AQSH dollariga ortgan bo‘lib 2022-yilda o‘zlashtirish 100,3 % tashkil etgan.

2.5- jadval.

Qurilish materiallari sanoatida mahsulot tannarxi tarkibi, milliard so‘m⁴⁵

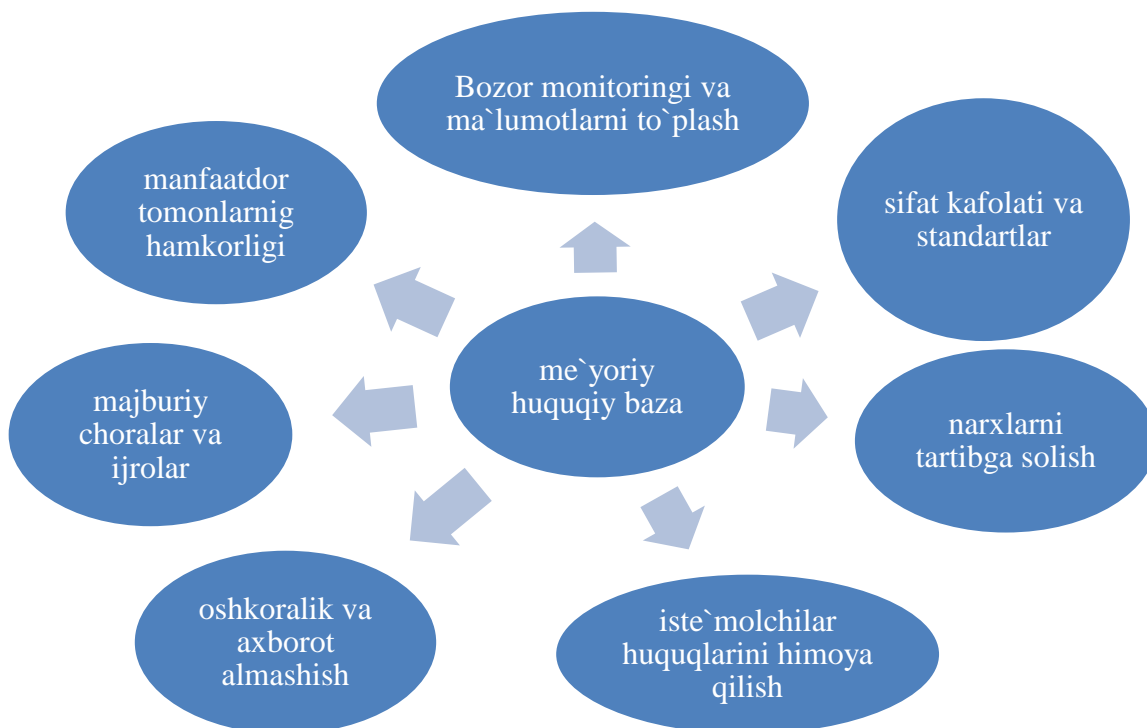
Xarajatlar turlari	Yillar					2022-yil 2018-yilga nisbatan o‘zgarishi (+/-)
	2018	2019	2020	2021	2022	
1	2	3	4	5	6	7
Moddiy xarajatlar	84	97	125	181	289	344
Amortizatsiya	1382	1491	1581	1718	1901	138
Ish xaqqi	307	354	390	446	476	155
Boshqa xarajatlar	582	608	647	593	639	110

Qurilish materiallari sanoatida mahsulot tannarxi tarkibi, 2022-yilda 2020-yilga nisbatan moddiy xarajatlar 320 mlrd so‘mga, amortizatsiya xarajalari 164 mlrd so‘mga ortgan holda, ish xaqi xarajatlari 86 mlrd so‘mga va boshqa xarajatlar 8 mlrd so‘mga kamaygannini kuzatishimiz mumkin.

Qurilish majmuasining muvaffaqiyatli rivojlanishi nafaqat mamlakat iqtisodiyotining barcha tarmoqlarida o‘shishni rag‘batlantirish, balki eng dolzarb ijtimoiy muammolarni hal qilishga ham hissa qo‘shishi mumkin. Qurilish sohasini qamrab olgan ko‘plab muammolar, masalan, xom ashyo va energiya manbalariga sarf-xarajatlarning ko‘payishi, obektlar tannarxining oshishiga olib kelishi mumkin, aksar hollarda qurilish materiallari sanoati dinamikasida samaradorlik ko‘rsatkichi proporsionalligi to‘g‘ri kelmasligi mumkin. Qurilish natijalarini baholashga to‘lovlarni kechiktirish va byudjet mablag‘larini moliyalashtirish uchun veksellar

⁴⁵ O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo‘mitasi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan

kabi pul ishonchnomalarini qabul qilish bilan bog'liq amaliyotlar to'sqinlik qilmoqda.

1.4-rasm. Qurilish materiallari bozorini davlat tomonidan tartibga solishning amaldagi iqtisodiy mexanizmi⁴⁶

Qurilish materiallari bozorini tartibga solishning taklif etayotgan mexanizmi o'z ichiga

1. Bozor monitoring va ma'lumotlar to'plash- Bozor dinamikasi, narxlar, taklif-talab tendentsiyalari va boshqa tegishli omillar to'g'risida ma'lumotlarni to'plash uchun mustahkam monitoring tizimini joriy etish juda muhimdir. Bunga potentsial muammolarni, bozorni manipulyatsiya qilish yoki raqobatga qarshi xatti-harakatlarni aniqlash uchun muntazam bozor so'rovlari, ma'lumotlarni tahlil qilish va hisobot berish mexanizmlari kiradi.

2. Sifat kafolati va standartlar- Qurilish materiallarining sifatini ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlar va standartlarni ishlab chiqish va qo'llash qurilish loyihalarining xavfsizligi, chidamliligi va ishlashini ta'minlash uchun juda

⁴⁶ Muallif ishlanmasi

muhimdir. Bu texnik shartlarni belgilash, tekshiruvlar o'tkazish va tegishli standartlarga muvofiqligini tasdiqlashni o'z ichiga olishi mumkin.

3. Narxlarni tartibga solish- Qurilish materiallari narxini nazorat qilish va tartibga solish narxlarning oshishi, adolatsiz amaliyotlar va narxlarning haddan tashqari o'zgarishining oldini olishga yordam beradi. Bu narx chegaralarini belgilash, narxlarni nazorat qilish mexanizmlari va narxlarni manipulyatsiyasiga qarshi choralarini o'z ichiga olishi mumkin.

4. Iste'molchilar huquqlarini himoya qilish- iste'molchilar huquqlarini himoya qilish va adolatli savdo amaliyotini ta'minlash mexanizmlarini amalga oshirish muhim ahamiyatga ega. Bu iste'molchilarning shikoyat qilish mexanizmlarini, nizolarni hal qilish jarayonlarini va xaridorlarga ma'lumot va murojaat qilish huquqini berish uchun iste'molchilarni o'qitish tashabbuslarini o'z ichiga olishi mumkin.

5. Shaffoflik va axborot almashish- Narxlar, etkazib beruvchilar, mahsulot spetsifikatsiyalari va tartibga soluvchi talablar to'g'risida mavjud ma'lumotlarni taqdim etish orqali qurilish materiallari bozorida shaffoflikni rag'batlantirish juda muhimdir. Bunga manfaatdor tomonlar o'rtasida ma'lumot almashishni osonlashtiradigan onlayn portallar, ommaviy ma'lumotlar bazalari va aloqa kanallari orqali erishish mumkin.

6. Majburiy choralar va jazolar- Qoidalarga rioya qilishni ta'minlash va mos kelmaydigan xatti-harakatlarning oldini olish uchun kuchli ijro mexanizmi zarur. Bu muntazam tekshiruvlar o'tkazish, jarima solish, litsenziyalarni bekor qilish va qoidabuzarlarga nisbatan qonuniy choralar ko'rishni o'z ichiga olishi mumkin

7. Manfaatdor tomonlarning hamkorligi- Davlat idoralari, sanoat uyushmalari, iste'molchilar guruhlari va boshqa manfaatdor tomonlar o'rtasidagi hamkorlik bozorni samarali nazorat qilish uchun zarurdir. Muntazam maslahatlashuvlar, hamkorlik va muloqotlar yuzaga kelayotgan muammolarni aniqlashga, tartibga solish choralarini bo'yicha konsensus ishlab chiqishga va muvofiqlik madaniyatini oshirishga yordam beradi.

Bozor nazorati mexanizmining muvaffaqiyati doimiy monitoring, baholash va rivojlanayotgan bozor dinamikasi va yuzaga kelayotgan muammolarga moslashishga tayanadi.

Qurilish materiallari sanoatini ham haqli ravishda iqtisodiyotdagi real investitsiya faolligining o'ziga xos ko'rsatkichi deb atashadi. Qurilish sohasining kompozit landshafti, qurilish materiallarini ishlab chiqarishdan tortib to to'liq qamrab olgan holda, mintaqaviy iqtisodiy panoramada yuqori o'rin egallaydi. Uning holati mintaqaning iqtisodiy va texnologik taraqqiyoti uchun yaqqol ko'rsatkich bo'lib xizmat qiladi. Qurilish materiallari, tovarlar va yig'malarni tavsiflovchi ko'plab tasniflar va ko'plab yorliqlar turli funktsiyalar va maqsadlarga ega bo'lgan binolar va inshootlarni qurishda hamma joyda qo'llaniladi.

Sement ishlab chiqarish yuqori energiya sig'imliligi (ishlab chiqarish xarajatdagi energiya ulushi 25% ni tashkil etadi) va transport xizmatlari tariflari bilan ajralib turishini inobatga oladigan bo'lsak, sement ishlab chiqaradagan korxonalarining ahvoli energiya narxining doimiy oshib borishi bilan murakkablashmoqda.

Sement mahsulot sifatida turi, markasi va qadoqlash turi bilan tavsiflanadi.

Tahlil qilishda sement bozori quyidagilarga asoslangan holda yagona tovar bozori sifatida qaraladi:

- sementning deyarli barcha turlaridan foydalanish ishlab chiqarish;
- har xil turdagi va sement navlari bir xil vazifani bajarishda bir-birini almashtiradi;
- turli markadagi sement ishlab chiqarishning texnologik jarayoni deyarli bir xil bo'lib, mavjud vaziyatga qarab, bitta ishlab chiqaruvchi brend tarkibini tezda o'zgartirishi mumkin.

Bozorni tahlil qilishda hajmi bo'yicha aniq mahsulot, ya'ni Angren KSM tomonidan ishlab chiqarilgan oq sement hisobga olinmagan.

Sement bozorida sotuvchilar orasida respublika ishlab chiqaruvchilari va Qirg'izistondan mahalliy va import qilingan sementni qayta sotuvchi turli firma va tadbirkorlar bor. Ayni paytda sement savdosi ishlab chiqaruvchilarning kichik ulgurji do'konlari tarmog'i orqali rivojlanmoqda.

Bozorlar ma'lum mezonlar asosida ma'lum segmentlarga bo'linadi. Bozorni segmentlarga bo'lishning asosiy mezonlari quyidagi omillardir:

sement ishlab chiqaruvchilarning joylashuv geografiyasi;

mintaqaning transport tarmoqlari;

mintaqadagi sement iste'molchilari;

ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtasida o'rnatilgan munosabatlar.

Yuqori transport xarajatlari bozorning ma'lum chegaralarda parchalanishiga olib keladi.

Eng barqaror ishlab chiqarish "Qizilqumsement" aksiyadorlik jamiyatida kuzatilmoqda, bu eng yaxshi sifat ko'rsatkichlariga ega bo'lganligi sababli eng ko'p talabga ega.

Sement ishlab chiqarishning o'sishi bevosita investitsiyalar hajmi va to'lovga qodir talabga bog'liq.

Ishlab chiqarish barqarorligiga qaramay, "Qizilqumsement" aksiyadorlik jamiyati quvvatlaridan 50 foiz foydalanilmoqda.

Ishlab chiqarish quvvatlaridan to'liq foydalanilmayotganining asosiy sabablari hamon xomashyo yetishmasligi, shuningdek, MDH davlatlari va Uzoq xorijdan o'tga chidamli g'isht va zarur asbob-uskunalar olib kelish uchun valyuta resurslari yetishmasligi hisoblanadi.

Sement ishlab chiqaruvchi barcha korxonalar "O'zsanoatqurilishmateriallari" uyushmasi tarkibiga kirganligini inobatga olsak, uyushmanii sement bozorida yagona ishlab chiqaruvchi – monopolist sifatida tavsiflash lozim.

Sement bozorida raqobatni rivojlantirish muammosi bozorga kirishda ma'lum to'siqlarning mavjudligidir. Bu birinchi navbatda:

1. Sanoatning kam sonli yuqori quvvatli ishlab chiqaruvchilar shaklida rivojlanish merosini saqlab qolish.

2. Bozorga kirishning yuqori narxi (yuqori kapital zichligi).

3. Sement zavodlari tomonidan yetkazib berilgan tovarlar uchun to'lanmaslik muammosi. Bu korxonalarining turli darajadagi byudjet oldidagi qarzlarning oshishiga, shuningdek, sement zavodlari xodimlariga ish haqini to'lashda qiyinchiliklarga olib keladi.

4. Sement ishlab chiqarishning mavsumiyligi. Ishlab chiqarish dinamikasi mavsumiy talab bilan qat'iy bog'liq, chunki sementni uzoq muddatli saqlash qat'iy shartlarga rioya qilishni talab qiladi, bu har doim ham mumkin emas.

Tom yopish materiallari bozori har xil turdagi mahsulotlardan iborat bo'lib, amalda yagona foydalanish sohasiga ega - tom yopish va bir-birining o'rnini bosadigan mahsulotlar deb hisoblanishi mumkin. Biroq, dasturga qarab, ma'lum segmentlarga bo'linadi. Turar-joy qurilishida (xususiy sektordan tashqari) va sanoat qurilishida asosiy tom yopish materiali yumshoq tom yopish (tom yopish, tom yopish materiallari), shifer esa xususiy sektorda qurilishda ishlatiladi. Umuman olganda, xususiy sektor qurilishida tom yopish materiallaridan foydalanish bevosita aholi turmush darajasiga bog'liq. Tom yopish materiallari bozorini rivojlantirishda shaharsozlik sohasidagi arxitektura yechimlari muhim o'rin tutadi. Arxitekturada zamonaviy yechimlarni qabul qilish tom yopish materiallarining yangi turlaridan foydalanishga va shu bilan bozor ulushlarini qayta taqsimlashga olib keldi.

Asbest-sement shifer bozorida uchta xo'jalik yurituvchi subyekt faoliyat yuritadi. Sement bozori kabi shifer ishlab chiqarish to'g'ridan-to'g'ri qurilish hajmiga bog'liq. Uy-joy qurilishida kuzatilayotgan o'sish shifer ishlab chiqarishning ma'lum darajada oshishiga olib keldi. Bunday vaziyatning sababi iste'mol talabining pasayishi va so'nggi yillarda tom yopish materiallarining yangi muqobil turlari va, xususan, metall plitkalarining paydo bo'lishi edi. Bundan tashqari, sement sektorida kuzatilgan ssenariyga o'xshab, energiya iste'molining o'sishi tufayli tayyor mahsulot tannarxining oshishi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Metal tom yopish plitkalariga talabning kuchayishi shifer ishlab chiqarishni kengaytirishning qisqarishiga olib keldi, natijada sanoat quvvatlaridan to'liq foydalanilmaslikka olib keldi. Shu bilan birga, umuman olganda, korxonalar quvvatlaridan 46,5 foiz foydalanilgan.

Shifer ishlab chiqarish bo'yicha texnologik jihozlarni qisman almashtirish, kabel kommunikatsiyalarini yangilash, yangi kompressor liniyasini o'rnatish bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar ishlab chiqarish fondlarining biroz yangilanishiga olib keldi.

Shiferning asosiy iste'molchilari (xaridorlari) qurilish tashkilotlari va aholi hisoblanadi. Shu bilan birga, bozorda sotuvchi sifatida 3 ta ishlab chiqaruvchi, turli vositachilar, asosan Qirg'izistondan mahsulot olib kiruvchi tadbirkorlar, shuningdek, "O'zsanoatqurilishmateriallari" uyushmasi tizimidagi kichik ulgurji savdo do'konlari faoliyat yuritmoqda.

Xo'jalik yurituvchi subyektlarning soni kam bo'lishiga qaramay, shifer bozorini sement bozori kabi taqsimlash juda qiyin, chunki mahsulotning 60% Toshkent viloyatida ishlab chiqariladi. Biroq "Quvasoysement" aksiyadorlik jamiyati tomonidan ishlab chiqarilgan shiferni sotish amalda Farg'ona vodiysi chegaralarida amalga oshirilmoqda.

Shifer bozorida kam sonli xo'jalik yurituvchi subyektlarning mavjudligi uni yuqori monopollashtirishga olib keladi. Oxirgi 5 yildagi ma'lumotlarni o'rganishda ushbu bozor yuqori darajada konsentratsiyalanganligi aniqlandi, bu yerda konsentratsiya darajasi 100% ($CR_3=100$).

Bozor rivojlanishiga ma'lum to'siqlar mavjud:

1. Sement sanoatida bo'lgani kabi, korxonalar tomonidan yetkazib berilgan tovarlar uchun haq to'lanmaslik muammosi shifer ishlab chiqaruvchi korxonalar faoliyati uchun ma'lum moliyaviy muammolarni keltirib chiqaradi.

2. Yangi ishlab chiqarishni tashkil etish uchun yuqori moliyaviy xarajatlarni talab qiladigan ishlab chiqarishning yuqori kapital sig'imi.

3. Import qilingan xomashyoning salmoqli ulushi.

Umumiy moddiy xarajatlarning 86% gacha bo'lgan xomashyo turlari korxonalarni Rossiyadan import qilishga majbur qiladi, bu esa valyuta resurslarini (bronza to'r, mato va asbest) talab qiladi.

Santexnika mahsulotlari (vannalar, rakovinalar va kanalizatsiya quvurlari) alohida bozorlar sifatida qaraladi, chunki ular turli funksiyalarga ega va bir-birini almashtira olmaydi.

Mahsulotlarning asosiy iste'molchilari uy-joy qurilishi bilan shug'ullanadigan qurilish kompaniyalari hisoblanadi. Bundan tashqari, sanitariya-texnik vositalarni iste'molchilar guruhi - uy-joy qurish yoki ta'mirlash vaqtida o'z ehtiyojlari uchun mahsulotlardan foydalanadigan aholi mavjud.

Bozorga tovarlar yetkazib berishni respublikadagi yagona korxonaga, shuningdek, MDH va uzoq xorijdagi turli firmalar amalga oshiradi.

O'z xomashyo resurslarining yetishmasligi ishlab chiqarishning qisqarishiga va pirovardida ishlab chiqarishning to'xtab qolishiga olib keldi. Shu bilan birga, vannalar ishlab chiqarishni to'xtatishga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

2.6.- jadval

Santexnika mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi⁴⁷

Mahsulot nomi	O'lchov birligi	ishlab chiqarish hajmi				
		2018	2019	2020	2021	2022
Boshqa keramik sanitariya-texnika buyumlari (rakovina, vanna, unitazlar va h.k)	ming dona	105,3	161,6	147,1	179,4	592,1
Plastmassadan boshqa quvurlar, trubkalar va shlanglar (qattiqalaridan tashqari)	ming tonna	22,0	27,8	54,3	45,1	53,9

"O'zsanoatqurilishmateriallari" uyushmasi santexnika mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 2022 yida 2018-yilga nisbatan quyidagicha o'zgargan, oshqa keramik sanitariya-texnika buyumlari (rakovina, vanna, unitazlar va h.k) 501,4 ming donaga va Plastmassadan boshqa quvurlar, trubkalar va shlanglar (qattiqalaridan tashqari) 27,1 ming tonnaga ortgan.

⁴⁷ "O'zsanoatqurilishmateriallari" uyushmasi hisobotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan

Har qanday bozorda bo'lgani kabi, mahalliy ishlab chiqarish mavjud bo'lmaganda, import hajmi oshadi. Shunday qilib, sanitariya-texnik vositalar importi hajmi yiliga 9,2 ming donadan 60,7 ming donagacha oshdi va shu tariqa, bugungi kunda import bozorning barcha ehtiyojlarini qoplamoqda. Sanitariya-texnik vositalarning asosiy yetkazib beruvchilari Rossiya, Turkiya va Eron ishlab chiqaruvchilari hisoblanadi.

Mahsulotlarni sotish asosan chakana savdo tarmog'i yoki bozorlar orqali amalga oshiriladi. Qurilish tashkilotlariga mahsulot yetkazib berish ta'minot tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladi.

Sanitariya-texnik vositalar bozorida ishlab chiqaruvchining yo'qligi sababli yetkazib beruvchilar o'rtasida raqobat mavjud. Biroq, yetkazib beruvchilar haqida ma'lumot yo'qligi sababli, raqobat darajasini aniqlash mumkin emas.

Biroq hukumat tomonidan import qilinadigan mahsulotlar importini tartibga solish bo'yicha ko'rilayotgan chora-tadbirlar munosabati bilan bozordagi vaziyat mahsulotlar importini qisqartirish, taqchillikni yuzaga keltirish va shu orqali narxlarni oshirish yo'nalishida o'zgarishi mumkin. Hozirgi vaqtda sanitariya-gigiyena vositalari narxining ko'tarilish tendensiyasi anchadan beri mavjud. Shu munosabat bilan o'z ishlab chiqarishi yuqori rentabellikka ega bo'lib, mahalliy xomashyodan foydalangan holda sanitariya-texnik vositalar ishlab chiqarishni yangi texnik darajada qayta yo'lga qo'yish imkoniyatiga ega bo'lgan xorijiy yoki milliy investorlarni jalb qila oladi. Yangi ishlab chiqaruvchilarning bozorga kirishi uchun asosiy to'siq - moliyalashtirish manbalarining yetishmasligidir.

Qurilish oynasi mahsulotlari bozorida ikkita xo'jalik korxonasi faoliyat ko'rsatmoqda – bular “Kvars” AJ va “G'azalkent oyna” AJ. Umumiy ishlab chiqarish quvvati 13300 ming kv.m. 2 mm ga teng, bu esa respublikaning ushbu mahsulotga bo'lgan talabini qondirish imkonini beradi (8800 ming kv.m.). Ishlab chiqarishning umumiy o'sishiga qaramay, korxonalarining quvvatlaridan o'rtacha 60% foydalanilmoqda.

Kapital ta'mirlanishi kerak bo'lgan oyna pechining to'xtatilishi munosabati bilan “G'azalkent Oyna” AJda qurilish oynasi ishlab chiqarish to'xtatildi. Shu

munosabat bilan bozorda o'zgarishlar ro'y berdi va hozirda unda yagona mahsulot yetkazib beruvchi 10 000 ming kvadrat metr shisha ishlab chiqarish quvvatiga ega "Kvars" AJ faoliyat ko'rsatmoqda.

Qurilish oynasi turli xil qalinliklar bilan ajralib turadi. Biroq, uning qo'llanilishini hisobga olgan holda, u yagona bozor sifatida qaraladi.

Shisha importining kichik hajmini hisobga olgan holda mahsulotlarning asosiy yetkazib beruvchisi, yuqorida aytib o'tilganidek, mutlaq monopolist bo'lgan yagona kompaniya hisoblanadi. Shishadan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, uning iste'molchilari nafaqat qurilish tashkilotlari, balki ta'mirlash ishlari uchun shishadan foydalanadigan sanoat korxonalarini, shuningdek, aholidir. Shisha sotish ixtisoslashgan korxonalar shaklida vositachilar orqali ham, qurilish materiallarining chakana savdo tarmog'i orqali ham amalga oshiriladi.

Boshqa qurilish materiallari bozorlarida bo'lgani kabi, shisha bozoriga kirishdagi asosiy to'siq korxonalarining yuqori kapital sig'imi, sohaning yetarli darajada moliyalashtirilmaganligi, import xomashyosiga qaramlikdir.

2.3. O'zbekiston qurilish materiallari bozorida importning o'rni

Hozirgi davrda eng izchil vazifalardan biri - fuqarolik obyektlari va infratuzilmalarini qurishning ilg'or sur'atlariga rioya qilish uchun importni minimallashtirish, shuningdek, asosiy qurilish materiallari taqchilligi oldini olishdir.

Qurilish materiallari importi hajmining o'sishi mamlakatimizda olib borilayotgan keng ko'lamlil qurilish va rekonstruksiya ishlari bilan bog'liq.

"Xozirgi davrda O'zbekistonda iqtisodiy siyosatning asosiy yo'nalishlaridan biri – bu zamonaviy qurilish materiallarining assortimentlarini qo'paytirish bilan bir qatorda tarmoqning eng muhim tarkibiy qismi bo'lgan sement ishlab chiqarish sanoatini rivojlantirishga alohida ahamiyat qaratilmoqda"⁴⁸

⁴⁸ Matrizayeva D.Yu. Sanoat korxonalarining iqtisodiy samaradorligini boshqarishni takomillashtirish. ("O'zsanoatqurilishmateriallari" uyushmasi misolida) Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

So‘nggi yillarda bozorda asosiy qurilish materiallari – sement va shishaning taqchilligi kuzatilmoqda, ular ko‘p miqdorda import qilinadi. Xozirgi davrda bizning asosiy vazifamiz ichki bozorni to‘ldirishdir. Endilikda ishlab chiqarish va foydalanish jarayonida ekologik toza va energiya tejankor qurilish materiallariga ustuvor ahamiyat berilmoqda. So‘nggi tendensiya issiqlik izolyatsiyalash materiallaridan foydalanish bo‘ldi.

Bugungi kunda qurilish sohasida import o‘rnini bosish muammosi dolzarb hisoblanadi. Bozorni qurilish materiallari bilan to‘liq ta‘minlay olishiga qaramasdan, ishlab chiqaruvchilar qimmat import qilinadigan xom ashyoni sotib olishga majbur bo‘lmoqdalar. Ushbu muammoni tezlik bilan xal qilish xozirgi davrda muammo, lekin davlat bu yo‘nalishda urinib qo‘rmoqda. 2021-yildan O‘zbekiston tadbirkorlariga 14 turdagi qurilish materiallarini ishlab chiqarish bo‘yicha imtiyozlar berilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 09-iyundagi PF-6244-sonli “Hududlarning sanoat salohiyatini oshirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarorida ko‘rsatilgan.⁴⁹ Ushbu xujjatda qayd etilishi bo‘yicha oxirgi yillarda ishlab chiqarish xajmi 23 % ga oshgan. Lekin, metall bo‘lmagan materiallarning o‘rganilgan konlarining aksariyati mamlakat xududlarida o‘zlashtirilmaganligi sababli, bozor qurilish materiallariga bo‘lgan talabni import hisobidan ko‘proq qoplashi kerak degan fikrdamiz.

Xozirgi mamlakatimiz qurilish materiallari bozorida “Knauf” xalqaro kompaniyasi 2021-yilda Farog‘ona vodiysida gipsokarton va quruq gips aralashmalari ishlab chiqaradigan zavod ishga tushirilgan. Ushbu kompaniya bozorga 17 mln. kvadrat metr gipsokarton va 40 ming tonna quruq gips aralashmalari ishlab chiqargan. “Knauf” xalqaro kompaniyasi iqtisodiyotimizga 90 milliondan ortiq yevroda sarmoya kiritdi. Shuningdek, Toshkent metallurgiya zavodi fodalanihga topshirildi, zavod zamonaviy italyan uskunalari bilan

dissertatsiyasi avtoreferati – T: 2021. 15 b.

⁴⁹ Prezident Sh.M.Mirziyoyevning 2021-yil 09-iyundagi “Hududlarning sanoat salohiyatini oshirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 6244-sonli farmoni.

jihozlangandir, bu esa o'z-o'zidan xalqaro standartlarga mos yuqori sifatli mahsulotlar, ya'ni ruxlangan va polimer qoplamali sovuq sovuq prokatlangan rulon ishlab chiqarish imkonini beradi. Zavod mahsulotlari qurilish sohasida talablarga ega, bularga metall cherepitsalar, havo o'tkazgichlar, sedvich panellar, egilgan profil, LSKT ishlab chiqarish kiradi. Iste'molchilar Xitoydan aslida xalqaro standartlar sifat ko'rsatkichlariga to'g'ri kelmaydigan va qisqa vaqtda o'z hususiyatlarini yo'qatadigan ruhlangan va polimer qoplamali sovuq prokatlangan rulonlarning import qilishini biladilar.

Sement importi uchun nol bojxona to'lovi (30 foizni tashkil etdi) va qurilish ishlarining o'sishi fonida o'zbekiston sement importini ikki baravar oshirdi. 2022-yilda mamlakatimizga 50,5 million dollarga 1 million tonna sement import qilindi, bu o'tgan yilga nisbatan 515,1 ming tonnaga ko'pdir. Taqqoslash uchun, 2021-yilda 313 million dollarga 2,5 million tonna sement import qilingan. Ushbu qurilish materialining asosiy qismi Qozog'istondan import qilinadi - 498,3 ming tonna ushbu qurilish materialining asosiy qismi Qozog'istondan import qilinadi - 498,3 ming tonna. Keyingi o'rinlarda Qirg'iziston – 278,5 ming tonna, Tojikiston – 234,7 ming tonna, Eron – 10,8 ming tonna, Turkmaniston – 8600 tonna.

Viloyatlar kesimida Toshkent shahri 496,6 ming tonna, Farg'ona viloyatiga 194 ming tonna, Andijon viloyatiga 183,7 ming tonna, Namangan viloyatiga 54,4 ming tonna, Surxondaryo viloyatiga 43,8 ming tonna, Toshkent viloyatiga 30 ming tonna sement yetkazib berdi.

Mahalliyashtirish dasturi doirasida jami 950 milliard dollarlik 17 ta loyiha bo'yicha qurilish materiallari ishlab chiqarish rejalashtirilgan. Bu ularning importini 86 million dollarga qisqartirishi kutilmoqda.

Eng muhimi, 2022-yilda sarmoya kiritish borasida izchil ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, sohaga 1,4 milliard dollar xorijiy sarmoya, jumladan, 1,16 milliard dollar to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar yo'naltirilishi ko'zda tutilgan.

Bu mablag'lar hisobidan mutasaddi tashkilotlar qiymati 369,4 million dollarlik 12 ta loyihani ishga tushiradi. Xususan, quyidagi mahsulotlarni ishlab chiqaruvchi korxonalar tashkil etiladi:

- 1,8 mln tonna sement klinkeri
- 29 million kvadrat metr keramik plitkalar
- 1,1 million tonna sement
- 850 ming kub metr gazbeton bloklari
- 3,5 ming kvadrat metr vintli mixlar
- 50 ming tonna temir-beton buyumlari va asphalt
- 2,8 million kvadrat metr keramik plitkalar va frizlar.

2022-yilda 24,2 trillion so‘mlik mahsulot ishlab chiqarildi: 28 million kvadrat metr qurilish oynasi, 15,4 million tonna sement, 22 million kvadrat metr keramik plitka, 2,6 million rulonli devor qog‘ozi, 68 million kvadrat metr gipsokarton.

2022-yili qurilish mahsulotlari eksporti 400 million dollarni tashkil etdi. mahalliyashtirish dasturi doirasida 17 turdagi 1,2 trillion so‘mlik mahsulot ishlab chiqarildi.⁵⁰ O‘zbekiston qurilish materiallari importini kamaytirdi. AQSH 1 mlrd. dollariga yaqin qurilish materiallari import qilindi.

“O‘zsanoatqurilishbank” tomonidan qurilish sohasida amalga oshirilayotgan loyihalar uchun 300 million dollarlik kredit liniyasi ochildi. Mazkur bank orqali davlat byudjetidan qo‘shimcha 200 million dollar ajratildi.

Ma’lumotlarga ko‘ra, yangi turdagi qurilish va pardoqlash mahsulotlari ishlab chiqarish loyihalariga 15 milliard so‘mgacha miqdorda kafolatlar berilyapti. Bundan tashqari, bunday ishlab chiqaruvchilarga milliy valyutadagi kreditlar bo‘yicha to‘lovlar Markaziy bank stavkasining 10 foizidan, shuningdek, xorijiy kreditlar bo‘yicha 50 foizdan ortiq miqdorda to‘lanadi.

Bu imkoniyatlar qurilish materiallari ishlab chiqarishni 40 foizga oshirish, mahsulot turlarini kengaytirish va import o‘rnini bosish imkonini beradi.⁵¹

Qurilish materiallari sanoati O‘zbekiston iqtisodiyotining yetakchi tarmoqlaridan biridir. Respublikada aholi punktlari infratuzilmasini rivojlantirish

⁵⁰ «O‘zsanoatqurilishmateriallari» uyushmasi hisobotlaridan olingan

⁵¹ <https://tafsilar.info/ekonomika/Uzbekistan-raspiiraet-proizvodstvo-stroymaterialov/>

bo'yicha amalga oshirilayotgan keng ko'lamli loyihalar uning rivojlanishiga turtki bo'ldi.

O'zbekistonning geografik kengligi juda ko'p foydali qazilmalarga ega. Uning chegaralarida g'isht, tsement, sopol xomashyosi, arra, gips, ohaktosh, beton agregatlari va boshqalarni o'z ichiga olgan 520 dan ortiq konlar ochilgan. Bu konlar keramika ustaxonalari, shisha ishlab chiqarish bo'linmalari, asbest-sement inshootlari va boshqa ishlab chiqarish korxonalaridan tashqari, bog'lovchi moddalar, issiqlik izolyatorlari va tom yopish materiallari ishlab chiqarish bilan shug'ullanadigan korxonalar turkumiga asos bo'lib xizmat qiladi.

Sanoat landshafti ko'plab materiallardan foydalangan holda konstruksiyalarni qurishni asoslaydi: tsement, ohak, gips, devor qismlari, tom yopish elementlari, pardozlash materiallari va suv o'tkazmaydigan qatlamlar, shuningdek, sanitariya-gigiyenik keramika. Umuman olganda, ushbu spektr poydevor qurilish tovarlarining 100 dan ortiq alohida toifalarini o'z ichiga oladi. Sektorning roli ichki bozor talablarini qondirishdan tashqarida; u tsement, shisha, tom yopish materiallari, shuningdek, katta hajmdagi marmar va granit plitalarining sezilarli eksportini o'z zimmasiga oladi. Mustaqillik yillarida O'zbekiston shaharlarining qiyofasi tubdan o'zgardi, ko'plab noyob obyektlar barpo etildi: yangi metro liniyasi, ko'priklar, yo'l o'tkazgichlar, turar-joy binolari, madaniyat muassasalari foydalanishga topshirildi. Respublika poytaxti, viloyat markazlari yuksak madaniyat va me'morchilikka ega zamonaviy shaharlarga aylanib bormoqda. Mamlakatimiz bo'ylab yangi ishlab chiqarish obyektlari, uy-joylar, jumladan, qishloq joylarda maktablar, tibbiyot muassasalari va boshqa ijtimoiy soha obyektlarini keng ko'lamda qurish va rekonstruksiya qilish ishlari boshlab yuborildi. Va bularning barchasi, boshqa mahsulotlar qatorida, yuqori sifatli zamonaviy qurilish materiallari mavjudligi bilan bog'liq.

Har yili davlat tomonidan ishlab chiqilgan investitsiya loyihalari va mahalliy lashtirish tashabbuslari asosiy tartibga soluvchi qo'lyozmalar hisoblanadi. Ushbu hujjatlar istiqbolli korxonalar ro'yxatini, ilg'or texnologiyalarni bosqichma-

bosqich integratsiyalashuvini va yangi mahsulot toifalari debyutini tashkil qilishni belgilaydi.

Bozor ehtiyojlarini qondirish uchun qurilish materiallari sektorini rivojlantirishga qaratilgan sxemalar tasdiqlandi va amalga oshirildi. Ushbu dasturlar asosida gipsokarton, g'isht, vinil oyna va eshiklar, plastmassa quvurlar, alyuminiy profillar, sendvich-panellar, tom yopish komponentlari kabi mahsulotlar ishlab chiqarishga ixtisoslashgan korxonalar tashkil etildi va foydalanishga topshirildi. Sement mahsulotlariga talab katta. Oxirgi 15 yilda sanoat korxonalarida uni ishlab chiqarish 3,28 million tonnadan 7,46 million tonnagacha oshdi. Prognozlarga ko'ra, sement zavodlari joriy yilda o'tgan yilga nisbatan 500 ming tonna ko'p tayyor mahsulot ishlab chiqaradi. 2023 yilga borib sement sanoatiga investitsiyalarni rivojlantirish mavjud ishlab chiqarish quvvatlarini qariyb ikki baravar oshiradi. Shunday qilib, besh yil ichida sement zavodlarining umumiy yillik quvvati 16,7 million tonnaga yetishi mumkin.

"Ohangaransyement" aksiyadorlik jamiyatida ho'l ishlab chiqarish yo'lga qo'yilgan bo'lib, zavodning yillik umumiy quvvati 1,74 million tonna sementni tashkil etadi. 1 ming 200 nafar ishchi mehnat qilayotgan korxonada mineral tola, akustik plitalar, o'tga chidamli g'isht ishlab chiqariladi. Ilgari korxonada quvvati yiliga atigi 450 ming tonna sementni tashkil qilgan. Modernizatsiya, texnik va texnologik qayta jihozlash hisobiga xaridorgir mahsulotlar ishlab chiqarishni sezilarli darajada oshirish mumkin bo'ldi. Jumladan, pech va tegirmonlarning kuzovlari ta'mirlandi, kon uskunalari, reduktorlar, kompressorlar, dvigatellar xarid qilindi. Kelgusi uch yil ichida quruq ishlab chiqarishning yangi texnologik liniyasini ishga tushirish rejalashtirilgan. U ishga tushirilgach, korxonada quvvati yiliga 4 million tonnadan oshadi. Yillik energiya tejash 15 million kVt/soatga, tabiiy gaz 233 million kub metrga yetadi.

Olmaliq kon-metallurgiya kombinati "DTMTS" kompaniyasi bilan imozlangan shartnomada metallurklar uchun texnik faoliyatda ishchi hujjatlarni ishlab chiqarish, asbob-uskunalar ishlab chiqarish va qurilish-montaj ishlarini yo'lga qo'yish shartlari nazarda tutilgan. Bu Portlandsement ishlab chiqarish quvvatini

yiliga 1 million tonnagacha yetkazib beradi. O'tgan joyga mart uyiga yuklangan zavod hozirgacha zavoddagi eng zamonaviy zavod. Uning quvvati yiliga 350 ming tonna oq sement yoki 760 ming tonna portlend sement ishlab chiqariladi. Barcha ishlab chiqarish sanoatining 70 ta mahsulotni eksport qilinmoqda.

Bizning ko'plab korxonalarda sohani mustahkamlovchi xo'jalik yurituvchi subyektlar vujudga keladi. Standartlarga javob beradigandan ortiq qurilgan qurilish materiallari ishlab chiqarish o'zlashtirildi. Masalan, Farg'ona shahridagi "Moderna Keramik Industries" qo'shma korxonasida 1 million kvadrat metr maydonga ega keramik plitkalar ishlab chiqarishni tashkil etish loyihasi amalga oshirildi. Toshkent viloyatida "PentUZ" "O'zbekiston-Amerika" qo'shma korxonasida ishlab chiqarilgan mahsulotlar ishlab chiqarilmoqda.

Qishloq uylari mahalliy qurilish materiallaridan qurilgan. Soha korxonalarida ishlab chiqarilayotgan sement, metall prokat, pishiq g'isht, isitish moslamalari, deraza va boshqa ko'plab mahsulotlar quruvchilarga imtiyozli narxlarda yetkazib berilmoqda. Aytish joizki, xomashyo sifati doimiy nazoratga olingan. Ekologik toza, bardoshli, energiya tejovchi materiallardan foydalanishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Misol uchun, qurilish aralashmalari sement, ohak, gips bilan birga majburiy materiallar sifatida samarali qo'llaniladi. Ayni paytda mamlakatimizda ushbu mahsulotlarni ishlab chiqarish bilan shug'ullanuvchi ishlab chiqarish korxonalarini soni 40 tadan oshdi. Ilgari ishlatilgan metall quvurlar o'rniga hozirgi polimerlar quvurlar ishlab chiqarishda qo'llaniladi, zamonaviy plastik panellar esa devor va ship qoplamalari uchun qabul qilinadi. Bundan tashqari, isitish sohasida an'anaviy metall quvurlar o'rnini polimerlarga bo'shatib berdi va quyma temir va alyuminiy radiatorlar endi muhim ahamiyatga ega. Uyingizda metall plitkalar bilan qoplangan. Bu mahsulotlarning barchasi mahalliy ishlab chiqaruvchilar tomonidan yetkazib beriladi.

Qishloqlarda takomillashtirilgan zamonaviy loyihalar asosida uy-joylar qurish, qishloq aholi punktlarini kompleks rivojlantirish qishloq aholisi turmushini yaxshilashga qaratilgan uzoq muddatli davlat dasturidir. Obyektlarni qurish jarayonida pudratchilarni mahalliy ishlab chiqarilgan qurilish materiallari bilan

ta'minlash davom ettiriladi. Ular ekologik xavfsizlik, baland issiqlik, chidamlilik,, ishlab chiqarish qobiliyati, ovoz izolyatsiyasi, ishlab chiqarishning kam energiya sarfi, ishlab chiqarish va ekspluatatsiya qilishning optimal qiymati talablariga javob berishi kerak. Bu ishlarning barchasi respublikamiz shahar va qishloqlarini yanada ko'rkam qiladi, qurilish texnologiyasini yangi bosqichga ko'taradi, mamlakatimizning chekka hududlarida ham aholi farovonligi va turmush sharoitini yaxshilaydi.

2015-2022-yillarda tarkibiy o'zgarishlarni ta'minlash, ishlab chiqarishni modernizatsiya va diversifikatsiya qilish chora-tadbirlari dasturiga muvofiq "O'zsanoatqurilishmateriallari" aksiyadorlik jamiyati tomonidan umumiy qiymati 227,3 million dollarlik 350 ming dona rakavina, vanna, unitaz, bide kabi 11 loyiha amalga oshirilmoqda. Navoiy shahrida "Qizilqumsement" aksiyadorlik jamiyatida ohak va temir-beton taxta plitalari ishlab chiqarish bo'yicha yangi quvvatlar tashkil etiladi. Mavjud binolarni modernizatsiya va rekonstruksiya qilish, korxonalarni texnik qayta jihozlash bo'yicha katta hajmdagi ishlarni amalga oshirish rejalashtirilgan. "Jizzax Mega Invest Industrial" mas'uliyati cheklangan jamiyatida 51,8 million dollarlik armatura va boshqa ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarish uchun uzluksiz bazalt tolasi ishlab chiqarish tashkil etiladi. Yuqori chirchiq viloyatida Eroning "EMG" ("Ehsan Maybod Manufacturing Group" MCHJ) kompaniyasi tomonidan keramik plitkalar ishlab chiqarish loyihasi amalga oshirilmoqda. Xorijiy sarmoya va kreditlar jalb etilgan holda amalga oshiriladigan istiqbolli ustuvor loyihalar belgilab olindi. Yaqin uch yilda 100 million dollar Bekobod shahridagi "Uz oyina" mas'uliyati cheklangan jamiyati tomonidan termik sayqallangan oynalar ishlab chiqarishni tashkil etishga yo'naltiriladi. Qoraqalpog'istonning Qorauzyak viloyatida sement zavodi qurilishi rejalashtirilgan. Jizzax viloyatida "Jizzax Stone Quality" mas'uliyati cheklangan jamiyatida sement asosidagi pardozlash materiallari ishlab chiqarish o'zlashtiriladi. Gips, ohak, beton, ohak va aralashmalar, o'tga chidamli bo'lmagan plitkalar, o'tga chidamli bo'lmagan

sopol qurilish g'ishtlari, tolali sement mahsulotlari, alyuminiy eshik, deraza va romlar ishlab chiqarildi.⁵²

Qurilish materiallari sanoati obyektlarni sement, ohak, gips, devor, tom yopish, pardozlash va gidroizolyatsiya materiallari, sanitariya-keramika - jami 100 dan ortiq turdagi asosiy qurilish mahsulotlari bilan ta'minlaydi. Bu nafaqat ichki bozor talabini qondirish, balki sement, shisha, tom yopish materiallari, marmar va granit plitalarini ham katta hajmda eksport qilmoqda.

2-bob bo'yicha qisqacha xulosa

Bugungi kunda mamlakatimizda 180 ortiq turdagi qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi 12,5 mingdan ortiq korxonalar faoliyat yuritmoqda, 24 ta tuman (shahar) qurilish materiallari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan. 2022-yilga kelib yuqori sifatli qurilish materiallari ishlab chiqarish bo'yicha 667 ta xalqaro standart qabul qilingan.

Qurilish korxonalarining umumiy sonining 56,9 foizi bino va inshootlar qurishga, 9,9 foizi fuqarolik ob'ektlari qurishga, 33,2 foizi ixtisoslashtirilgan qurilish ishlarini amalga oshirishga yo'naltirilgan.

Yirik qurilish tashkilotlari tomonidan 2022-yilda amalga oshirilgan qurilish ishlari hajmi 12 114,5 milliard so'mni tashkil etdi. 2021-yilning mos davriga nisbatan ko'rib chiqilayotgan davrda qurilish-montaj ishlari xajmi 85,7 foizga oshdi.

Uy-joy qurilishi tarmoqning lokomotivi bo'lib qolmoqda.

Shu bilan birga qurilish materiallari sanoatini rivojlantirishda quyidagi muammolar majud:

1. Sement sanoatida bo'lgani kabi, korxonalar tomonidan yetkazib berilgan boshqa tovarlar uchun xam o'z vaqtida xaq to'lamaslik ishlab chiqaruvchilar uchun moliyaviy muammolarni keltirib chiqaryapti;

2. Yangi ishlab chiqarishni tashkil etishning kapital sig'imi yuqori bo'lganligi uchun tadbirkorlarda sarmoyalarning yetishmasligi kuzatilyapti;

⁵² <http://www.uzbekistan.org.ua/ru/prapor/55-uncategorised/novosti/economica-news2/1744-import-zamenyayut-otechestvennym.html>

3. Import qilinayotgan xom ashyo salmog‘ining yuqoriligi. Umumiy moddiy xarajatlarning 86 foizigacha bo‘lgan xom ashyo turlari Rossiyadan import qilinadi, bu esa korxonalarda katta valyuta resurslarini talab qiladi.

3 – bob. O‘zbekiston qurilish materiallari bozorini rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqish

3.1. Import o‘rnini bosuvchi qurilish materiallari ishlab chiqarishda mahalliy xom –ashyolardan oqilona foydalanish

Ichki va tashqi bozorlarni sifatli, arzon va energiya tejamkor mahsulotlar bilan ta‘minlaydigan innovatsion tipdagi muhim iqtisodiyot tarmog‘ini rivojlanishining aniq ustuvor yo‘nalishlari belgilandi. Navoiy viloyatida o‘tgan yili 2655,2 milliard so‘mlik tayyor mahsulot ishlab chiqarildi (o‘tgan yilga nisbatan qariyb 11 foizga o‘sdi).

Faqatgina mahalliyashtirish dasturi doirasida Navoiy kon-metallurgiya kombinati, “Zhong Tian” mas‘uliyati cheklangan jamiyati va “Ben-tonite” mas‘uliyati cheklangan jamiyatidagi ishtirokchi korxonalar tomonidan 1545,9 million so‘mlik mahsulot ishlab chiqarilib, viloyat byudjetiga qariyb 149 ming dollar mablag‘ tejaldi. Qurilish materiallari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan tarmoq sanoat korxonalari bilan 16,1 milliard so‘mlik kooperatsiya aloqalari amalga oshirildi. Hududiy segmentda 33 ta shunday ishlab chiqarish, jumladan, mahalliy sanoatning “Qizilqumsement” MChJ “Green Line Profil” MChJ, “National plast” MChJ va “Trium Ujhyzr” MChJ giganti “Qizilqumsement” MCHJ “Green Line Profil” MCHJ, “National plast” MCHJ va “Trium Ujhyzr” MCHJ korxonalari mavjud bo‘lib, ularning hududiy eksport umumiy hajmidagi ulushi salmoqdir. Navoiy shahridagi korxonalar sement, alyuminiy va PVX, shuningdek, ohak, ohaktosh, gips, quruq qurilish aralashmalari, betonit, marmar plitalar va granit mahsulotlarining tashqi bozorlari bilan faol ishlamoqda. Ushbu xolatga mos ravishda tashqi savdo faolligi ko‘rsatkichlari o‘sib bormoqda. 2022-yili 43,8 million dollarlik tayyor mahsulot eksport qilinib, kutilayotgan prognoz 22 foizga ortig‘i bilan bajarilib, valyuta ekvivalentida 7781,1 ming dollardan ortiqni tashkil etdi. Shu

bilan birga, viloyatga yetti million dollarlik sanitariya-texnik vositalar, qurilish oynalari, lak-bo'yoqlar, yog'och va boshqa mahsulotlar import qilindi. Tashqi bozorga qaramlik holatini o'zgartirish maqsadida mintaqa boy mineral-xom ashyo bazasiga ega bo'lgan raqobatdosh ustunlikdan foydalandi va ochiqlik siyosati mamlakatimizga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish hajmini sezilarli darajada oshirish imkonini berdi. Qurilish materiallari ishlab chiqarish bo'yicha umumiy qiymati 1163,8 milliard so'mlik 83 tadbirkorlik tashabbusini xorijiy kapital hisobidan moliyalashtirish o'tgan yili 62,5 foizni tashkil etdi. Buning samarasida 477 milliard so'mlik qo'shimcha ishlab chiqarish quvvati va 1647 ish o'rni yaratildi. "Navoiy" erkin iqtisodiy zonasida barpo etilayotgan va hozirda faoliyat yuritayotgan sanoat korxonalarini o'z ichki ishlab chiqarish bozorini qurilish materiallari bilan ta'minlash va eksport qilish uchun tabiiy imkoniyatlardan maksimal darajada foydalanishga namuna sifatida qaralmoqda.

Yangi asr fuqarolik va sanoat qurilishiga ko'plab yangi yuqori texnologiyali qurilish materiallarini olib keldi. Tabiiy tosh qoplamali plitalar ishlab chiqarish barqaror o'sib bormoqda.

"O'zsanoatqurilishmateriallari" uyushmasi jahon tendensiyalarini hisobga olgan holda va qo'shimcha qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarish maqsadida brend investorlarni jalb qilgan holda faol rivojlantirmoqda, xorijiy hamkori Avstriya kompaniyasi bo'lgan "Gazgan Marble Group" MCHJning mazkur yo'nalishi yirik integratsiyalashgan korxonalar qurmoqda. Ishlab chiqarish quvvati - yiliga 300 ming kvadrat metr marmar toshlardan tosh (qoplama uchun) va 540 tonna me'moriy mahsulotlardir. Italiyaning yetakchi ishlab chiqaruvchisining so'nggi avlodidagi qimmatbaho, yuqori texnologiyali uskunalari bilan jihozlangan korxonalar Markaziy Osiyo mintaqasida yagona va tengsiz korxonalaridan biri ekanini mutaxassislar ta'kidlamoqda. Granit va marmar plitalarni kesishdan keyin chiqindilardan foydalanishga vakolatli yondashuv bugungi kunda juda dolzarbdir. "Gazgan Marble Group" bo'yicha har qanday rang, naqsh va shakldagi tosh ishlab chiqarish uchun imkoniyatlar yaratilgan. 2021-2022-yillarda besh trillion so'mdan ortiq 78 ta asosiy loyiha amalga oshirilib, 2669 ta ish o'rni yaratildi. Buning

hisobidan qurilish materiallarini sanoat ishlab chiqarish sohasida 57,4 million dollarlik eksport va 63,6 million dollarlik import o'rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishni ta'minlab, 4565,5 milliard so'mlik qo'shimcha quvvatlar yaratildi. Ishlab chiqarilgan mahsulotlar keng ko'lamli ilovalarga ega - sanoat sektoridan uy xo'jaligigachadir. O'n million dollardan ortiq mahsulot qo'shni Qirg'iziston, Qozog'iston, Tojikiston va boshqa yaqin va uzoq xorijga eksport qilinmoqda. Tashqi bozorlarga chiqish xalqaro sifat sertifikatini beradi. Avval Xitoydan olib kelingan asosiy xomashyoning bir qismi endilikda "Navoiyazot" AJdan xarid qilinmoqda.

Qurilish hajmini oshirishning asosiy manbai import o'rnini bosish jarayonini takomillashtirish va tannarxni pasaytirish, qurilish jarayonida energiya sarfini kamaytiradigan zamonaviy qurilish materiallari va tovarlarini qo'llash, qurilishi tugallangan inshootlar uchun iqtisodiy xarajatlarni ta'minlash va boshqa jihatlar qatorida robototexnika texnologiyalarini integratsiyalashuvini osonlashtirish, materialni kamroq iste'mol qiladigan va tayyor ishlab chiqarishni ko'paytiradigan konstruktiv yechimlar, bu, albatta, yakuniy mahsulot tannarxiga ijobiy ta'sir qiladi.

O'zbekistonda 2023-yilning birinchi yarmida qurilish ishlari ishlab chiqarish hajmi 60325,4 milliard so'mni tashkil etdi va 2022-yilning mos davriga nisbatan o'sish sur'ati 106,2 foizni tashkil etdi. Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilning birinchi yarmida bino va inshootlar qurilishi 2022-yilning shu davriga nisbatan o'sish sur'ati 66,9 foizni tashkil etib, 101,9 foizni tashkil etdi. Fuqarolik obyektlarini qurish 21,1 foiz darajasida belgilandi va o'sish sur'ati 1-2,9 foizga yetdi. Ixtisoslashtirilgan qurilish ishlari 12,0 foizni, o'sish sur'atlari 150,4 foizni tashkil etdi. Qurilish sanoati rivojlanishining yuqori dinamikasi mahalliy qurilish materiallari ishlab chiqarishning o'sishi bilan tavsiflanadi.

2022-2023-yillarda hukumat qurilish materiallari ishlab chiqarishni 37,5 trillion so'mga yetkazish rejalashtirilgan. Mahalliyashtirish dasturi doirasida umumiy qiymati 950 milliard so'mlik 17 loyiha bo'yicha qurilish materiallari ishlab chiqarish rejalashtirilgan. Bu ularning importini 86 million dollarga qisqartirishi kutilmoqda.

Mutaxassislarning fikricha, qurilish materiallari sanoatining o'sishi dasturlarni modernizatsiya qilish bo'yicha o'rta muddatli davlat dasturlari doirasidagi katta hajmdagi kapital qo'yilmalar bilan bog'liq.⁵³

Bugungi kunda Gretsiya, Eron va Xitoyning xorijiy hamkorlari, shuningdek ishbilarmon doiralar quruq siyanid, baliq yemi, boyitilgan un, quyosh panellari, dastgoh asboblarning issiqxona metall konstruksiyalari ishlab chiqarishni belgilab bergan istiqbolli yo'nalishlaridir.

Tadqiqot ishimizda keltirilgan qurilish sohasidagi import o'rnini bosish muammosi ko'p yillar davomida dolzarb bo'lib kelgan. O'zbekiston qurilish industriyasi bozorni zarur qurilish materiallari bilan to'liq ta'minlay olishiga qaramay, ishlab chiqaruvchilar qimmatbaho import xomashyosini sotib olishga majbur.

Qurilish sohasida import o'rnini bosish ikki asosiy yo'nalishda amalga oshirilishi mumkin, bu qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirishga turlicha yondashuvlarni, shu jumladan, davlat tomonidan ham talab qilinadi.

1. Import qilinadigan qurilish materiallarini yetkazib berishda uzilishlar xavfini minimallashtirish va qurilish obyektlarining mumkin bo'lgan eng yuqori sifat ko'rsatkichlarini ta'minlagan holda import qilinadigan qurilish mahsulotlarining mahalliy analoglaridan ustun foydalanishga qaratilgan qurilish mahsulotlarini import o'rnini bosish.

2. Qurilish ob'ektlarini ishlab chiqarish texnologiyalari sohasida import o'rnini bosishga intilish qurilish maqsadlariga moslashtirilgan mahalliy raqobatbardosh mahsulotlarning o'sishini rag'batlantirish uchun tartibga soluvchi va iqtisodiy rag'batlantirishga qaratilgan. Ushbu tashabbus qurilish materiallari sektori, qurilish sanoati va tegishli sohalarda texnologik va boshqaruv jabhalarini rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi.

Qurilish sanoati korxonalarini texnologik yangilash, asosan, chet el texnologiyalarini, birinchi navbatda, texnologik asbob-uskunalarni import qilish

⁵³<https://py.essays.slu.se/Gumanitarne-nauki/Ekologiya/Importozamещения-стройматериалов-484632.html>

orqali qarz olish shaklida amalga oshiriladi. Ushbu taraqqiyot iqtisodiyotning izchil yoshartirish rekvizitlari va ushbu talablarni mamlakatning ilmiy va tadqiqot infratuzilmasi orqali hal qilish imkoniyatlari o'rtasidagi nomutanosiblik kuchayib borayotganini ko'rsatadi. Shunga qaramay, qurilish sektorida import o'rnini bosishga qaratilgan harakatlar bir qator cheklovlarga duch keladi. (3.1-jadval).

3.1-jadval

Qurilish sanoatida import o'rnini bosish imkoniyatlari va cheklovlari⁵⁴

Potensial imkoniyatlar	Mavjud cheklovlar
Sanoatning texnologik qaramligini kamaytirish. Mamlakat xavfsizligini ta'minlash	Rivojlanishning yangi modeliga "qayta o'rnatish" ning nisbatan uzoq muddati, cheklangan moliyaviy resurslar
Ishlab chiqarish quvvatlarini rivojlantirish, sanoat korxonalarini texnik qayta jihozlash	Mamlakat hududida quvvat yoki resurslar yetarli bo'lmagan har qanday mahsulotni ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish texnologiyalar va materiallar importiga tobora ortib borayotgan qaramlikka olib kelishi mumkin.
Ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar sifatini oshirish, mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirish	Professional xodimlarning yetarli darajada yuqori emasligi
Sanoatda innovatsion faoliyatni rivojlantirish. Import o'rnini bosuvchi innovatsion asosda qurilishi va asosiy e'tibor xorijiy analoglarni olishga emas, balki o'z texnologiyalarini rivojlantirishga qaratilishi kerak.	Import o'rnini bosish rivojlanishni olg'a siljish o'rniga, uni quvib chiqarish siyosatini amalga oshirishni o'z ichiga oladi, chunki xorijiy tajribani jalb qilish va mavjud xorijiy mahsulotlar va

Qurilish sohasida import o'rnini bosish mahalliy ishlab chiqaruvchilarning xorijiy kompaniyalar bilan bozor asosida raqobatlasha oladigan sharoitlarni yaratish sifatida qarash kerak.

Raqobatbardosh yangi ishlab chiqarishlarni yaratishga asoslangan faol import o'rnini bosish iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlarga yordam beradi, yangi tarmoqlarni shakllantiradi, o'zimizning asbob-uskunalar, xomashyo, materiallarga qo'shimcha talabni yaratadi, ilmiy tadqiqotlar rivojiga, o'tish davriga hissa

⁵⁴ С. Н. Котлярова. Экономика региона. — 2016. — Т. 12, вып. 4. — С. 1146–1156. https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/92029/1/2016_12_4_016.pdf Sf

qo‘shadi.⁵⁵ Bundan tashqari, yangi ishlab chiqarishlar, birinchi navbatda, import o‘rnini bosuvchi yuqori texnologiyali tarmoqlar faqat ichki bozor iste’molchilariga yo‘naltirilishi mumkin emas, balki yaqin va uzoq xorij bozorlariga kirib, muvaffaqiyatli raqobatlasha olishi, ya’ni eksportga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak.

Bundan tashqari, yangi ishlab chiqarishlar, birinchi navbatda, import o‘rnini bosuvchi yuqori texnologiyali tarmoqlar faqat ichki bozor iste’molchilariga yo‘naltirilishi mumkin emas, balki yaqin va uzoq xorij bozorlariga kirib, muvaffaqiyatli raqobatlasha olishi, ya’ni eksportga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak.⁵⁶

Mamlakat hududida shunga o‘xshash uskunalarni ishlab chiqarish uchun ishlab chiqarish quvvatlariga ega bo‘lgan va tegishli innovatsiyalar, inson resurslari va boshqa salohiyatga ega korxonalar mavjud. Bunday korxonalar ushbu korxonalarda import o‘rnini bosish siyosatini amalga oshirish uchun tashkiliy-ma’muriy mexanizmlar hamda iqtisodiy chora-tadbirlar orqali zarur bo‘lgan davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashni talab qiladi.

3.2. Qurilish materiallari ishlab chiqarishda zamonaviy texnologiyalarni joriy etish

Bugungi kunda deyarli har kuni yangi materiallar va texnologiyalar paydo bo‘lmoqda. “Butun dunyo bo‘ylab qurilish materiallari sanoati (QMS) nisbatan yaqinda yangi texnologiyalarni qo‘llashning eng konservativ sohalaridan biri hisoblanadi.”⁵⁷ So‘nggi o‘n yillikda turar-joy va noturarjoy ko‘chmas mulkni qurish jarayonini o‘zgartirgan ko‘plab yangi materiallar va original texnologiyalar paydo bo‘ldi.

Inqilobiy metodologiyalar va texnikalar kashshof innovatsiyalarning uzluksiz integratsiyasini ta'minlash uchun moslashtirilgan asbob-uskunalar vositasini

⁵⁵ Анимитса Е.Г., Анимитса Р.Уе., Глумов А.А. Импортозамещение в промышленном производстве региона. Концептуально-теоретические и прикладные аспекты // Экономика региона. — 2015. — №3. — С. 160–172

⁵⁶ Bruton H.J. A Reconsideration of Import Substitution // Journal of Economic Literature. — 1998. — Vol. 36, No. 2. — P. 903–936

⁵⁷ Бондаренко А. А. Организационно – экономический механизм развития предприятий промышленности строительных материалов. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. ФГБОУ ВО “Российский экономический университет им. Г. В. Плеханова”. Москва – 2019. С – 8..

ifodalaydi. Muqobil iboralar bilan aytganda, innovatsiya oldinga siljish uchun turtki bo'lib xizmat qilishini ko'rish mumkin. Aniq va o'zgartiruvchi yutuq va yangi paydo bo'lgan paradigmalarni amalga oshirish mexanizmlarini sozlashning ajralmas rekvizitlari zarurligini hisobga olsak, hech qanday qayta qurish tashabbusi yoki asosiy ishlab chiqarish qarorini ularning ajralmasligisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Bu muhimlik iqtisodiy farovonlikning kressendo davrida zamonaviy tizimlarni o'rnatish doirasida alohida e'tiborga sazovor bo'ladi, bu sanoat tashabbuslarining kengayishi va eng zamonaviy mashinalar uchun shovqin bilan tavsiflanadi. Zamonaviy davrda avangard mafkuralarni o'zlashtirish og'ir sanoat sohasida ham, tovarlar va xizmatlarning murakkab tuzilishida ham bir xil darajada keng tarqalgan. Ikkinchisi aholining barcha qatlamlarida keng tarqalgan mashhurlikka ega, bu umumiy tovarlarga bo'lgan doimiy talab va xizmatlarga doimiy ravishda o'sib borayotgan ishtahani anglatadi. Shunday qilib, innovatsion texnologiyalar, xususan, qurilish sohasida - ko'p yillik nemis sohasi - butun iqtisodiy paradigmadagi eng muhim rollardan birini katalizlovchi asosiy toshni tashkil etishi ma'lum bo'ladi

A.D. Metyakubov fikriga ko'ra zamonaviy fan va texnika yutuqlaridan keng foydalangan holda resurs tejankor va qurilish materiallarini yaratish va joriy etish zarur.⁵⁸

Hozirgi davrda zamonaviy qurilish metodologiyalari bir vaqtning o'zida aniq maqsad va vazifalarni bajarib, jadal rivojlanmoqda. Ushbu traektoriya resurslarni tejash, ekologik tozalik, vaqtinchalik kontekst bilan sinxronlashtirish, uzoq umr ko'rish va boshqa jihatlarni o'z ichiga oladi. Ushbu parametrlar birgalikda olingan mahsulotning kalibrini aniqlaydi va mijozlarning obro'sini oshirishga yordam beradi. Ushbu jihatlardan tashqari, innovatsion texnologiyalarni integratsiyalashuvini samarali ta'minlovchi yana bir hal qiluvchi omil - bu binolarni qurish sur'atlarining kuchayishi.

Har yili uy-joyga talab ortib bormoqda, uni tez va sifatli qurish kerak. Shu bois yangi texnologiyalardan foydalangan holda qurilish materiallarini o'zlashtirish

⁵⁸ Metyakubov A.D. Qurilish materiallari sanoat korxonalariga investitsiyalarni jalb etish samaradorligini oshirish, monog. – T: 2021. 30 b.

va ishlab chiqarish ham jadal rivojlanmoqda. Turli mamlakatlarning innovatsion mutaxassisleri jahon bozoriga o'z g'oyalarini taklif qilmoqda.

Ko'rinib turibdiki, me'moriy ko'rinishning hech qanday spektri poydevor poydevori - qurilish materiallari bo'lmasa, amalga oshishi mumkin emas. Bunday materiallar bir qator tasniflarni o'z ichiga oladi:

Bog'lovchi moddalar gips, tsement va ohakni o'z ichiga oladi.

Qoplama tuzilmalari turli xil materiallardan olingan panellar va bloklarni o'z ichiga oladi.

Ilovalarni tugatish uchun tarkibiy qismlar.

Polimer yoki bitumli amalgamlarda ankrajlangan gidroizolyatsiya va tom yopish materiallari.

Mastikalar va qistirmalarni o'z ichiga olgan muhrlash komponentlari optimal izolyatsiya uchun mo'ljallangan.

Beton agregatlar ham tabiiy, ham sintetik kelib chiqishi.

Asbest, metall va temir-betondan yasalgan sanitariya-texnik vositalar qurilish sohasida ham, ilmiy tadqiqotlarning yordamchi sohalarida ham keng qo'llaniladi.

Tasviriy misol sifatida, innovatsion material - tolali tsementning paydo bo'lishini ko'rib chiqaylik, bu o'z-o'zini tozalash uchun fasad plitkalarini kengaytirish imkoniyatlarini ochadi. Bundan tashqari, bu tolali tsement devorlari ichki izolyatsiyani ta'minlaydi va teginish, teksturali sirt hosil qiladi va shu bilan zamonaviy estetik noziklikni beradi.

Qurilish texnologiyalarini modernizatsiya qilish bo'yicha Shvetsiya kompaniyasi yangi material - juda bardoshli temperli shishadan yasalgan tom plitalarini ishlab chiqdi. Uning xususiyatlariga ko'ra, u boshqa yuqori sifatli materiallardan analoglardan kam emas. Shisha kafel kundalik hayotda ishlatilishi mumkin bo'lgan quyosh yenergiyasini to'plash qobiliyatiga yega. Bu materialga o'rnatilgan fotoelementlar bilan bog'liq.⁵⁹

⁵⁹ <https://zen.yandex.ru/media/id/5ef429bb259d855256495dce/новейшие-технологии-в-производстве-строительных-материалов-5fcbf999702d845a13990b22>

To'rtburchak, kvadrat yoki uchburchak kafel rangli gel bilan to'ldirilgan polikarbonat kapsuladir. Bunday plitka ustida yurganda, gyl tarqaladi, oyoq ostidagi naqshni o'zgartiradi. Ushbu materialdan nafaqat pol uchun, balki har qanday tekis sirt uchun ham foydalanish mumkin.

Qurilish bozorida qismlar, eshiklar va derazalar ishlab chiqarish uchun yangi material - aqlli shisha mavjud. Tashqi omillar ta'siriga qarab shaffoflik va issiqlik o'tkazuvchanlik darajasini o'zgartirish qobiliyatiga ega. Bunday shisha o'z-o'zini isitish va o'z-o'zini tozalash oynalarini ishlab chiqarishda qo'llaniladi. Mexanizm ular avtomatik ravishda ochilishi va yopilishi uchun yaratilgan. Ushbu innovatsion material qimmat, ammo aqlli shisha tufayli konditsionerlar va pardalardan foydalanishni tejash mumkin. Bundan tashqari, ba'zi aqlli shisha mahsulotlarini elektr tarmog'iga ulash xam mumkin.

Britaniyalik mutaxassislarning zamonaviy texnologiyalar sohasidagi xizmatlaridan biri betonni qumdan foydalanmasdan ishlab chiqishdir. Ushbu komponent o'rniga sementga maydalangan granit bo'laklari qo'shiladi. Bunday beton suvni mukammal tarzda o'tkazadi, bu esa yo'l qoplamalarini qurishda muhim ahamiyatga ega. Katta shaharlarda aqlli beton ko'chalarni yomg'irdan keyin ko'p miqdorda suv to'plashdan qutqaradi. Afsuski, bu yangilik faqat issiq iqlimi bo'lgan hududlarda qo'llanilishi mumkin, chunki qoplama sovuqdan tezda qulab tushadi. Ushbu qurilish materialining narxi nisbatan yuqori.

O'rnatish juda oson, yengil, har qanday toshni tolqon qiladigan ekologik toza material. Bu devor qog'ozi bo'lib, sirtga yelim bilan biriktiriladi. Materialning tarkibi polimer va qumtosh bo'lib, u yuqori quvvatga ega namlik va ultrabinafsha nurlariga qarshilik ko'rsatadi. Moslashuvchan tosh qoplamasi yumaloq dizayndagi yuzalar va har qanday xona uchun javob beradi.

Yangi qurilish texnologiyalari orasida bu yutuq Amerika kompaniyasi tomonidan taqdim etildi. Yangi material qishloq xo'jaligi o'simliklari chiqindilaridan tayyorlanadi. Qo'ziqorin mitseliyasi ushbu komponentlar bilan bog'lovchi bo'g'in bo'lib xizmat qiladi. Hozirgacha plastmassa qurilishda keng qo'llanilmagan. Mutaxassislarning ishonchi komilki, kelajakda biologik

parchalanadigan material nafaqat quruvchilar uchun, balki boshqa sohalarda ham talabga ega bo'ladi.⁶⁰

Ilm-fan yutuqlari bir joyda turmaydi. Ehtimol, yaqin kelajakda yangi texnologiyalar har kimga uy qurishni osonlashtiradi.

Qurilish materiallari va inshootlarini ishlab chiqarish ishlab chiqarish muammolarini hal qilishga qaratilgan ixtirochilik usullarini kiritishni talab qiladi:

1. Qurilish materiallarini ishlab chiqarish bilan shug'ullanadigan korxonalarining ishonchliligini oshirish (ishlab chiqarish hajmining oshishi, xarajatlarning kamayishi, kattalikning kengayishi, operatsion ko'rsatkichlarning ishlab chiqarish kinetikasi, aylanma, faqat jiddiy jalb qilish orqali amalga oshirilishi mumkin).

2. Bozor muhitining o'zgaruvchanligi.

O'zbekistonning qurilish sohasida strategik rivojlanishining asosiy nuqtasi hozirda innovatsion paradigmalar orqali bozorga yo'naltirilgan ishlab chiqarishni rivojlantirish zarurligiga tayanadi. Ushbu traektoriya gumanitar sohadagi sa'y-harakatlarning kamolotini, ishlab chiqarish va tijorat faoliyatini kengaytirishni va ilg'or texnologiyalarni o'zlashtirishni o'z ichiga oladi.

Chuqur transformatsion siljishlar tubdan innovatsiyalar doirasida qamrab olingan bo'lib, ularning texnik va iqtisodiy atributlari bo'yicha ko'zga tashlanadigan tanish bo'lgan mahsulotlar va jarayonlarni qamrab oladi, lekin ma'lum xususiyatlarda yaxshilanishlarni namoyish etadi yoki shu paytgacha kollektiv ongga notanish bo'lgan butunlay yangi konfiguratsiyalarni namoyon qiladi. Ushbu tub yutuqlarning asosiy belgilari ularning mavjud texnologik landshaftdan keskin farqlanishi va resurs talab qiladigan amaliyotni chuqur talab qilishi bilan ta'kidlanadi. Qurilish materiallari va qurilish konstruksiyalarini ishlab chiqarishni yo'qotish ko'rsatish mumkin:

1. Qurilish obektlarini standart talablarga javb bera olish ko'rsatkichi, obektning tugallash muddati.

⁶⁰ <https://zen.yandex.ru/media/id/5ef429bb259d855256495dce/новейшие-технологии-в-производстве-строительных-материалов-5fcbf999702d845a13990b22>

2. Qurilish sektorining texnik jarayonlari.

3. Xom ashyo, materiallar, resurslarni sotib olishda ishlab chiqarish vositalari zaruriyatini oshiradi.

5. Qurilish materiallari hajmi.

Soʻnggi besh yil ishlab chiqariladigan tahliliy maʼlumotlarni shuni ishlab chiqarish olib chiqadiki, qurilish materiallarida pardozlash va issiqlik izolyatsion materiallar ishlab chiqarishni koʻpaytirishga siljish kuzatildi, tabiiy toshdan mahsulot ishlab chiqarishga ham ustunlik beriladi.

Innovatsion deb tasniflangan qurilish sanoatidagi muhim oʻzgarishlar quyidagi jarayonlar bilan bogʻliq:

Betonning texnik atributlari va oʻziga xos strukturaviy xususiyatlarini yaxshilash turli plastifikatorlar va gidroizolyatsiya vositalarini qoʻshishni talab qiladi va shu bilan tozalashni amalga oshiradi.

Karkas konstruksiyalariga, shuningdek, monolit va yigʻilgan-monolitik karkasli inshootlarga imtiyozlarning oʻtkazilishi statsionar qoliplar metodologiyasidan strategik foydalanishni taʼkidlaydi.

Mikrosementdan mustahkam va himoya qiluvchi modda sifatida foydalanish eʼtiborga loyiq yutuqdir.

Zamonaviy qurilish komponentlarini ishlab chiqarish ham bir xil darajada eʼtiborga loyiqdir:

Uzoq umr koʻrish, yongʻinga chidamlilik, egiluvchanlik va namlikka chidamliligi bilan ajralib turadigan shisha-magnezit plitalari shisha tolalar, magniy oksidi, yogʻoch zarralari, magniy xlorid, perlit va bogʻlovchi moddalarni oʻz ichiga olgan kompozitsion aralashmadan tashkil topgan koʻp qatlamli qoplama materialini tashkil qiladi.

Bazalt-plastmassa va shisha tolali armatura quvvat, moslashuvchanlik va korroziyaga qarshi immunitetni namoyish etadi, diametri toʻrttdan yigirma millimetrgacha oʻzgarib turadi, silliq yoki qirrali sirt tuzilishini namoyish etadi va issiqlik oʻtkazuvchanligining pasayishini koʻrsatadi.

To‘qson foiz tsement, mustahkamlovchi tolalar, mineral plomba moddalari va pigmentlarni tashkil etuvchi tolali tsement panellari tashqi va ichki binolarning vizual jozibadorligini oshirish uchun keng qo'llaniladi.

Kul tarkibiy qismlari bilan to'ldirilgan tsement gazlangan beton issiqlik o'tkazuvchanligini, tuzilmalarda material sarfini va katta xarajatlarni kamaytiradigan vosita bo'lib xizmat qiladi va shu bilan uning asosiy ustunligini o'zida mujassam etadi.

Polikarbonat, kremniy oksidi, uglerod nanotubalari yoki titanium dioksid tolalarining nanozarralari bilan boyitilgan nanobeton kuchli yong'inga chidamlilik, energiyani tejaydigan xususiyatlar va kuchli mexanik mustahkamlik bilan turli xil zichlik spektrini birlashtiradi.

Gipsokartonga o'xshash infraqizil isitish panellari isitish elementlari sifatida elektr o'tkazuvchan uglerod tolalarini o'z ichiga oladi, atmosfera namligi darajasini uyg'unlashtiradi va issiqlikning bir xil tarqalishini ta'minlaydi.

Innovatsion qurilish komponentlari uchun asosiy talablar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Tejamkor tarkibiy qismlardan va faol kimyoviy qo'shimchalardan olingan formulalar.

Chiqindilarni ishlab chiqarishni yumshatish.

Mehnat xarajatlari va ishlab chiqarish xarajatlarini minimallashtirish uchun optimal harorat rekvizitlari.

Ishonchlilikni mustahkamlash va ishlab chiqarish uslublarini tartibga solish.

Ishlab chiqarish ob'ektlarining oqilona va operatsion qo'shimcha xarajatlarini cheklash (issiqlik bilan ta'minlash, elektr yoritish, gaz ta'minoti va suv taqsimotini o'z ichiga olgan holda), yakuniy mahsulotlar doirasini kengaytirish.

Ommaviy ishlab chiqarish uchun uskunalarning ko'p qirrali xususiyati bir xil konveyer orqali turli xil qurilish materiallari va butlovchi qismlarni ishlab chiqarish imkonini beradi.

Bu shuni ta'kidlash joizki, radikal innovatsiyalar ishlab chiqarish jarayonlarini to'liq qayta konfiguratsiyaga, mavjud iste'mol bozorlari ufqlarini kengaytirishga,

yangi iste'mol sohasiga kirishga va ishlab chiqarishning differentsiatsiyasini keltirib chiqaradigan iqtisodiy o'zgarishlarga yo'naltirilgan.

Qurilish materiallari ishlab chiqarish sohasiga radikal innovatsiyalarning integratsiyalashuvi ko'plab xavf-xatarlarga to'la murakkab ish bo'lib, texnologik mexanizmlarni jiddiy qayta kalibrlashni talab qiladi va ko'pincha kompleks ta'mirlashni talab qiladi. Qurilish materiallari sohasida qo'llaniladigan uskunalarni ikki toifaga bo'lish mumkin. Birinchisi, mahalliy ishlab chiqarilgan qurilmalarni o'z ichiga oladi, ular eskirish va eskirish stavkalari oshgani uchun katta ta'mirlash va moliyaviy mablag'larni talab qiladi. Bunday investitsiyalar ishlab chiqarish quvvati va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash yoki ko'paytirish uchun zarurdir.

Oxirgi guruh xalqaro ishlab chiqaruvchilardan kelib chiqadigan, ko'pincha mijozning spetsifikatsiyalariga muvofiq tayyorlangan hamkasblarni o'z ichiga oladi. Bu esa O'zbekiston qurilish materiallari ishlab chiqaruvchilarining dasturiy ta'minot paketlari, narxlash tuzilmalari va sanoat uskunalari qo'llab-quvvatlash siyosatiga xorijiy manbalardan kelib chiqqan holda aniq ishonch hosil qiladi.

Uskunani modernizatsiya qilish potentsiali cheklanganligicha qolmoqda, chunki dastlabki texnik parametrlar atributlar ro'yxatini ko'paytirish uchun cheklangan imkoniyatni taklif qiladi.

Qurilish materiallari sanoatida innovatsiyalarga asoslangan uskunalarni modernizatsiya qilish bo'yicha boshqaruv tanlovini shakllantirishda asossiz moddiy xarajatlarning izchil xavfi ustunlik qiladi. Binobarin, bu xarajatlar ko'pincha qarzga murojaat qilishni talab qiladi.

Qurilishdagi yangi texnologiyalar qisqa vaqt ichida ishlarni bajarish, binolarning issiqlik va gidroizolyatsiya xususiyatlarini yaxshilash imkonini beradi. Ishlab chiqaruvchilar kompozitsiyalarni takomillashtirmoqda, zamonaviy materiallar ro'yxati polistirolli beton, gazbeton, gidroizolyatsiya membranalari, korroziyaga qarshi birikmalar va boshqalarni o'z ichiga oladi.⁶¹

⁶¹ <https://viafuture.ru/katalog-idej/novye-tehnologii-v-stroitelstve>

Eng ilg'or uslublar va samarali texnikalar ro'yxatini o'z ichiga olgan: strukturaviy ramka ishlab chiqarish; qoliplarni statsionar o'rnatish; moslashuvchan modulli shakllantirish tizimlari (TISE); 3D panellardan foydalanish orqali binolarni qurish imkoniyati. Kashshof metodologiyalar qurilish uchun vaqtinchalik rekvizitlarni qisqartirish, uzoq umr ko'rish, ekologik toza atributlarni yaxshilash, suv o'tkazmaydigan, akustik izolyatsiya va inshootlarning issiqlik izolyatsion xususiyatlarini yaxshilashga yordam beradi. Ushbu uslublar an'anaviy turar-joylar va sanoat binolarining ishlash muddatini uzaytiradigan yoshartirish harakatlari uchun teng darajada qo'llaniladi. Texnologiya byudjetli, ishlatish uchun qulay, ekologik toza, yakka tartibdagi uy-joy qurilishi uchun ishlatiladi. TISE yordamida qurilgan binoning poydevori ustunli yoki qoziqli poydevor bo'lib, panjara bilan to'ldiriladi. Texnologiya beton qoziqlar bazasini kengaytirishni o'z ichiga oladi. Ishda qurilish materiallari bilan to'liq sotiladigan maxsus mo'ljallangan matkap ishlatiladi.

Vertikal panellar bo'shliq bilan to'ldirilgan birliklardan paydo bo'ladi, ular belgilangan idishlar ichiga quyilgan betonning birikmasidan shakllanadi. Modulli konstruksiyalar bo'lajak bo'linish uchun mo'ljallangan joyga joylashtirilgan va beton ohak aralashmasi bilan qoplangan. Tarkibi qattiqlashgandan so'ng, ramka blokdan chiqariladi va keyingi tarkibiy qismni to'yintirish uchun boshqa joyga ko'chiriladi. Ramka qurilishi arzon narx tufayli mashhur texnologiyalar orasida ramka usuli hisoblanadi. Texnika kommunal yashash uchun ham, mavsumiy anklavlar uchun ham murakkab bo'lmagan, ekologik jihatdan ongli, oldindan yig'ilgan uy-joylarni qurishda mos keladi. Ramkaning o'rnatilishi beton yoki qoziq poydevorining shakllanishidan keyin amalga oshiriladi. Poydevor turi tuproq tarkibiga va strukturaviy massaga bog'liq. Ramka uchun yog'och yoki metall to'sinlar o'rnatiladi.

Po'lat quvurlarni mahkamlash uchun o'z-o'zidan tejamkor vintlardek ishlatiladi, ulash vintlarini birlashtirish uchun teshiklar ochiladi yoki payvandlash moslamalari qo'llaniladi. Yog'och konstruksiyalarni ishlab chiqarish murakkab mexanizmlarni talab qilmaydi. Yog'ochdan yasalgan ramkalarni yig'ish yog'ochning o'ziga xos geometrik shakli bilan osonlashadi. Yig'ish jarayonida nurlar vertikal,

gorizontal va diagonal ravishda biriktiriladi. Strukturaning mustahkamligi mastiklardan foydalanish orqali oshiriladi. Ushbu yondashuvning muhim afzalligi uning iqtisodiy samaradorligi, tez qurilish sur'ati, murakkab bo'lmagan montaj, har qanday ob-havo sharoitida ishlashi va maxsus uskunalar yoki yuk tashuvchilar uchun rekvizitlarning yo'qligidadir. Yengil poydevordan foydalanish xarajatlarni yanada pasaytiradi va kashshof "3D panellar nou-xau" - ramka panellarini yig'ishning takomillashtirilgan usulini birlashtiradi.

3D panellarning paydo bo'lishi qurilish sanoati chiqindilarini qayta ishlash imkonini beruvchi kashshof texnologiyalar bilan ajralib turadi. Tsement bilan aralashtirilgan bu materiallar devor panellarining fazoviy konfiguratsiyasiga quyiladi. Qattiqlashgandan so'ng, tayyor devor ajratiladi. Plitalar ichi bo'sh strukturani saqlab qoladi, keyinchalik ko'pikli beton bilan quyiladi. Strukturaviy chidamlilik va chidamlilik uchun mustahkamlangan ramka devor panellarini ikki tomondan o'rab oladi. Plitalar metall novdalar orqali mahkamlanadi. Texnologik afzallik ishlab chiqarishning tejimli xarajatlari, minimal strukturaviy og'irligi, yil bo'yi ekspluatatsiya qilish imkoniyati, tuproq yaxlitligini saqlash va yaxshilangan polimer substratlari tufayli issiqlik yo'qotilishini kamaytirish bilan ta'kidlanadi. Biroq, xususiy loyihalarni amalga oshirish moliyaviy xarajatlarning oshishiga olib kelishi mumkin. Devor panellarining deformatsiyasi va buzilishining oldini olish uchun mustahkam shamollatish tizimlari zarur.

Ruxsat etilgan qoliplar qurilish sohasidagi innovatsiya bo'lib, qattiq qoliplarni, kottejlarni, qo'shimcha binolarni va shunga o'xshash inshootlarni qurishda qo'llaniladigan texnikani aks ettiradi. Ushbu qolip beton asosli kompozitsiyalarning panellari yoki bloklaridan ishlab chiqariladi. Strukturalar hosil qilish uchun elementlar oqilona masofada joylashgan bo'lib, ular orasiga mustahkamlovchi mash o'rnatiladi. Bo'shliqlar beton aralashmasi bilan to'ldirilgan. Qattiqlashgandan so'ng, tashqi devorlar izolyatsiya qatlami sifatida xizmat qiladi. Ushbu usulning afzalliklari murakkab bo'lmagan qurilish jarayonlarini, minimal mehnat xarajatlarini o'z ichiga oladi, chunki ixtisoslashtirilgan tajriba faqat

poydevor va polni o'rnatish, ekologik tozalik, qurilish materiallariga nisbatan xarajatlarni kamaytirish va qo'shimcha izolyatsiyani bartaraf etish uchun zarurdir.

Qurilish materiallari sohasida innovatsiyalarni rag'batlantirib, yangi materiallar va ularning o'ziga xos xususiyatlaridan qo'shimcha turtki olinadi. Ishlab chiquvchilar xom ashyolardan, bog'lovchi moddalardan foydalanadilar, issiqlik izolatsiyasini, ovoz o'tkazmasligini oshiradilar, texnik xizmat ko'rsatish xarajatlarini qisqartiradilar va tuzilmalarning ishlash muddatini uzaytiradilar. Ushbu ro'yxatdagi muhim yozuvlar quyidagilardan iborat: polistirolli beton; gazlangan beton; membranalar (gidroizolyatsiya va diffuziya uchun); poliuretan ko'pikiga asoslangan issiqlik izolyatsion formulalar; yuqori issiqlik izolyatsiyasi xususiyatlariga ega bo'lgan yuqori sifatli polistirol ko'pikli kompozitsiyalar; strukturani izolyatsiya qilish uchun mineral jun; me'moriy bezaklar uchun sintetik tosh; ko'pikli beton bloklar; laminatlangan yog'och; va SIP panellari.

Polistirolli beton bug o'tkazuvchanligi, mustahkamligi, ekologik toza atributlari va namlikni yutish qobiliyati bilan ajralib turadigan eng mashhur sintetik vosita sifatida paydo bo'ladi. Materialning tuzilishi yog'ochga o'xshaydi va shu bilan minimal issiqlik o'tkazuvchanligini ko'rsatadi. Xom ashyolardan foydalanish qo'shimcha izolyatsiyaga bo'lgan ehtiyojni bekor qiladi. Mog'or va qo'ziqorin infeksiyalariga chidamli, polistirolli beton iqtisodiy jihatdan foydali va joylarda shakllanishga mos keladi. Gazlangan beton bloklari engil xususiyatlar bilan bir qatorda estetik joziba beradi, garchi namlikka sezgirlik o'rnatish vaqtida chuqur gidroizolyatsiya va sirtni gipslashni talab qiladi. O'zining engil sifati, byudjetni hisobga olgan holda narxlari, ko'p qirraliligi va ekologik muvofiqligi bilan mashhur bo'lgan ko'pikli beton o'zining mo'rtligini hisobga olishni talab qiladi, bu esa panellarga to'xtatilgan konstruktsiyalarni yoki jihozlarni o'rnatishni qiyinlashtirishi mumkin. Devorlarni mustahkamlash va birlashtiruvchi ankraj murvatlari bilan mustahkamlash tavsiya etiladi. Ko'pikli beton blokli konstruktsiyalarning balandligi, shu bilan birga, 1-2 qavat bilan cheklangan.

Membranalar strukturaning uzoq umrini oshirish uchun ishlab chiqilgan. Ushbu materiallar devor panellari va tomlarni namlik va shamoldan himoya qiladi.

Ushbu tarkibiy qismlar bino uchun mustahkam gidroizolyatsiyani ta'minlaydi. Membranani joylashtirish qurilish asbobi yordamida amalga oshiriladi. Yopilgan laminatlangan yog'och ekologik jihatdan ehtiyotkorlik bilan atributlari, mustahkamligi va mustahkam mustahkamligi bilan faxrlanadi. Uning geometrik konfiguratsiyasi tuzilmalarni yig'ish va izolyatsiyalash jarayonlarini soddalashtiradi. Yog'och nurlar estetik joziba ko'rsatadi va qo'shimcha bezak zarurligini yo'q qiladi. Qurilish spektrida tom yopish uchun gidroizolyatsiya eritmalari, mastik aralashmalar, beton qo'shimchalar, aralashmalar, metallni korroziyadan himoya qilish uchun qoplamalar, qurilish uchun quruq kompozitsiyalar va shunga o'xshash narsalar mashhurdir.

Mening nuqtai nazarimdan, qurilish sohasida zamonaviy materiallar va metodologiyalarning integratsiyalashuvining asosiy omillaridan biri bu strukturaviy qismlarni ishlab chiqarish bosqichida qurilish xarajatlarini qisqartirish imkoniyatidir.

Temir-beton buyumlarni ishlab chiqarishda kompozitsion materiallarni (masalan, armatura va tolalar) yoki turli xil plomba moddalarni (masalan, ko'pikli shisha) qabul qilish strukturaviy komponentlarni tejashga qaratilgan ushbu harakat bilan bir qatorda, temir-beton artefaktlarni ishlab chiqarishda nafaqat fizikani yaxshilash potentsialiga ega. va binolarning texnik atributlari, balki ularni tashkil etuvchi materiallarning o'zi ham, natijada xizmat muddatini uzaytiradi. Bundan tashqari, ushbu paradigma o'zgarishi nafaqat chidamlilikni oshiradi, balki sezilarli iqtisodlarni ham keltirib chiqaradi.

Masalan, binolarning yuk ko'tarmaydigan elementlarida oynali plastmassadan tayyorlangan kompozit armaturadan foydalanish yig'ma beton ishlab chiqarish bosqichida 15 dan 28% gacha tejash imkonini beradi.

Zamonaviy materiallar va texnologiyalarni joriy etishga hissa qo'shadigan ishlab chiquvchi uchun yana bir muhim turtki - bu binolar va inshootlarning ekspluatatsion imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirishdir. Obektlarning issiq va sovuq iqlimga chidamliligini oshirishda gidroizolyatsiya texnologiyasini qo'llash tufayli ishlab chiquvchi binolar ostidagi bo'shliqlardan tijorat maqsadlarida

foydalanish imkoniyatiga ega: yer osti to'xtash joylarini qurish mumkin va hokazo. Shu bilan birga, ishlab chiquvchi minimal investitsiyalar bilan ushbu maydonlarni sotishdan maksimal foyda olishi mumkin, shuningdek, kafolatli ta'mirlash va shikastlanishlar bilan bog'liq xavflarni bartaraf etadi. Aynan zamonaviy texnologiyalar bunday natijalarga erishish imkonini beradi. Yangi texnologiyalarni "tarqatish" va "ijro etish" sohasida duch keladigan o'ziga xos tuzoq moddiy xususiyatlarni sinchkovlik bilan o'rganish va yuqorida ko'rsatilgan texnologiyalarni qo'llashda texnik reglamentlarni ko'p buzish bilan bog'liq.

Ya'ni, "suyuq keramika" ga asoslangan issiqlik izolyatsiya qiluvchi moddalarni qo'llash bo'yicha operatsiyalarni bajarishda, pudratchi tashkilot a) turli maqsadlar uchun materialni noto'g'ri qo'llaydi (masalan, empirik tadqiqotlar tasdiqlanmagan bo'lsa ham, birlamchi issiqlik izolyatori), b) urinish uchun belgilangan texnik ko'rsatmalarga zid keladi (oraliq qatlamda quruqlikni saqlashga e'tibor bermaslik, namlik va harorat mezonlarini o'z ichiga olgan qo'llashning belgilangan shartlarini buzish).

Yuqorida aytib o'tilgan uzilishlarning umumiy natijasi materiallar va texnologiyalarning xiralashishi bilan yakunlanadi va oxir-oqibat oxirgi foydalanuvchilarning ularni qabul qilishni istamasligiga olib keladi. Ushbu muammoni hal qilishning turli yo'llarini, avvalroq tushuntirilganidek, qurilish mutaxassislari uchun o'qitish rejimini yaxshilash va bir vaqtning o'zida nazorat qiluvchi organlarning nazorat vakolatlarini kengaytirish orqali aniqlash mumkin.

Ishlab chiqaruvchi tomonidan taqdim etilgan innovatsion material yoki texnologiya har doim ham e'lon qilingan xususiyatlar va xususiyatlarga mos kelmaydi. Amalga oshirishdan oldin - tekshirish, o'rganish, sinab ko'rish kerak.

Shuningdek, mamlakatimizda joriy etilayotgan va ijobiy natija bergan aniq materiallar va texnologiyalarni ko'rib chiqish zarur. Eng ko'p taniqli bo'lgan "penetr gidroizolyatsiya" texnologiyasidir. Penetron seriyasining materiallari butun qurilish sanoatning asoschisi bo'lib, sifatning "benchmarki" hisoblanadi. "Penetron" quruq qurilish aralashmasi bo'lib, u maxsus sementdan, ma'lum bir granulometriyadagi kvars qumidan, patentlangan faol kimyoviy qo'shimchalardan iborat. U oldindan

tayyorlangan, shuningdek, integral beton va mustahkamlangan beton qatlamlarga tegishli bo'lgan tashqi qismlarni o'tkazmaslikda qo'llaniladi. Bu betonning o'tkazuvchanligini, kuchini va sovuqqa chidamliligini oshiradi. Strukturani agressiv vositalarning ta'siridan himoya qiladi: kislotalar, gidroksidi, kanalizatsiya va yer osti suvlari, dengiz suvi. Ochilish kengligi 0,4 mm dan oshmaydigan teshiklari va yoriqlari bo'lgan sirtlarni gidroizolyatsiya qilish uchun ishlatiladi. Betonning tashqi tomoniga qo'llanganda, Penetron tarkibidagi kimyoviy reaktiv tarkibiy qismlarning suvli eritmasi noorganik suv bilan aralashmaydigan kristallarning hosil bo'lishiga olib keladi. Ushbu kristallar beton ichidagi mayda teshiklar va yoriqlar bo'ylab kirib, "beton matritsa" ga 80 sm gacha bo'lgan chuqurlikka samarali kirib boradi. Bu betonni suv o'tkazmasligi bilan to'ldiradi va shu bilan birga o'tkazuvchan, hajmli gidroizolyatsiya qatlamini yaratadi. Ushbu himoya korroziyaning oldini oladi, armatura panjaralarini ham, betonning o'zini ham himoya qiladi. Penetron materialidan foydalanishning o'ziga xos xususiyati beton yuzani ham ichki binoning ichki va tashqi tomondan ishlov berish imkoniyatidir.

Qurilish jarayonida u gorizontal va vertikal operativ, shuningdek, er osti beton qatlamlarining strukturaviy birikmalarini muhrlashda qo'llaniladi. Bundan tashqari, u qurilish va foydalanish jarayonida beton konstruktsiyalar ichidagi muhandislik kommunikatsiyalariga bag'ishlangan quvurlarni mustahkamlash uchun ishlatiladi. Shnur suvli elementlar ishtirokida kengayish qobiliyatiga ega. U suvga minimal o'tkazuvchanlikni va gidrostatik bosimga ajoyib qarshilik ko'rsatadi. Shlangi muhrning atributlari vaqt o'tishi bilan o'zgarmas bo'lib qoladi, uning xizmat qilish muddati cheksiz muddatga cho'ziladi. "Penebar" tez va oson o'rnatilishi mumkin, bunda maxsus apparatlar uchun hech qanday ehtiyoj yo'q. Uning amalga oshirilishi atmosfera sharoitlariga to'g'ri kelmaydigan, barcha fasllar va ob-havo sharoitlarida funkcionallikni ta'minlaydigan ko'p sonli joylarni qamrab oladi. Bu plastik qismlarga mustahkam yopishishni o'rnatadi. Hatto hozirgi davrda ham uning o'ziga xos xususiyatlari keyingi xususiyatlar tufayli ajablanarli emas:

Ishlab chiqarish va foydalanishga xos bo'lgan soddaligi;

U beradigan ishonchlilik va barqarorlik;

U taqdim etadigan iqtisodiy samaradorlik;

Ichimlik suvi bilan aloqa qilish imkoniyati;

Korroziy muhitga nisbatan yuqori chidamlilik. Eskirgan issiqlik izolyatsiyalash materiallarini zamonaviylari bilan almashtirish - bu zaruratsdir. Xozirgi davrda qurilayotgan binolar va kommunikatsiyalarning energiya samaradorligini oshirish dolzarbdir.

Demak, radikal innovatsion texnologiyalarni uzluksiz taraqqiy ettirish va ularning qurilish materiallari sohasiga jadal integratsiyalashuvi uchun birgalikdagi sa'y-harakatlar investorlar, qurilish loyihalari nazoratchilari, pudratchilar, mijozlar, qurilish materiallari ishlab chiqaruvchilar, iqtisodchi-menejerlar, ilg'or texnologik yechimlarni taklif etuvchi innovatorlar o'rtasida uyg'un hamkorlikni talab qiladi. , va materiallar uchun taxminlar, standartlar va narxlar tuzilmalari arxitektorlari. Tabiiyki, bunday hamkorlikdagi sa'y-harakatlar davlat va munitsipal hokimiyat organlari bilan uzluksiz sinxronizatsiyani talab qiladi. Ushbu uyg'un hamkorlikning natijasi yuqori darajadagi, raqobatbardosh, ekologik jihatdan qulay va ergonomik jihatdan bardoshli qurilish materiallari sohasida asosiy yutuqlarga erishishda sezilarli samaradorlik uchun potentsialga ega.

Qurilish materiallari sanoatining 2020-yilgacha va 2030-yilgacha rivojlanish traektoriyasini belgilovchi strategiyaning asosiy tamoyillarini amalga oshirishga muvofiq, sanoatni kengaytirishning asosiy vektorlariga markaziy e'tibor quyidagicha namoyon bo'ladi:

Materiallar va konstruktiv tarkibiy qismlarni boshqaruvchi global mezonlarga mos keladigan yuqori sifatli, energiya tejovchi va raqobatbardosh qurilish materiallari va konfiguratsiyasini takomillashtirish.

Qurilish materiallari va konstruktiv tarkibiy qismlarni ishlab chiqarish va qabul qilish moddiy xarajatlarni qisqartirishga, qurilish va inshootlarni rivojlantirish jarayonida ularning uzoq umr va ishonchliligini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday sa'y-harakatlar bir vaqtning o'zida normativ, prognozli va haqiqiy muddatlarni o'z ichiga olgan xizmat muddatini uzaytirishga xizmat qiladi, shu bilan birga iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, binolarning hayot aylanishini qamrab oladi.

Shubhasiz, asosiy ustuvorlik binolarning energiya samaradorligi va ichki muhitning tozaligiga ijobiy ta'sir ko'rsatish qobiliyatida qurilish materiallari va konstruktiv elementlar sohasida innovatsion innovatsiyalarni o'zlashtirishga beriladi.

3.3. “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasining iqtisodiy ko‘rsatkichlarini ekonometrik modellashtirish va prognozlash

O‘zbekiston Respublikasi hududida qurilish sohasi so‘nggi yillarda misli ko‘rilmagan yuksalishni boshdan kechirmoqda. Ushbu hodisaning asosiy katalizatori mamlakatimiz iqtisodiy tizimida ko'plab yangi ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishga yo'naltirilgan korxonalarining paydo bo'lishidir. Turli infratuzilma ob'ektlarining barpo etilishi, aholiga xizmat ko'rsatadigan turar-joy, madaniy va ma'rifiy inshootlarning ishga tushirilishi va ishga tushirilishi bu sur'atni yanada kuchaytirmoqda.

Shu bilan birga, ko'plab o'zgaruvchilar qurilish sohasida yangi tashabbuslarning boshlanishiga va keyinchalik ushbu korxonalar uchun operatsion maqomning boshlanishiga ta'sir qiladi. Ushbu omillar endogen va ekzogen omillar deb ataladi. Qurilish tarmog‘i ichidagi omillar – endogen va qurilish tarmog‘idan tashqarida bo‘lgan omillar esa ekzogen omillar deb ataladi. Qurilish tarmog‘i korxonalarini faqatgina endogen omillarni nazorat qiladilar va boshqara oladilar. Ekzogen omillar va ularning o‘zgarishini esa boshqara olmaydilar. Ayrim hollarda ekzogen omillar qurilish tarmog‘i yoki ayrim korxonalar faoliyatiga ijobiy yoki salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Biz dissertatsiya tadqiqotimizda qurilish tarmog‘i ko‘rsatkichlarini ekonometrik modellashtirish masalalarini tadqiq qilganmiz. Buning uchun ko‘p omilli ekonometrik model tuzamiz. Ko‘p omilli ekonometrik modelda qatnashadigan natijaviy omil bo‘lib, “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasining ishlab chiqarayotgan mahsulotlari tannarxi, mlrd. so‘m, (Y) hisoblanadi. Ushbu ko‘rsatkichga ta’sir etuvchi omillar bo‘lib esa – uyushmaning asosiy vositalari o‘rtacha yillik qiymati, mln. so‘m (X_1), uyushma aylanma mablag‘lari qiymati, mln.

so‘m (X_2) va uyushma tomonidan mahsulot ishlab chiqarish hajmi, mln. so‘m (X_3) hisoblanadi.

Dastlab ko‘p omilli ekonometrik modelda ishtirok etuvchi endogen va ekzogen omillar bo‘yicha tavsifiy statistika o‘tkazamiz. Ko‘p omilli ekonometrik modelga kiruvchi omillarning o‘lchov birliklari turlicha bo‘lgani uchun ularning barchasini logarifmlaymiz.

Quyidagi 3.1-jadvalda ko‘p omilli ekonometrik modelga kiruvchi omillarning tavsifiy statistika natijalari keltirilgan.

3.1-jadval

Omillar bo‘yicha tavsifiy statistika natijalari⁶²

	LN _Y	LN _{X1}	LN _{X2}	LN _{X3}
Mean	6.771371	6.210719	6.892356	7.366014
Median	6.879526	6.163551	6.902177	7.377758
Maximum	7.052202	6.772394	7.007329	7.609515
Minimum	6.343353	5.738828	6.704904	7.021352
Std. Dev.	0.263872	0.324925	0.095741	0.197727
Skewness	-0.420166	0.487807	-0.708054	-0.279149
Kurtosis	1.557011	2.328280	2.545128	1.855004
Jarque-Bera	1.161823	0.584595	0.921780	0.676130
Probability	0.559388	0.746546	0.630722	0.713149
Sum	67.71371	62.10719	68.92356	73.66014
SumSq. Dev.	0.626658	0.950185	0.082498	0.351864
Observations	10	10	10	10

3.1-jadvalda keltirilgan ma'lumotlar har bir o'zgaruvchining o'rtacha (o'rtacha), median (o'rta nuqta), maksimal va minimal qiymatlari haqida tushuncha beradi. Bundan tashqari, har bir o'zgaruvchining standart og'ishi (standart og'ish -

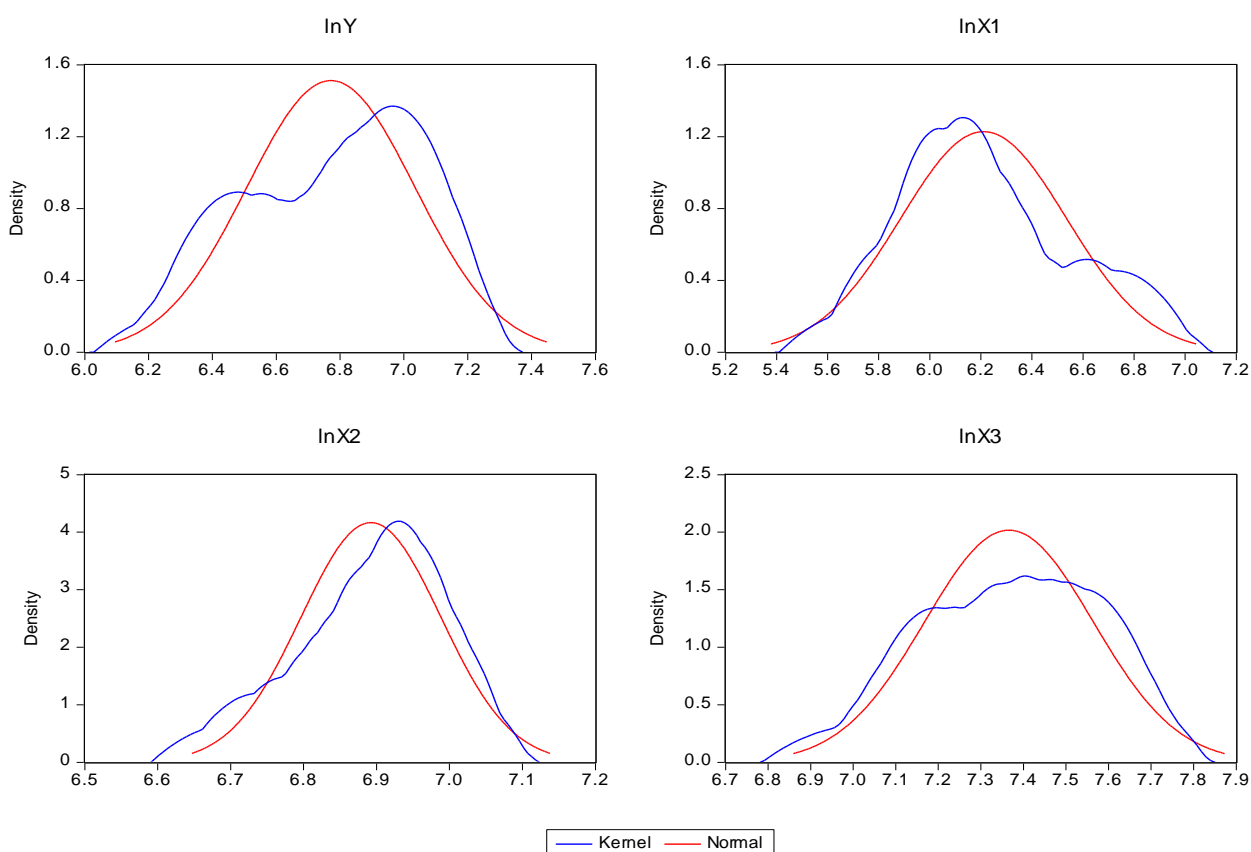
⁶² Muallif ishlanmasi

har bir o'zgaruvchining o'rtacha qiymatidan qanchalik uzoqlashishini ko'rsatadigan ko'rsatkich) taqdim etiladi.

Skewness assimetriya ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi va nolga teng bo'lsa, nosimmetrik atributlar bilan normal taqsimotni ko'rsatadi. Noldan sezilarli og'ish assimetrik (ya'ni nosimmetrik bo'lmagan) taqsimotni bildiradi. 0 dan katta bo'lgan musbat egrilik koeffitsienti tekshirilayotgan o'zgaruvchining normal taqsimot grafigining o'ngga siljishini bildiradi. Aksincha, 0 dan kichik bo'lgan salbiy qiymat tekshirilayotgan o'zgaruvchining normal taqsimot grafigining chapga siljishini bildiradi. Barcha omillarning normal taqsimot funksiyalari grafiglari quyidagi 3.1-rasmda keltirilgan.

Normal taqsimot funksiyasi quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$p(x) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}\sigma} \cdot e^{-\frac{(x-a)^2}{2\sigma^2}}, \quad -\infty < x < \infty, \quad (1)$$

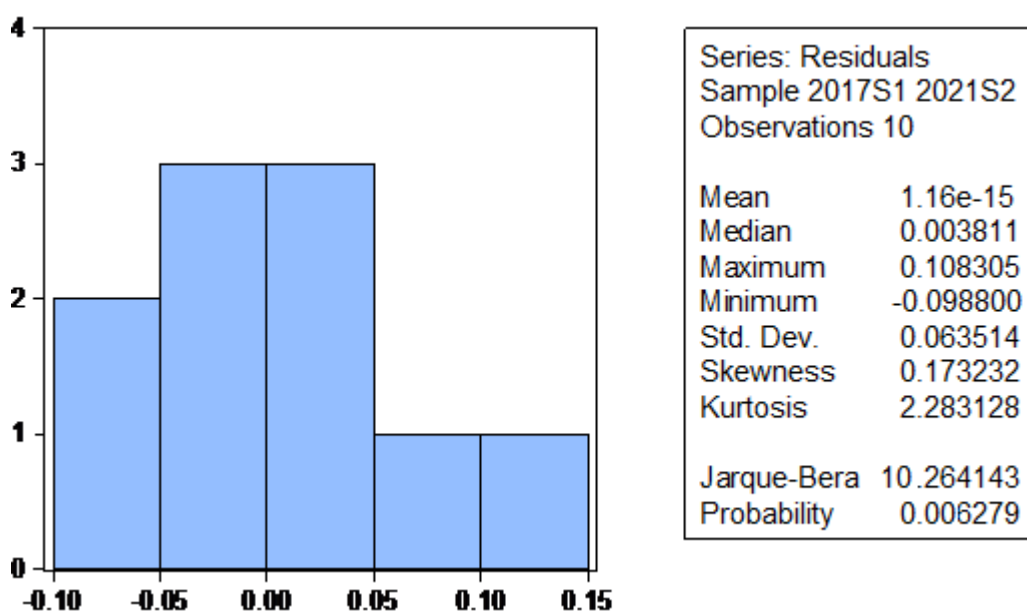

3.1-rasm. Omillarning taqsimot zichligi funksiyalari grafiglari⁶³

⁶³ Muallif ishlanmasi

3.1-rasmdagi grafiklardan shuni ko‘rish mumkinki, barcha omillar normal taqsimot qonuniga bo‘ysunar ekan. Hisoblangan $\ln Y$, $\ln X_2$ va $\ln X_3$ omillarning asimmetriya koeffitsiyentlari manfiy bo‘lganligi sababli ular grafiklarining chap “dumi” nazariy normal taqsimot grafiklaridan chapga surilgan. Faqat $\ln X_1$ omilning asimmetriya koeffitsiyenti musbat bo‘lganligi uchun, mazkur omilning taqsimot funksiyasi grafigining o‘ng “do‘mi” nazariy normal taqsimot grafiklaridan o‘ngga surilgan.

Natijaviy omilning ($\ln Y$) taqsimoti gistogrammasi quyidagi 3.2-rasmda keltirilgan.

3.2-rasm. Natijaviy omilning taqsimot gistogrammasi⁶⁴

3.2-rasmdan ko‘rish mumkinki, natijaviy omilning ham normal taqsimotga bo‘ysunishini tekshirish uchun Jak-Bera mezonidan foydalandik. Mazkur mezon statistik mezon bo‘lib, kuzatuvlar xatolarini normal taqsimot momentlari bilan uchinchi moment (asimmetriya) va to‘rtinchi momentini (ekssess) normal taqsimotga tekshiradi va $S = 0$ va $K = 3$.

⁶⁴ Muallif ishlanmasi

Jak-Bera mezonida $H_0 : S \neq 0, K \neq 3$ gipotezaga qarshi $H_0 : S = 0, K = 3$ nolinchgi gipoteza tekshiriladi, bu yerda S - asimmetriya koeffitsiyenti, K - eksess koeffitsiyenti.

Jak-Bera mezonni quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi:

$$JB = n \left(\frac{S^2}{6} + \frac{(K-3)^2}{24} \right), \quad (1)$$

bu yerda $S = \frac{\sum e_i^3}{n \hat{\sigma}_{ML}^3}$, $K = \frac{\sum e_i^4}{n \hat{\sigma}_{ML}^4}$ va e_i - model qoldiqlari, n - kuzatuvlar soni,

$\hat{\sigma}_{ML}^2 = \frac{\sum e_i^2}{n}$, ML - maksimal haqiqatga o'xshash usulini belgilanishi. Ushbu

statistikanig ozodlik darajasi xi-kvadrat ikkita ozodlik darajasi bilan taqsimotga ega, chunki S - asimmetriya koeffitsiyenti va K - eksess koeffitsiyenti asimptotik normal, bundan uning kvadratlari ham asimptotik normaldir.

3.2-rasmdan shuni ko'rish mumkinki, natijaviy omil normal taqsimotga bo'ysunar ekan. Bu hisoblangan parametrlar va mezonlar tomonidan tasdiqlanmoqda, ya'ni Jak-Bera hisoblangan koeffitsiyenti 10,2641 ga teng va uning ehtimolligi ($Probability=0,006279$) 0,05 dan kichik.

“O'zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi bo'yicha tuziladigan ko'p omilli ekonometrik modelga kiruvchi omillarni tanlashda omillar o'rtasida korrelyatsion tahlil o'tkazamiz. Bu jarayonda omillar o'rtasida xususiy va juft korrelyatsiya koeffitsiyentlari hisoblanadi. Omillar o'rtasida xususiy va juft korrelyatsiya koeffitsiyentlari matritsasi quyidagi 3.2-jadvalda keltirilgan.

3.2-jadval

Omillar o'rtasida hisoblangan korrelyatsion matritsa⁶⁵

Covariance Analysis: Ordinary

Date: 12/06/22 Time: 21:26

Sample: 2017S1 2021S2

Included observations: 10

⁶⁵ Muallif ishlanmasi

Correlation

t-Statistic

bability	LN _Y	LN _{X1}	LN _{X2}	LN _{X3}
LN _Y	1.000000			

LN _{X1}	0.798605	1.000000		
	3.753054	-----		
	0.0056	-----		
LN _{X2}	0.680475	0.040429	1.000000	
	2.949572	0.114445	-----	
	0.0298	0.9117	-----	
LN _{X3}	0.930121	0.657771	0.524187	1.000000
	7.163406	2.470012	1.740979	-----
	0.0001	0.0387	0.1199	-----

Omillar o‘rtasida hisoblangan korrelyatsiya koeffitsiyentlari joylashgan 3.2-jadvaldan ko‘rish mumkinki, xususiy korrelyatsiya koeffitsiyentlari - bu natijaviy omil ($\ln Y$) va unga ta‘sir etuvchi omillar ($\ln X_i$) o‘rtasidagi bog‘lanishlar zichligini ko‘rsatadi. Demak, xususiy korrelyatsiya koeffitsiyentlari natijaviy omil (sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish, $\ln Y$) va ta‘sir etuvchi omillar o‘rtasida zich bog‘lanishlar mavjudligini ko‘rsatmoqda, ya‘ni xususiy korrelyatsiya koeffitsiyentlari qiymati 0,7 dan katta. Masalan, “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi ishlab chiqarayotgan mahsulotlari tannarxi ($\ln Y$) va uyushmaning asosiy vositalari o‘rtacha yillik qiymati ($\ln X_1$) o‘rtasida hisoblangan xususiy korrelyatsiya koeffitsiyenti 0,7986 ga teng. Bu mazkur omillar o‘rtasida kuchli bog‘lanish mavjudligini ko‘rsatmoqda. “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi ishlab

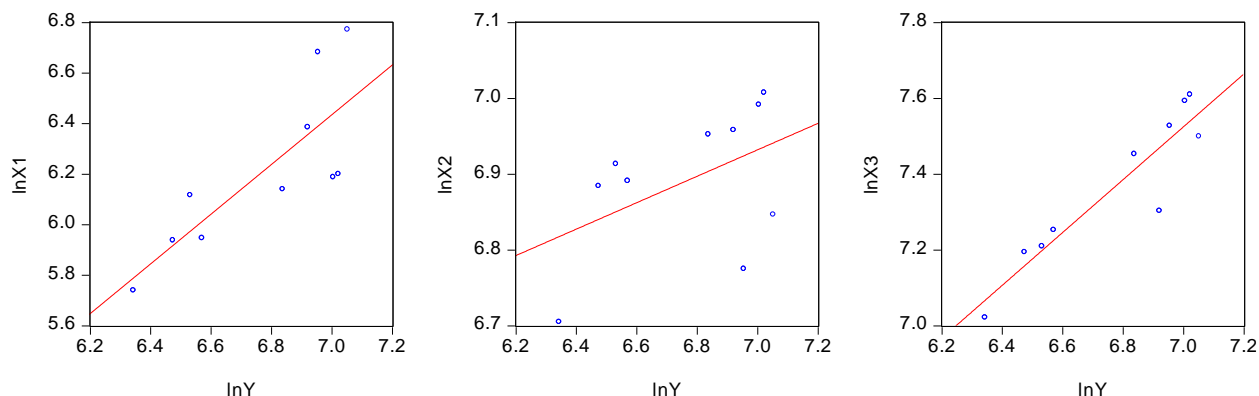
chiqarayotgan mahsulotlari tannarxi ($\ln Y$) va uyushma aylanma mablag‘lari qiymati ($\ln X_2$) o‘rtasida hisoblangan xususiy korrelyatsiya koeffitsiyenti 0,6805 ga teng. Mazkur omillar orasida ham kuchli bog‘lanish mavjud ekan. “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi ishlab chiqarayotgan mahsulotlari tannarxi ($\ln Y$) va uyushma tomonidan mahsulot ishlab chiqarish hajmi ($\ln X_3$) o‘rtasida zich bog‘lanish mavjud ekan. Chunki, ushbu omillar o‘rtasidagi hisoblangan xususiy korrelyatsiya koeffitsiyenti 0,9301 ga teng.

3.2-jadvalda keltirilgan ma'lumotlar, shuningdek, ta'sir etuvchi omillar ($\ln X_i, \ln X_j$) o'rtasidagi korrelyatsiya intensivligini yorituvchi juft korrelyatsiya koeffitsientlarini ham o'z ichiga oladi. Eng muhimi, ta'sir etuvchi omillar o'rtasida kuchli o'zaro bog'liqlikning yo'qligi. Xususan, ta'sir etuvchi omillar o'rtasida multikollinearlik paydo bo'lishining oldini olish kerak. Multikollinearlik ikki ta'sir etuvchi omil o'rtasidagi juft korrelyatsiya koeffitsientining qiymati 0,7 dan oshganda yuzaga keladi. 3.2-jadval ma'lumotlarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, ta'sir etuvchi omillar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik zichligi 0,7 chegaradan pastligicha qolmoqda. Korrelyatsiya matritsasi doirasidagi juft korrelyatsiya koeffitsientlariga asoslanib, ta'sir etuvchi omillar orasida multikollinearlik yo'qligini aniqlash mumkin.

Bundan tashqari, 3.2-jadval doirasida korrelyatsiya koeffitsientlarining ishonchliligi va ehtimolini baholashga qaratilgan koeffitsientlar hisoblab chiqilgan (hisoblangan korrelyatsiya koeffitsientlari ostidagi qatorlarda joylashgan raqamlar). Har bir korrelyatsiya koeffitsienti ostida uning mos keladigan t-Studentning hisoblangan qiymati va unga bog'liq ehtimoli joylashgan. Omillar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik bo'yicha taxmin qilingan ehtimollik 0,05 dan kam deb hisoblanadi. Masalan, “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi ishlab chiqarayotgan mahsulotlari tannarxi ($\ln Y$) va uyushmaning asosiy vositalari o‘rtacha yillik qiymati ($\ln X_1$) o‘rtasida xususiy korrelyatsiya koeffitsiyenti $r_{\ln Y, \ln X_1} = 0,7986$, $t = 3,7530$ va $\text{prob.} = 0,0056$ ga teng. Bu ushbu ikki o'zgaruvchi o'rtasidagi mustahkam aloqani ko'rsatadi, o'ziga xos korrelyatsiya koeffitsienti ishonchli va ikki o'zgaruvchi o'rtasidagi qulay munosabatlar 95 foizlik ishonch darajasida o'rnatiladi.

Demak, ko'p faktorli ekonometrik model doirasidagi o'zgaruvchilar orasidagi korrelyatsiya koeffitsientlari hisoblangan t-Student mezonining qiymatlari va ehtimolliklari uchun belgilangan mezonlarga mos keladi.

Yuqorida omillar o'rtasida bog'lanish zichliklari bo'yicha tahlil asosida ushbu omillarning bog'lanishning vizual ko'rinishi qo'yidagi 3-rasmda keltirilgan.

3.3-rasm. “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi ishlab chiqarayotgan mahsulotlari tannarxi (lnY) va unga ta’sir etuvchi omillar (lnXi) o‘rtasida bog‘lanish shakllari⁶⁶

3.3-rasmda keltirilgan grafik tasvirda lnX1, lnX2 va lnX3 o'zgaruvchilari o'rtasida aniq bog'lanishlar mavjudligi aniq bo'lib, natijaviy o'zgaruvchiga (lnY) ta'sir qiladi. Demak, “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi ishlab chiqarayotgan mahsulotlari tannarxi (lnY) bo'yicha tuziladigan ko'p omilli ekonometrik modelga kiritiladigan omillar o'rtasida korrelyatsiya koeffitsiyentlari Styudentning *t*-mezonini hisoblangan qiymati va ehtimolligi bo'yicha qo'yiladigan talablarga to'la javob berar ekan.

Omillar aniqlab olingandan so'ng chiziqli ko'p omilli ekonometrik model tuzamiz. Umumiy holda chiziqli ko'p omilli ekonometrik model quyidagi ko'rinishga ega:

$$\ln y = \ln a_0 + a_1 \ln x_1 + a_2 \ln x_2 + \dots + a_n \ln x_n + \varepsilon, \quad (2)$$

bu yerda y – natijaviy omil, x_i -ta'sir etuvchi omillar, ε - tasodifiy xato.

Ko'p faktorli ekonometrik modelda notanish $a_0, a_1, a_2, \dots, a_n$ parametrlarini aniqlashda "eng kichik kvadratlar usuli" dan foydalanamiz.

⁶⁶ Muallif ishlanmasi

Ko‘p omilli ekonometrik modelning parametrlarini aniqlash uchun ekonometrik modellashtirish dasturi – Eviews dasturidan foydalanamiz. “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi ishlab chiqarayotgan mahsulotlari tannarxi asosida hisoblangan ko‘p omilli ekonometrik model bo‘yicha natijalar quyidagi 3.3-jadvalda keltirilgan.

3.3-jadval

Ko‘p omilli ekonometrik modelning hisoblangan parametrlari

Dependent Variable: LNY

Method: Least Squares

Date: 12/06/22 Time: 21:29

Sample: 2017S1 2021S2

Included observations: 10

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
lnX1	0.339594	0.120359	2.821504	0.0303***
lnX2	0,456772	0,141282	3.233052	0.0160***
lnX3	0.758265	0.232062	3.267516	0.0171***
C	-4.071376	1.976861	-2.059515	0.0851**
R-squared	0.942064	Mean dependent var		6.771371
Adjusted R-squared	0.913097	S.D. dependent var		0.263872
S.E. of regression	0.077788	Akaike info criterion		-1.980486
Sum squared resid	0.036306	Schwarz criterion		-1.859452
Log likelihood	13.90243	Hannan-Quinn criter.		-2.113260
F-statistic	32.52109	Durbin-Watson stat		1.77808
Prob(F-statistic)	0.000416			

Izoh: *** - 0,05 foiz aniqlikda

Yuqoridagi 3.3-jadval ma’lumotlaridan foydalanib, “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi ishlab chiqarayotgan mahsulotlari tannarxi (lnY) hamda unga ta’sir etuvchi omillar bo‘yicha ko‘p omilli ekonometrik modelning analitik ko‘rinishda ifodalaymiz:

$$\ln \hat{Y} = -4,0714 + 0,3396 \ln X_1 + 0,4568 \ln X_2 + 0,7583 \ln X_3, \quad (3)$$

“O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi ishlab chiqarayotgan mahsulotlari tannarxi bo‘yicha ma’lumotlar asosida hisoblangan ko‘p omilli ekonometrik model (3) shuni ko‘rsatadiki, uyushmaning asosiy vositalari o‘rtacha yillik qiymati ($\ln X_1$) o‘rtacha bir foizga ortsa, uyushmada ishlab chiqarilayotgan mahsulotlari tannarxi ($\ln Y$) o‘rtacha 0,3396 foizga ortar ekan. Uyushma aylanma mablag‘lari qiymati ($\ln X_2$) o‘rtacha bir foizga oshsa, uyushmada ishlab chiqarilayotgan mahsulotlari tannarxi ($\ln Y$) o‘rtacha 0,4568 foizga ortar ekan. “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi tomonidan mahsulot ishlab chiqarish hajmi ($\ln X_3$) o‘rtacha bir foizga oshsa, uyushmada sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi ($\ln Y$) o‘rtacha 0,7583 foizga ortar ekan.

“O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar tannarxini aniqlash bo‘yicha tuzilgan ko‘p omilli ekonometrik model (3) sifatini tekshirish uchun hisoblangan determinatsiya koeffitsiyenti qiymatini ko‘rib chiqamiz. Hisoblangan aniqlash koeffitsiyenti natijaviy o‘zgaruvchining ($\ln Y$) modelga kiritilgan o‘zgaruvchilarga nisbatini ko‘rsatadi. Bizning vaziyatimizda hisoblangan determinatsiya koeffitsiyenti bu munosabatni ko‘rsatadi (R^2 - R-squared) 0,9420 ga teng. Bu esa “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar tannarxi ($\ln y$) 94,20 foizga (3) ko‘p omilli ekonometrik modelga kiritilgan omillardan tashkil topishini ko‘rsatmoqda. Qolgan 5,80 foizi (1,0-0,9420) esa hisobga olinmagan omillar ta’siridir.

Ko‘p omilli ekonometrik modeldagi (3) omillarning standart xatoliklarining ham kichik qiymatlarni qabul qilganligi hisoblangan modelning statistik ahamiyati yuqori ekanligidan dalolat beradi.

Modellarni turli miqdordagi omillar bilan taqqoslash imkoniyati bo‘lishi va ushbu miqdordagi omillar R^2 statistikaga ta’sir etmasligi uchun odatda tekislangan determinatsiya koeffitsiyentidan foydalaniladi, ya’ni:

$$R_{\text{adj.}}^2 = 1 - \frac{s^2}{s_y^2} \quad (4)$$

Tekislangan determinatsiya koeffitsiyenti (Adjusted R-squared) 0,9130 ga teng bo'lishi va uning R^2 ga yaqinligi, modelning ta'sir etuvchi omillar soni o'zgarishi atrofida qiymatlarni qabul qila olishini bildiradi.

Hisoblangan ko'p faktorli ekonometrik modelning (3) statistik ahamiyatini yoki tahlil qilinayotgan jarayonga muvofiqligini baholash uchun Fisherning F-testi qo'llaniladi. Fisherning F-testining hisoblangan qiymati uning jadvali qiymati bilan yonma-yon joylashtirilgan. $F_{hisob} > F_{jadval}$ bo'lsa, ko'p faktorli ekonometrik model (3) statistik ahamiyatga ega deb hisoblanadi va undan natijaviy ko'rsatkich – “O'zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar tannarxini ($\ln y$) kelgusi davrlarga prognozlashda foydalanish mumkin bo'ladi.

Demak, (3) matematik modelimizning ahamiyatini tekshirish uchun F -faktorining ko'rsatilgan qiymatini aniqlaymiz. Buning uchun ozodlik darajalari $k_1 = m$ va $k_2 = n - m - 1$ hamda α ahamiyatlik darajasi bo'yicha qiymatlarni hisoblaymiz. Ahamiyatlik darajasi $\alpha = 0,05$ va ozodlik darajalari $k_1 = 3$ va $k_2 = 10 - 3 - 1 = 6$ dan kelib chiqib, F -mezonning jadval qiymati $F_{\text{жадвал}} = 4,76$ ga teng. F -mezonning hisoblangan qiymati $F_{hisob} = 32,5210$ va jadval qiymati $F_{jadval} = 4,76$ ga teng va $F_{hisob} > F_{jadval}$ sharti bajarilganligi uchun (3) ko'p omilli ekonometrik modelni statistik ahamiyatli deyish mumkin hamda undan “O'zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar tannarxini ($\ln Y$) kelgusi davrlarga prognozlashda foydalanish mumkin.

Ko'p omilli ekonometrik modelning (3) hisoblangan parametrlari (regressiya koeffitsiyentlari) ishonchliligini tekshirishda Styudentning t -mezonidan foydalaniladi. Styudentning t -mezonining hisoblangan (t_{hisob}) va jadval (t_{jadval}) qiymatlarini taqqoslab, N_0 gipotezani qabul qilamiz yoki rad etamiz. Buning uchun t -mezonning jadval qiymatini tanlangan ishonchlilik ehtimoli (α) va ozodlik darajasi (d.f. = $n - m - 1$) shartlar asosida topamiz. Bu yerda n - kuzatuvlar soni, m - omillar soni.

Ko'p faktorli ekonometrik model (3) doirasida hisoblangan parametrlarning (regressiya koeffitsientlari) ishonchliligini tekshirish uchun talabalarning t-testi qo'llaniladi. Student t-testining hisoblangan (t_{hisob}) va jadvali (t_{jadval}) qiymatlarini taqqoslash orqali biz N_0 gipotezasini tasdiqlaymiz yoki rad etamiz. Buni amalga oshirish uchun t-statistikaning belgilangan ishonchlik ehtimoli (α) va erkinlik darajasini ($d.f. = n - m - 1$) hisobga olgan holda jadvali qiymatini aniqlaymiz. Bu erda kuzatishlar sonini bildiradi, o'zgaruvchilar soniga mos keladi.

Ishonchlik ehtimoli $\alpha = 0,05$ va ozodlik darajasi $d.f. = 10 - 3 - 1 = 6$ bo'lganda, t -mezoning jadval qiymati $t_{\text{жадвал}} = 2,4460$ ga teng.

Har bir omil bo'yicha t -mezoning hisoblangan qiymatlari $\alpha = 0,05$ aniqlikda jadval qiymatidan katta ekanligini ko'rish mumkin (3-jadval). Bu esa mazkur omillarning ko'p omilli ekonometrik modelda qatnashishlariga imkon beradi.

Demak, ko'p omilli ekonometrik model (3) da barcha ta'sir etuvchi omillar modelda qoldiriladi va prognozda foydalaniladi.

Ko'p omilli ekonometrik model (3) bo'yicha natijaviy omil qoldiqlarida avtokorrelyatsiyani tekshirish uchun Darbin-Uotson (DW) mezonidan foydalanamiz.

Hisoblangan DW qiymati jadvaldagi DW_L va DW_U bilan solishtiriladi. Agar $DW_{hisob} < DW_L$ dan kichik bo'lsa, qoldiqlarda avtokorrelyatsiya mavjud deyiladi. $DW_{hisob} > DW_U$ dan katta bo'lsa, qoldiqlarda avtokorrelyatsiya mavjud emas deyiladi. Darbin-Uotson mezonining pastki chegarasi qiymati $DW_L = 0,82$ ga teng va yuqori chegarasi qiymati $DW_U = 1,75$ ga teng. $DW_{hisob} = 1,77808$ ga teng. Demak, $DW_{hisob} > DW_U$ bo'lgani uchun natijaviy omil ("O'zsanoatqurilishmateriallari" uyushmasi tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar tannarxini ($\ln y$)) qoldiqlarida avtokorrelyatsiya mavjud emas ekan.

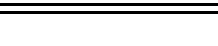
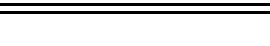
Natijaviy omil qoldiqlarida avtokorrelyatsiyaning mavjud emasligi ham yuqorida keltirilgan (3) ko'p omilli ekonometrik modeldan prognozda foydalanish mumkinligini ko'rsatadi.

Natijaviy omil qoldiqlarida avtokorrelyatsiyani tekshirishda hisoblangan avtokorrelyatsiya va xususiy avtokorrelyatsiya qiymatlari tekshiriladi. Agar ushbu ko'rsatkichlarning hisoblangan qiymatlari kamayish tartibi bilan joylashgan bo'lsa hamda ularning ehtimolliklari (prob.)=0.05 dan kichik bo'lsa, avtokorrelyatsiya mavjud emas deyiladi va avtokorrelyatsiya va xususiy avtokorrelyatsiya bo'yicha diagramma tuziladi (3.4-rasm).

Date: 12/06/22 Time: 21:26

Sample: 2017S1 2021S2

Included observations: 10

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob	
		1	0.694	0.694	6.4161	0.011
		2	0.452	-0.057	9.4756	0.009
		3	0.149	-0.276	9.8553	0.020
		4	-0.200	-0.379	10.655	0.031
		5	-0.338	0.047	13.401	0.020
		6	-0.439	-0.079	19.189	0.004
		7	-0.366	0.089	24.553	0.001
		8	-0.259	-0.093	28.568	0.000
		9	-0.192	-0.175	32.983	0.000

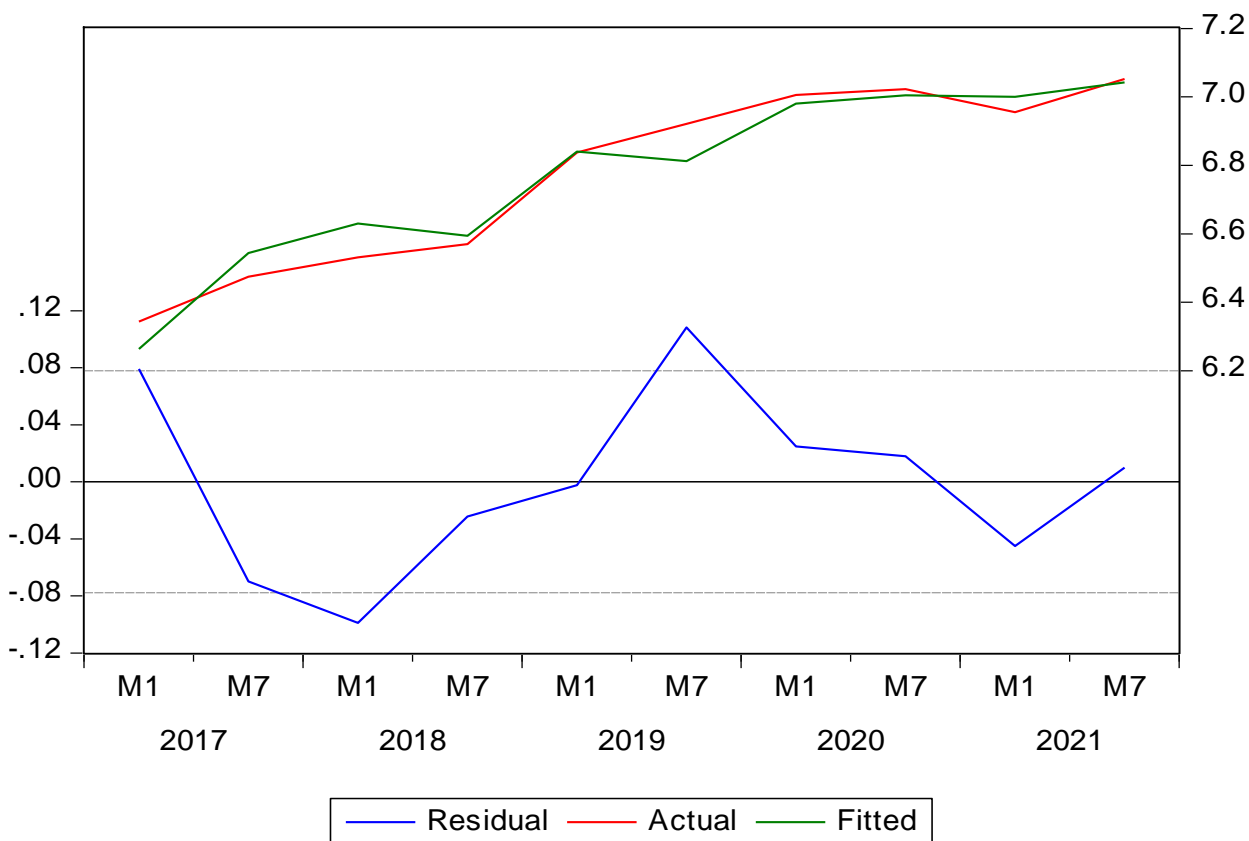
3.4-rasm. Avtokorrelyatsiya va xususiy avtokorrelyatsiya⁶⁷

3.4-rasmda keltirilgan ma'lumotlardan shuni ko'rish mumkinki, yuqorida keltirilgan shartlar bajarilgan, ya'ni ko'rsatkichlarning hisoblangan qiymatlari kamayish tartibi bilan joylashgan hamda ularning ehtimolliklari (prob.) 0.05 dan kichik (barchasining qiymatlari nolga teng).

Demak, "O'zsanoatqurilishmateriallari" uyushmasi tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar tannarxi (lnY) qoldiqlarida avtokorrelyatsiya mavjud emas ekan.

⁶⁷ Muallif ishlanmasi

Hisoblangan ko‘p omilli (3) ekonometrik modelning haqiqiy (Actual), hisoblangan (Fitted) qiymatlari va ular o‘rtasidagi farqlar (Residual) quyidagi 3.5-rasmda keltirilgan.

3.5-rasm. “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar tannarxining haqiqiy (Actual), hisoblangan (Fitted) qiymatlari va ular o‘rtasidagi farqlar (Residual) grafigi⁶⁸

3.5-rasmdan ko‘rish mumkinki (3) ko‘p omilli ekonometrik model bo‘yicha “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar tannarxining hisoblangan qiymatlar grafigi uning haqiqiy qiymatlari grafigi bilan juda yaqin joylashgan, ular o‘rtasidagi farqlar ham unchalik katta emas. Bu esa (3) ko‘p omilli ekonometrik modeldan “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar tannarxini kelgusi davrlarga prognozlashda foydalanish mumkinligini yana bir isboti hisoblanadi.

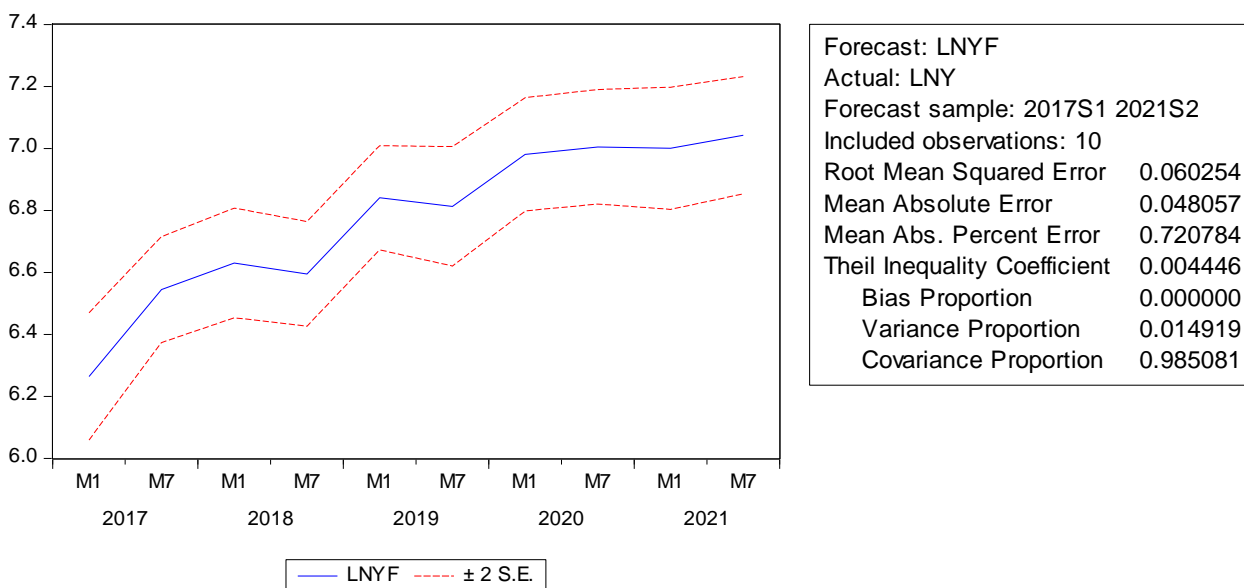
⁶⁸ Muallif ishlanmasi

MARE koeffitsienti (O'rtacha mutlaq foiz xatosi) kelgusi davrlar uchun natija o'lchovini proektsiyalashda olingan ko'p faktorli ekonometrik model (3) asosida hisoblanadi. Bu quyidagi formula yordamida aniqlanadi:

$$MAPE = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{|y_i - \hat{y}_i|}{y_i} \cdot 100\%, \quad (5)$$

bu yerda y_i - natijaviy omilning haqiqiy qiymatlari, \hat{y}_i - natijaviy omilning hisoblangan qiymatlari.

Agar hisoblangan MARE koeffitsiyenti qiymati 15,0 foizdan kichik bo'lsa, modeldan natijaviy omilni prognozlashda foydalanish mumkin bo'ladi, aks holda foydalanib bo'lmaydi. "O'zsanoatqurilishmateriallari" uyushmasi tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar tannarxi bo'yicha MARE koeffitsiyentining qiymati 0,7207 foizni tashkil etmoqda (3.6-rasm).

Forecast: LNYF	
Actual: LNY	
Forecast sample: 2017S1 2021S2	
Included observations: 10	
Root Mean Squared Error	0.060254
Mean Absolute Error	0.048057
Mean Abs. Percent Error	0.720784
Theil Inequality Coefficient	0.004446
Bias Proportion	0.000000
Variance Proportion	0.014919
Covariance Proportion	0.985081

3.6-rasm. Hisoblangan ko'p omilli ekonometrik modeldan prognozda foydalanish ko'rsatkichlari⁶⁹

Bu esa 15,0 foizdan kichik (MAPE=0,7207). Shuning uchun ham (3) ko'p omilli ekonometrik modeldan "O'zsanoatqurilishmateriallari" uyushmasi omonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar tannarxini prognozlashda foydalanish mumkin.

⁶⁹ Muallif ishlanmasi

Shunday qilib, “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar tannarxi va unga ta’sir etuvchi omillar bo‘yicha tuzilgan ko‘p omilli ekonometrik model (3) bir qator mezonlar yordamida tekshirildi va undan kelgusi davrlarda omillarni prognozlashda foydalanish mumkinligi aniqlandi. Shuning uchun ham (3) Ko‘p qirrali ekonometrik modeldan foydalangan holda, “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi tomonidan kelgusi davrlar uchun mahsulot tannarxini bashoratli hisob-kitoblarni amalga oshiramiz. Dastlab, har bir ta'sir etuvchi omil uchun trend modelini yaratamiz. Trend modeli ta'sir omilining vaqtga bog'liq funksiyasini o'z ichiga oladi va odatda quyidagi tarzda namoyon bo'ladi:

$$X_i = \beta_0 + \beta_1 \cdot t + \varepsilon \quad (6)$$

“O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasining asosiy vositalari o‘rtacha yillik qiymati (mln. so‘m hisobida) ($\ln X_1$) bo‘yicha trend model quyidagi ko‘rinishga ega:

$$\ln \hat{X}_1 = 5,6808 + 0,0963 \cdot t \quad (7)$$

$$R^2 = 0,8060, F_{\text{hisob}} = 33,2371, t_{\text{hisob}} = 5,7652 .$$

“O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasining aylanma mablag‘lari qiymati (mln. so‘m hisobida) ($\ln X_2$) bo‘yicha trend model quyidagi ko‘rinishga ega:

$$\ln \hat{X}_2 = 6,8495 + 0,0078 \cdot t \quad (8)$$

$$R^2 = 0,7606, F_{\text{hisob}} = 7,5164, t_{\text{hisob}} = 2,7186 .$$

“O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi tomonidan mahsulot ishlab chiqarish hajmi (mln. so‘m hisobida) ($\ln X_3$) bo‘yicha trend model quyidagi ko‘rinishga ega:

$$\ln \hat{X}_3 = 7,0490 + 0,0576 \cdot t \quad (9)$$

$$R^2 = 0,7789, F_{\text{hisob}} = 28,1905, t_{\text{hisob}} = 5,3095 .$$

Ta'sir omillari va vaqtinchalik omil o'rtasida o'rnatilgan trend modellarini tekshirish shuni ko'rsatadiki, trend modellaridagi barcha hisoblangan koeffitsientlarning statistik ahamiyati va ishonchliligi (7) - (9) aniqlangan.

Shunga ko'ra, biz (7) - (9) trend modellarini baholaymiz va ularning hisoblangan qiymatlarini ko'p qirrali ekonometrik modelga kiritamiz (3). Dastlab, biz ta'sir etuvchi omillarning prognoz qilingan qiymatlarini va keyinchalik natijaviy omilni taxmin qilamiz. Keyinchalik, kutilgan qiymatlarning logarifmik tabiatini yo'q qilish uchun eksponentsiyani qo'llaymiz.

Natijada “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar tannarxining ko‘p omilli ekonometrik modelga kiritilgan o‘zgaruvchilarining prognoz davridagi qiymatlariga ega bo‘lamiz (3.6-jadval).

3.6-jadval

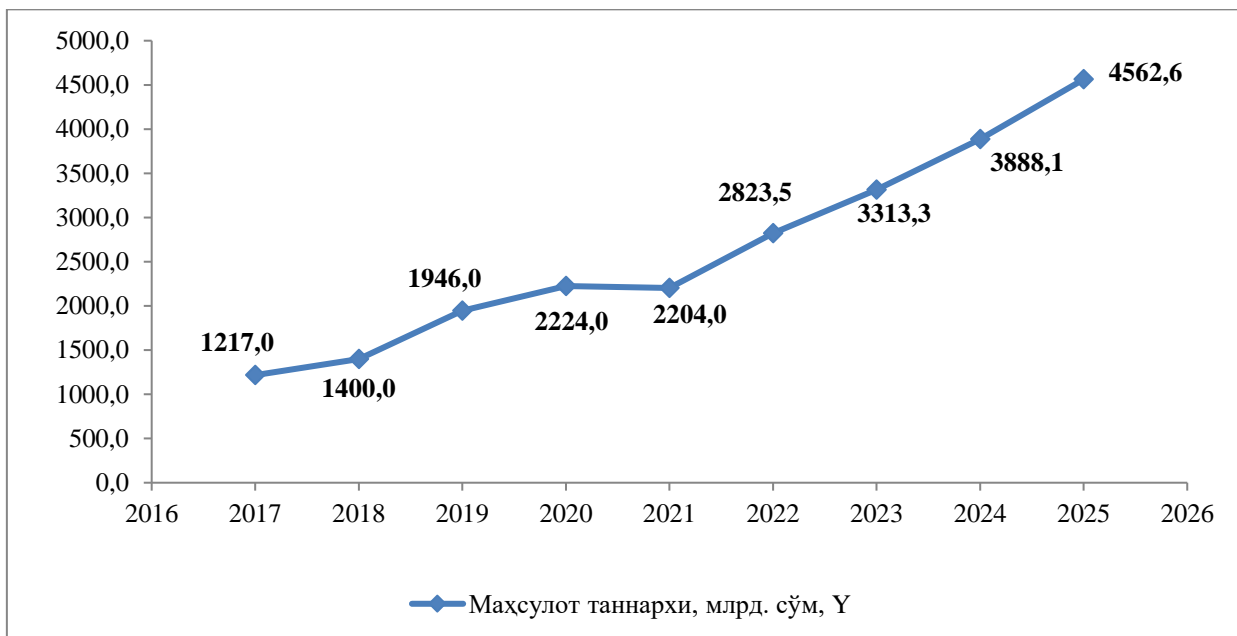
“O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar tannarxi va unga ta’sir etuvchi omillarning 2000-2022-yillardagi dinamikasi va 2023-2025-yillarga prognoz qiymatlari⁷⁰

No	Mahsulot tannarxi, mlrd. so‘m, Y	Asosiy vositalar o‘rtacha yillik qiymati, mln. so‘m, X1	Aylanma mablag‘lar qiymati, mln. so‘m, X2	Mahsulot ishlab chiqarish hajmi, mln. so‘m, X3
2017	1217.0	689.9	1793.0	2451.0
2018	1400.0	835.8	1989.0	2763.0
2019	1946.0	1057.0	2097.0	3209.0
2020	2224.0	979.0	2192.0	4000.0
2021	2204.0	1672.0	1816.0	3665.0
2022	2823.5	1777.8	2063.7	4471.2
2023*	3313.3	2155.6	2096.1	5017.6
2024*	3888.1	2613.7	2129.0	5630.7
2025*	4562.6	3169.2	2162.5	6318.7

⁷⁰ Muallif ishlanmasi

Ushbu omillarning grafiklari quyidagicha (3.7-3.10 - rasmlar).

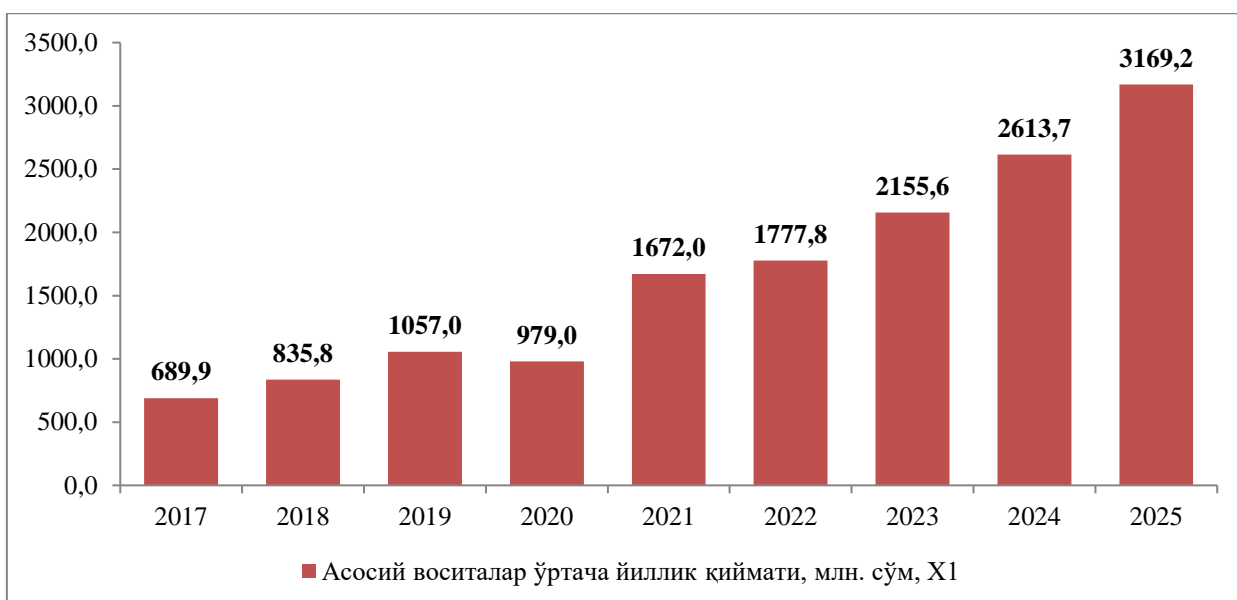
Quyidagi 3.7-rasmda “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar tannarxining 2017-2022-yillardagi dinamikasi keltirilgan.

3.7-rasm. “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasida ishlab chiqarilgan mahsulotlar tannarxining 2000-2022-yillardagi dinamikasi va 2023-2025-yillarga prognoz qiymatlari, mln. so‘m

Ushbu 3.7-rasmdan ko‘rish mumkinki, uyushmada 2016-2022-yillar mobaynida mahsulotlar tannarxi yillik o‘rtacha 1969,1 mln. so‘mga ortib borgan. Uyushmada 2022-yilda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning tannarxi 2017-yilga nisbatan 2,32-martaga oshgan. Bundan tashqari prognoz davriga kelib uyushmada mahsulotlar tannarxining o‘shishini kuzatish mumkin. 2025-yilda uyushma tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar tannarxi 2023-yilga nisbatan 1731.9 mln. so‘mga yoki 1,62 barobarga ortishi kuzatilmoqda. Bu ko‘rsatkich retrospektiv davrga (2017-2022-y.y.) nisbatan 30,3 foyizga kamayishini ko‘rsatmoqda.

Quyidagi 3.8-rasmda “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi asosiy vositalar o‘rtacha yillik qiymati ning 2017-2022-yillardagi dinamikasi va prognoz davridagi hisoblangan qiymatlari keltirilgan.

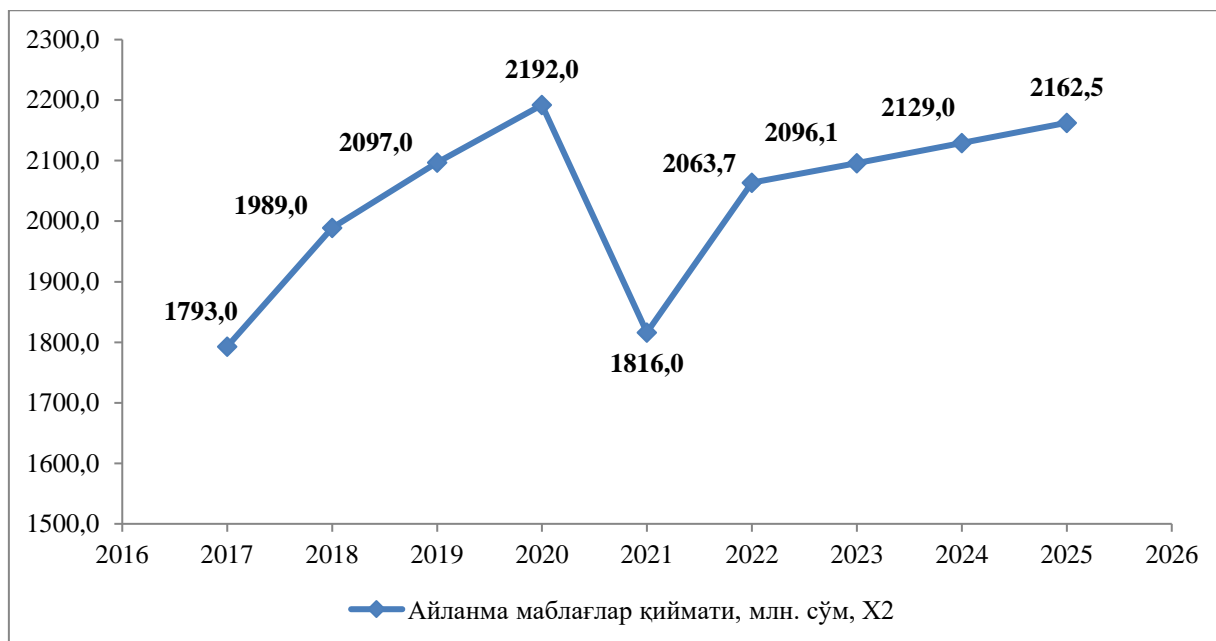

3.8-rasm. “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi asosiy vositalar o‘rtacha yillik qiymatining 2017-2022-yillardagi dinamikasi va 2023-2025-yillarga prognoz qiymatlari, , mln. so‘m⁷¹

Ma’lumotlarga ko‘ra, 2017-2022-yillarda “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi asosiy vositalar o‘rtacha yillik qiymati 1168,6 mln. so‘mni tashkil etgan. Yillik o‘rtacha o‘sish 1,23 barobarni tashkil etgan. Eng kam o‘sish 2020-yilni tashkil etgan bo‘lsa (pandemiya davrida), eng yuqori o‘sish 2021 va 2022-yillarga to‘g‘ri kelmoqda. Prognoz davri 2023-yildan boshlab uyushmaning asosiy vositalar o‘rtacha yillik qiymati 2646,2 mln. so‘mni, yoki 21 foizni martani tashkil etmoqda. Uyushmaning asosiy vositalari qiymati prognoz davrida o‘sish tendensiyasiga ega. Chunki, qurilish materiallari bozorida talab va taklif jadal o‘shib borish tendensiyasiga ega. 2025-yilda “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi asosiy vositalar o‘rtacha yillik qiymati 2022-yilga nisbatan 1,78-martaga ortishi kuzatilmoqda.

Quyidagi 3.9-rasmda “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi aylanma mablag‘lar qiymatining 2000-2022-yillardagi dinamikasi va 2023-2025-yillardagi hisoblangan prognoz qiymatlari keltirilgan.

⁷¹ Muallif ishlanmasi

3.9-rasm. “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi aylanma mablag‘lar qiymatining 2000-2022-yillardagi dinamikasi va 2023-2025-yillarga prognoz qiymatlari, mlrd. so‘m⁷²

3.9-rasmda ko‘rish mumkinki, 2017-2020-yillarda “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi aylanma mablag‘lar qiymati yiliga o‘rtacha 2192,0 mlrd. so‘mga ortib borgan. Ammo, 2021-yilda ushbu ko‘rsatkich 1816,0 mln. so‘mni tashkil etgan. 2020-yilga nisbatan uyushma aylanma mablag‘lar qiymati salkam 10,0 foizga kamaygan. Shunga qaramasdan, 2022-yilda uyushma aylanma mablag‘lar qiymati yana o‘shida davom etib, 2063.7 mln. so‘mni tashkil etgan. Ushbu kamayish uyushmaning aylanma mablag‘larining prognoz davrida ham keskin oshib ketishga ta’sir ko‘rsatgan. Natijada prognoz davrida yillik o‘rtacha o‘shish 1,016 foizni tashkil etmoqda. Prognoz davri, ya’ni 2025-yilga kelib “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi aylanma mablag‘lar qiymati 2162.5 mln. so‘mni tashkil etishini kuzatish mumkin.

Shu bilan birga “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasida mahsulot ishlab chiqarish hajmining retrospektiv davrda ham, prognoz davrida ham o‘shish sur‘atlarini ko‘rish mumkin. Agar 2017-2022-yillarda uyushma tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotning o‘rtacha hajmi yiliga 3426,5 mln. so‘mni tashkil etgan

⁷² Muallif ishlanmasi

bo'lsa, prognoz davrida yillik o'rtacha 5655,6 mln. so'mga yetishi kuzatilmoqda (3.10-rasm).

3.10-rasm. “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasida mahsulot ishlab chiqarish hajmining 2000-2022-yillardagi dinamikasi va 2023-2025-yillarga prognoz qiymatlari, mln. so‘m

Retrospektiv davrga ko‘ra prognoz davrida “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasida mahsulot ishlab chiqarish hajmi 112,2 foizni tashkil etmoqda. –

O‘zbekiston qurilish materiallari sanoatining rivojlanishi va uning istiqbollari munosabati bilan energiya samaradorligini oshirish xalqaro standartlariga javob beradigan yangi turdagi zamonaviy qurilish materiallari, jumladan, "sendvich" panellar, keramika sanitariya-texnik buyumlar, gazbeton

bloklari, issiqlik saqlash materiallari paydo, gipsokarton plitalari, sement asosidagi tom yopish materiallari, quruq qurilish aralashmalari, polipropilen quvurlar, marmar va travertin mahsulotlari, yog‘och chiplari, bazalt kompozit armatura.

Mahalliy xomashyoni chuqur qayta ishlash ham yo‘lga qo‘yildi, raqobatbardosh va eksportbop qurilish mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi va turlari kengaytirildi. Bu esa o‘z navbatida, yangi turdagi yuqori sifatli qurilish materiallariga ichki ehtiyojni ta‘minlamoqda.

Ushbu yutuqlar qurilish materiallariga bo‘lgan talabni sinchkovlik bilan tahlil qilish, mahalliy qurilish materiallari bilan ichki bozorni to‘ldirish va eksport ufqini kengaytirish orqali innovatsion mahsulot toifalari evolyutsiyasini rag‘batlantirishga qaratilgan yaxlit strategiyalardan kelib chiqadi, deb ta‘kidlash to‘g‘ri bo‘lar edi. Buni yangi qurilish materiallari va metodologiyalarining o‘zlashtirilishi, ilmiy xorijiy tajribalarni hisobga olish, respublika xomashyo zaxiralaridan foydalanish muhim yutuq sifatida tasdiqlaydi.

Arzon va sifatli qurilish materiallari ishlab chiqarish, bu yo‘nalishda faoliyat yuritayotgan tadbirkorlik subyektlarini har tomonlama qo‘llab-quvvatlashga alohida ‘tibor qaratilayotgani nafaqat ichki bozorni ta‘minlash, balki xorijiy mamlakatlarga ‘ksport qilish imkoniyatini ham yaratmoqda. Ijod bor joyda taraqqiyot bor. Sohani rivojlantirishga qaratilgan ishlar mamlakatimizni yanada rivojlantirish barobarida xalqimiz farovonligiga xizmat qilmoqda.

3-bob bo‘yicha qisqacha xulosa

Tabiiy resurslarni qayta ishlash texnikasining rivojlanishi turar joy va sanoat qurilishi uchun katta ilmiy salohiyatga ega bo‘lgan ko‘plab yangi qurilish materiallarini taqdim etdi. “O‘zsanoatqurilishmateriallari” konsorsiumi jahon andozalariga mos ravishda yuqori darajadagi qo‘shimcha qiymatli mahsulotlarni yetishtirish uchun taniqli investorlarni faol jalb qilmoqda. Bularga Avstriyaning “Gazgan Marble Group” MCHJsi (ishlab chiqarish quvvati yiliga 300 kv.metr tosh qoplama ishlab chiqaradi.) va boshqa Italiya kompaniyalari kiradi.

Qurilish hajmining oshishiga yordam beruvchi asosiy manba import o'rnini bosuvchi mexanizmlarni takomillashtirish va xarajatlarni qisqartirishdir. Bunga zamonaviy yuqori sifatli qurilish materiallarini energiya tejovchi ishlab chiqarish protokollariga integratsiya qilish orqali erishiladi va shu bilan yakuniy mahsulotni tejamkor ishlab chiqarishga yordam beradi. Bundan tashqari, tayyor mahsulotni ko'paytirish bilan birga material sarfini kamaytiradigan innovatsion strukturaviy dizaynlar xarajatlarni kamaytirishga foydali hissa qo'shadi.

Qurilish sohasida import o'rnini bosishga intilish ikkita asosiy yo'ldan foydalanishni talab qiladi, ularning har biri davlat tomonidan tartibga soluvchi aralashuvni o'z ichiga olgan qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirishning alohida strategiyalarini talab qiladi.

Qurilish tovarlarining import o'rnini bosish import qilinadigan qurilish materiallari yetkazib berishdagi uzilishlar zaifligini yumshatish va qurilayotgan ob'ektlar uchun optimal sifat ko'rsatkichlarini ta'minlashga qaratilgan.

Qurilish mahsulotlarini ishlab chiqarish texnologiyalari doirasida import o'rnini bosish mahalliy raqobatbardosh qurilish mahsulotlarining paydo bo'lishini tartibga soluvchi va iqtisodiy rag'batlantirishga qaratilgan. Bu mahalliy ishlab chiqarishni ko'paytirishni ham, qurilish materiallari sektori, qurilish sanoati va shunga o'xshash tarmoqlarda texnologik va boshqaruv innovatsiyalarini joriy qilishni ham o'z ichiga oladi.

Qurilish sektori kontekstida import o'rnini bosish mahalliy ishlab chiqaruvchilar uchun bozorga yo'naltirilgan asosda xalqaro tashkilotlar bilan raqobatlasha oladigan raqobat maydonini yaratish sifatida talqin qilinishi kerak.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'zbekiston qurilish materiallari bozorini davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

Xorijiy va mamlakatimiz olimlarining menejmentning tartibga solish funksiyasi mazmuni, mohiyatini ochib beruvchi fikrlari, ilmiy ta'riflari umumlashtirilgan va mualliflik xulosalari chiqarilgan. Tartibga solish funksiyasini turlari va bosqichlari aniqlangan, tamoyillari asoslangan.

Erkin bozorni tartibga solishda davlat faol ishtirok etishi lozim, chunki unga qator vazifalar yuklatiladi:

1. Jamiyatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash;
2. Moddiy boyliklar va daromadlarni qayta taqsimlash orqali aholini ijtimoiy himoyalash;
3. Davlat byudjeti daromadlari va xarajatlarini nazorat qilish orqali iqtisodiyot sohalarining mutanosib rivojlanishini ta'minlash;
4. Barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash;

Davlatning ana shu vazifalaridan kelib chiqib O'zbekistonda qurilish materiallari bozorini tartibga solish yo'nalishlari ishlab chiqildi va ushbu masalaga qaratilgan O'zbekiston Respublikasi Qonunlari, Prezident Farmonlari, Qarorlari, Vazirlar maxkamasining qarorlari tizimlashtirilib, tegishli xulosalar chiqarildi.

Bugungi kunda mamlakatimizda 180 ortiq turdagi qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi 12,5 mingdan ortiq korxonalar faoliyat yuritmoqda, 24 ta tuman (shahar) qurilish materiallari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan. 2022-yilga kelib yuqori sifatli qurilish materiallari ishlab chiqarish bo'yicha 667 ta xalqaro standart qabul qilingan.

Qurilish korxonalarining umumiy sonining 56,9 foizi bino va inshootlar qurishga, 9,9 foizi fuqarolik ob'ektlari qurishga, 33,2 foizi ixtisoslashtirilgan qurilish ishlarini amalga oshirishga yo'naltirilgan.

Yirik qurilish tashkilotlari tomonidan 2022-yilda amalga oshirilgan qurilish ishlari hajmi 12 114,5 milliard so'mni tashkil etdi. 2020-yilning mos davriga nisbatan ko'rib chiqilayotgan davrda qurilish-montaj ishlari xajmi 85,7 foizga oshdi.

Shu bilan birga qurilish materiallari sanoatini rivojlantirishda quyidagi muammolar majud:

1. Sement sanoatida bo'lgani kabi, korxonalar tomonidan yetkazib berilgan boshqa tovarlar uchun xam o'z vaqtida xaq to'lamaslik ishlab chiqaruvchilar uchun moliyaviy muammolarni keltirib chiqaryapti;

2. Yangi ishlab chiqarishni tashkil etishning kapital sig'imi yuqori bo'lganligi uchun tadbirkorlarda sarmoyalarning yetishmasligi kuzatilyapti;

3. Import qilinayotgan xom ashyo salmog'ining yuqoriligi. Umumiy moddiy xarajatlarning 86 foizigacha bo'lgan xom ashyo turlari Rossiyadan import qilinadi, bu esa korxonalarda katta valyuta resurslarini talab qiladi.

Tabiiy xom ashyolarni qayta ishlash texnologiyalarining rivojlanishi fuqarolik va sanoat qurilishiga ko'plab yangi ilm sig'mi yuqori bo'lgan qurilish materiallarini olib keldi. "O'zsanoatqurilishmateriallari" uyushmasi jaxon tendensiyalarini hisobga olib, yuqori qo'shimcha qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarish maqsadida brend investorlarni jalb qilmoqda. Bularga Avstriyaning "Gazgan Marble Group" MCHJsi (ishlab chiqarish quvvati yiliga 300 kv.metr tosh qoplama ishlab chiqaradi.) va boshqa Italiya kompaniyalari kiradi.

Kengaytirilgan qurilish mahsulotining asosiy kelib chiqishi import o'rnini bosish strategiyalarini takomillashtirish va xarajatlarni minimallashtirishdan iborat. Bu energiya tejamkor texnologiyalarni ishlab chiqarishda eng so'nggi, yuqori darajadagi qurilish materiallarini qo'shish orqali amalga oshiriladi va shu bilan yakuniy iqtisodiy konstruksiyalarni kafolatlaydi. Yakuniy mahsulot rentabelligini oshirish bilan birga material iste'molini kamaytiradigan aqlli strukturaviy yondashuvlar mahsulot tannarxini kamaytirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Qurilish sohasida import o'rnini bosishga intilish ikkita asosiy yo'ldan foydalanishni talab qiladi, ularning har biri davlat tomonidan tartibga soluvchi aralashuvni o'z ichiga olgan qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirishning alohida strategiyalarini talab qiladi.

Qurilish tovarlarining import o'rnini bosish import qilinadigan qurilish materiallari yetkazib berishdagi uzilishlar zaifligini yumshatish va qurilayotgan ob'ektlar uchun optimal sifat ko'rsatkichlarini ta'minlashga qaratilgan.

Qurilish mahsulotlarini ishlab chiqarish texnologiyalari doirasida import o'rnini bosish mahalliy raqobatbardosh qurilish mahsulotlarining paydo bo'lishini tartibga soluvchi va iqtisodiy rag'batlantirishga qaratilgan. Bu mahalliy ishlab chiqarishni ko'paytirishni ham, qurilish materiallari sektori, qurilish sanoati va shunga o'xshash tarmoqlarda texnologik va boshqaruv innovatsiyalarini joriy qilishni ham o'z ichiga oladi.

Qurilish sektori kontekstida import o'rnini bosish mahalliy ishlab chiqaruvchilar uchun bozorga yo'naltirilgan asosda xalqaro tashkilotlar bilan raqobatlasha oladigan raqobat maydonini yaratish sifatida talqin qilinishi kerak.

Qurilish materiallarini ishlab chiqarish bilan shug'ullanadigan kompaniyalarning raqobatdosh ustunligini oshirish (mahsulot sifatini oshirish, tannarxni pasaytirish, sotish ko'rsatkichlarini oshirish, moliyaviy barqarorlikni oshirish va aylanmani tezlashtirish orqali) katta investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha birgalikdagi sa'y-harakatlarni talab qiladi.

Bozor muhitini tavsiflovchi o'ziga xos beqarorlik.

Shunga qaramay, qurilish materiallari sektoridagi texnologik va boshqaruv yutuqlarining butun iqtisodiy spektrda uzluksiz o'zlashtirilishi juda ko'p noyob nozikliklarga duch keladi va ularning nuanslarini sinchkovlik bilan o'ylashni talab qiladi.

Qurilish materiallari sanoatiga innovatsiyalarning faol integratsiyalashuvi O'zbekistonning bugungi strategik taraqqiyotida muhim yo'nalish bo'lib turibdi. "O'zsanoatqurilishmateriallari" uyushmasi ishlab chiqarayotgan mahsulotlari tannarxi bo'yicha ma'lumotlar asosida hisoblangan ko'p omilli ekonometrik model (3) shuni ko'rsatadiki, uyushmaning asosiy vositalari o'rtacha yillik qiymati ($\ln X_1$) o'rtacha bir foizga ortsa, uyushmada ishlab chiqarilayotgan mahsulotlari tannarxi ($\ln Y$) o'rtacha 0,3396 foizga ortar ekan. Uyushma aylanma mablag'lari qiymati ($\ln X_2$) o'rtacha bir foizga oshsa, uyushmada ishlab chiqarilayotgan mahsulotlari tannarxi ($\ln Y$) o'rtacha 0,4568 foizga ortar ekan. "O'zsanoatqurilishmateriallari" uyushmasi tomonidan mahsulot ishlab chiqarish hajmi ($\ln X_3$) o'rtacha bir foizga

o'sha, uyushmada sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi ($\ln Y$) o'rtacha 0,7583 foizga ortar ekan.

Ko'p faktorli ekonometrik modelga mos ravishda, "O'zsanoatqurilishmateriallari" birlashmasi mahsulot tannarxining hisoblangan qiymatlarining chizilgan traektoriyasi uning real qiymatlari traektoriyasiga sezilarli darajada yaqinligini, ular orasidagi tafovutlar nisbatan kichik ekanligini ko'rsatadi. Bu ko'p faktorli ekonometrik model (3) "O'zsanoatqurilishmateriallari" uyushmasi uchun kelajakdagi mahsulot tannarxini prognozlash imkoniyatiga ega ekanligini qo'shimcha tasdiqlaydi.

Uyushmada 2017-2022-yillar mobaynida mahsulotlar tannarxi yillik o'rtacha 1969,1 mln. so'mga ortib borgan. Uyushmada 2022-yilda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning tannarxi 2017-yilga nisbatan 2,32-martaga oshgan. Bundan tashqari prognoz davriga kelib uyushmada mahsulotlar tannarxining o'sishini kuzatish mumkin. 2025-yilda uyushma tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar tannarxi 2023-yilga nisbatan 1731.9 mln. so'mga yoki 1,62 barobarga ortishi kuzatilmoqda. Bu ko'rsatkich retrospektiv davrga (2017-2022-y.y.) nisbatan 30,3 foyizga kamayishini ko'rsatmoqda.

2017-2020-yillarda "O'zsanoatqurilishmateriallari" uyushmasi aylanma mablag'lar qiymati yiliga o'rtacha 2017,8 mln. so'mga ortib borgan. Ammo, 2021-yilda ushbu ko'rsatkich 1816,0 mln. so'mni tashkil etgan. 2020-yilga nisbatan uyushma aylanma mablag'lar qiymati salkam 10,0 foizga kamaygan. Shunga qaramasdan, 2022-yilda uyushma aylanma mablag'lar qiymati yana o'sishda davom etib, 2063.7 mln. so'mni tashkil etgan. Ushbu kamayish uyushmaning aylanma mablag'larining prognoz davrida ham keskin oshib ketishga ta'sir ko'rsatgan. Natijada prognoz davrida yillik o'rtacha o'sish 1,016 foizni tashkil etmoqda. Prognoz davri, ya'ni 2025-yilga kelib "O'zsanoatqurilishmateriallari" uyushmasi aylanma mablag'lar qiymati 2162.5 mln. so'mni tashkil etishini kuzatish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. Normativ-huquqiy hujjatlar va metodologik ahamiyatga molik nashrlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston NMIU, 2017. – 80 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining “O‘zbekiston Respublikasining shaxarsozlik Kodeksi” Qonuni. 22.02.2021. O‘RQ-676 – son.
3. “Tovar bozorlarida monopolistik faoliyatni cheklash va raqobat to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. 27.12.1996-yildagi 355 – I- son.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning “2022 – 2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni. 01.02.2022
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017-y., 6-son, 70-modda
6. Prezident Sh.M.Mirziyoyevning 2021-yil 09-iyundagi “Hududlarning sanoat salohiyatini oshirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 6244-sonli Farmoni.
7. Prezident Sh.M.Mirziyoyevning 2020-yil 13-maydagi “O‘zbekiston Respublikasining qurilish sohasida islohotlarni chuqurlashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF - 5963-sonli Farmoni.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-noyabrdagi “Qishloq xo‘jaligida bilim va innovatsiyalar tizimi hamda zamonaviy xizmatlar ko‘rsatishni yanada rivojlantirish to‘g‘risida”gi PF-5577-sonli Farmoni
<https://lex.uz/docs/4060063>
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 2-apreldagi “Qurilish sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5392-sonli Farmoni

10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "O‘zbekiston Respublikasi qurilish tarmog‘ini modernizatsiya qilish, jadal va innovatsion rivojlantirishning 2021-2025-yillarga mo‘ljallangan strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida" 2020-yil 27-noyabrdagi PF-6119-sonli Farmoni

11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 9-iyun 2021-yildagi 6244-sonli "Xududlarning sanoat salohiyatini oshirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi Farmoni

12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 8-iyundagi "Yer munosabatlarida tenglik va shaffoflikni ta‘minlash, yerga bo‘lgan huquqlarni ishonchli himoya qilish va ularni bozor aktiviga aylantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-6243-son Farmoni

13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 23-may 2019-yildagi PQ-4335-sonli "Qurilish materiallari sanoatini jadal rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi Qarori. <https://lex.uz/ru/docs/4351738>

14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 21-fevral 2022-yildagi PQ-139-sonli "Uy-joylar qurilishini va qurilish materiallari sanoatini qo‘llab-quvvatlashning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi Qarori

15. Prezident Sh.M.Mirziyoyevning 2019-yil 20 fevraldagi "Qurilish materiallari sanoatini tubdan takomillashtirish va kompleks rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PQ-4198 sonli qarori.

16. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 04-oktyabr 2019-yildagi PQ-4477-sonli "2019 – 2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining "Yashil" iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tashdiqlash to‘g‘risida"gi Qarori.

17. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 05-fevral 2020-yildagi PQ-4586-sonli "Qurilish-montaj ishlari sifatini tubdan yaxshilash va qurilishni nazorat qilish tizimini takomillashtirish choralari to‘g‘risida"gi Qarori.

18. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 27-may 2020-yildagi PQ-4732-sonli "Ko‘p kvartirali uylarni ulush kiritish asosida qurish jarayonini tartibga solish chora-tadbirlari haqida"gi Qarori.

19. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 1-mayida PQ-2936-son O‘zbekiston Respublikasi davlat arxitektura va qurilish qo‘mitasi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.

20. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Qurilish vazirligi faoliyatini samarali tashkil etish to‘g‘risida”gi PQ-3646-son Qarori

21. Qurilish materiallari sanoatini 2020-yilgacha va 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi loyixasi.

22. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining “Qurilish sohasiga oid yagona ma’muriy qurilish reglamentlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 200-sonli Qarori.

II. Monografiyalar, ilmiy maqolalar, patentlar, ilmiy to‘plamlar

22. Metyakubov A.D. Qurilish materiallari sanoat korxonalariga investitsiyalarni jalb etish samaradorligini oshirish, monog. – T: 2021. 183 b.

23. Nurimbetov R.I., Metyakubov A.D., “Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda qirilish materiallarini ishlab chiqarish sanoatining rivojlanish tendensiyalari”. Arxitektura i stroitelstvo Uzbekistana. Jurnal. 2017-y. 37-39 bet. (18.00.00. №7)

24. S. N. Kotlyarova. Ekonomika regiona. — 2016. — T. 12, вып 4. — S. 1146–1156. https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/92029/1/2016_12_4_016.pdf

25. O merax po realizatsii importozamещeniya v grajdanskix otraslyax promyshlennosti v interesax ukrepleniya natsionalnoy bezopasnosti // Analiticheskiy vestnik. — 2014. — №27 (545) [Elektronnyy resurs]. URL: <http://www.council.gov.ru/media/files/41d51d722c0fdcb10554.pdf> (data obrasheniya: 12.03.2016).

26. Animitsa Ye.G., Animitsa P.Ye., Glumov A.A. Importozamещение v promyshlennom proizvodstve regiona. Konseptualno-teoreticheskie i prikladnyye aspekty // Ekonomika regiona. — 2015. — №3. — S. 160–172.

27. Bruton H.J. A Reconsideration of Import Substitution // Journal of Economic Literature. — 1998. — Vol. 36, No. 2. — P. 903–936

28. Zayseva K.N. RADIKALNYYE INNOVATSII V PROIZVODSTVE STROITEL'NYKH MATERIALOV: RISKI, PROBLEMY VNEDRENIYA // Fundamentalnye issledovaniya. – 2019. – № 5. – S. 36-39.

29. Nikolaev V.P. Vvedenie v rynochnuyu ekonomiku stroitelstva // Ekonomika stroitelstva. – 1994. – № 4. – S.3-12.

30. Kas I. Sistema upravleniya ekonomikoy: plan i rynok // problemy teorii i praktiki upravleniya. 2008. №2. 59 –s.

31. A. Dikamova, N. A. Xalzova, (Tixookeanskiy gosudarstvennyy universitet, Xabarovsk). Segmentatsiya rynka stroitel'nykh materialov. Elektronnoe nauchnoe izdanie "Uchenye zametki TOGU" 2015, Tom 6, № 1, S. 314 – 317.

32. Nurimbetov R.I., Metyakubov A.D., Toshmuxeamedova K.S. Dostignutyte rezultaty i perspektivy razvitiya proizvodstva stroitel'nykh materialov. Sotsialno-ekonomicheskoe razvitie gorodov i regionov: Gradostroitelstvo razvitie biznesa, jizneobespechenie goroda. Materialy II Mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, Volgograd, 3-fevralya 2017 goda. 426-429 s.

33. Yo'ldoshev, N.K. Menejment [Matn]: darslik / N.K. Yoldoshev, G.E. Zaxidov. - Toshkent: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti, 2018. – 392 b.

34. Sharifxo'jayev M., Abdullayev Yo. Menejment: Darslik. – Toshkent, O'qituvchi. 2001-y.

35. Vesnin, V.R. Osnovy menedjmenta: Uchebnik / V.R. Vesnin. – M.: Prospekt, 2016. - 256 s.

36. Ryabsev, A. Yu. Menedjment: ekonomicheskie aspekty upravleniya [Tekst] : ucheb. posobie / A. Yu. Ryabsev, T. B. Zagorulya ; M-vo obrazovaniya i nauki Ros. Federatsii, Ural. gos. ekon. un-t. — Yekaterinburg : [Izd-vo Ural. gos. ekon. un-ta], 2017.

37. Upravlenie organizatsiy: Uchebnik. / Pod red. A. G. Porshneva, Z. P. Rummyanseyevoy, N. Salomatina. - 2-ye izd., pererab. i dop. - M.: INFRA-M, 2002. - 198 s.

38. Qosimov G'.M. Menejment: Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. T.: O'zbekiston, 2002. 256 b.
39. G'ulomov S.S. Menejment asoslari: Iqtisodiyot yo'nalishidagi Oliy o'quv yurtlari uchun o'quv qo'llanma. – “Sharq”, 2002, 117 – b.
40. Rasulov M.R. Bozor iqtisodiyoti asoslari: Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik// So'z boshi: S.S.G'ulomov. T.: “O'zbekiston” 346-b.
41. Qosimov E., Qurilish ashyolari: Oliy o'quv yurtlarining talabalari uchun darslik. — T.: “Mehnat”, 2004, —3 b.
42. Shimko P.D. Optimalnoe upravlenie ekonomicheskimi sistemami. – SPb: biznes-press. 2004. 178 –s.
43. Cherkasov G.I. Рынок: регулирование рынка: Учебное пособие. – М.: ЮНИТИ-DANA. 2004. 150 – s.
44. Petrakov N.Ya., Vidyapin V.I., Juravleva G.P. Ekonomicheskie sistemy: kiberneticheskaya priroda razvitiya, gynochnye metody upravleniya. 2008. 106 – s.
45. Stepanov I.S. Ekonomika stroitelstva : Uchebnik. — 3-ye izd., dop. i pererab. — M. : Yurayt-Izdat 2007. 620 s.
46. Stroitelnye materialy i izdeliya : ucheb. posobie / V.S. Rudnov [i dr.] ; pod общ. red. dos., kand. texn. nauk I.K. Domanskoj.— Yekaterinburg : Izd-vo Ural. un-ta, 2018.
47. Stroitelnye materialy. Kratkiy kurs : ucheb. posobie // N. A. Mashkin, O. A. Ignatova; Novosib. gos. arxitektur.-stroit. un-t (Sibstrin). – 2-ye izd., pererab. – Novosibirsk : NGASU (Sibstrin), 2012. – S -11.
48. Ye.P.Kiyatkina, S.V.Fedorova “Ekonomika stroitelstva” Uchebnoe posobie. Samara: Samarskiy gosudarstvennyy arxitekturno-stroitelnyy universitet, 2011. S -71.
49. Qosimov I. Arzon zamonaviy qurilish ashyolari. Darslik. Toshkent arxitektura qurilish instituti. – T.: Cho'lpon nomidagi NMIU., 2017.
50. Abdullaev A.A. Strategiya povysheniya sotsialno- ekonomicheskoy effektivnosti malogo biznesa i chastnogo predprinimatelstva v stroitelnoy otrasli. (na primere Tashkentskoy oblasti). AVTOREFERAT doktorskoy dissertatsii (PxD)

po ekonomicheskim naukam. TASI. Tashkent – 2019. S -50.

51. Metyakubov A.D. Qurilish materiallari sanoatiga investitsiyalarni jalb etishning boshqarish samaradorligini oshirish. (“O‘zsanoatqurilishmateriallari” AJ misolida) . Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. TDIU. – T: 2019. 50 b.

52. Matrizayeva D.Yu. Sanoat korxonalarining iqtisodiy samaradorligini boshqarishni takomillashtirish. (“O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasi misolida) Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. TDIU.– T: 2021. 60 b.

53. Kurbaniyazov Sh.K. “Qurilish materiallari sanoatida korporativ boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini joriy etish samaradorligi” Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. TDIU – T: 2018. 55 b.

54. Djumaniyazov U.I. Davlat xususiy sherikchiligi asosida uy-joy qurilish sohasida korporativ boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. TDIU.– T: 2017. 53 b.

55. Goroshkova A.V. Suxie stroitelnye sme s modifitsiruyushchey dobavkoy na osnove torfa. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoy stepeni kandidata texnicheskix nauk. FGBOU VO “TGASU” Tomsk – 2015. S 24.

56. Bondarenko A. A. Organizatsionno – ekonomicheskii mexanizm razvitiya predpriyatiy promyshlennosti stroitelnykh materialov. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoy stepeni kandidata ekonomicheskix nauk. FGBOU VO “Rossiyskiy ekonomicheskii universitet im. G. V. Plexanova”. Moskva – 2019. S – 29.

57. Begzade G.Sh. Osobennosti i napravleniya transformatsii mirovogo rynka stroitelnykh uslug. Dissertatsiya na soiskanie uchenoy stepeni kandidata ekonomicheskix nauk. (Federalnoe gosudarstvennoe byudjetnoe obrazovatelnoe uchrejdenie vysshego professionalnogo obrazovaniya “Gosudarstvennyy universitet upravleniya”) Moskva, 2015. S - 187.

58. Abdulloev U. X. Formirovanie i razvitie reshtonalnogo stroitel'nogo

klastera (na materialax sentralnogo Tadjikistana). Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoy stepeni kandidata ekonomicheskix nauk. Texnologicheskogo universiteta Tadjikistana. Dushanbe – 2019. S 27.

59. Kerembaev A.T. OTChET po rezultatam marketingovogo issledovaniya PROIZVODSTVO STROITELNYX MATERIALOV I PROCHEY NE METALLICHESKOY MINERALNOY PRODUKSII. PROIZVODSTVO sEMENTA, IZVESTI I STROITELNOGO GIPSA. Podgotovlen v ramkax provedeniya marketingovykh issledovaniy v prioritetnykh sektorax Gosudarstvennoy programmy podderjki i razvitiya biznesa “Dorojnaya karta biznesa – 2025”. Nur-Sultan 2020.

60. Sostav promyshlennosti stroitelnykh materialov, yee mesto v stroitelnom komplekse i natsionalnoy ekonomike. Statya. URL: <http://investobserver.info/sostav-promyshlennosti-stroitelnyx-materialov-ee-mesto-v-stroitelnom-komplekse-i-nacionalnoj-ekonomike/> (data obraçeniya: 03.04.2016).

61. O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo‘mitasi ma’lumotlari. Toshkent, 2015-2021-yillar.

62. “O‘zsanoatqurilishmateriallari” uyushmasining yillik hisobotlari

III. Foydalanilgan boshqa adabiyotlar

63. <http://www.prezident.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining matbuot xizmati.

64. www.stat.uz– O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi

65. www.norma.uz–O‘zbekiston Respublikasi huquqiy me’yoriy xujjatlar to‘plami

66. <https://www.gazeta.uz/ru/2021/06/15/building-materials/>

67. <https://ru.essays.club/Gumanitarnye-nauki/Ekologiya/Importozameщenie-stroymaterialov-484632.html>

68. [.https://xreferat.com/53/3769-1-ocenka-rynka-stroitel-nyh-uslug.html](https://xreferat.com/53/3769-1-ocenka-rynka-stroitel-nyh-uslug.html)

69. https://tafsilar.info/jekonomika/Uzbekistan-rasshiraet-proizdvotsvo_v_stroymaterialov/

70. <http://www.uzbekistan.org.ua/ru/prapor/55-uncategorised/novosti/economica-news2/1744-import-zamenyayut-otechestvennym.html>

71. <https://ru.essays.club/Gumanitarnie-nauki/Ekologiya/Importozamenieshie-stroymaterialov-484632.html>

72. <https://businessman.ru/new-innovatsionnoe-texnologie-v-stroitelstve-ili-stroitelnyx-materialax-znachenie-vnedreniya-innovatsionnyx-texnologiy-v-stroitelstve.html>

73. <https://zen.yandex.ru/media/id/5ef429bb259d855256495dce/noveishie-texnologii-v-proizvodstve-stroitelnyx-materialov-5fcbf999702d845a13990b22>

74. <https://viafuture.ru/katalog-idej/novie-texnologii-v-stroitelstve>

75. <https://uzreport.news/economy/2030-yilgacha-o-zbekistonda-qurilish-materiallari-sanoatini-rivojlantirish-strategiyasi-lo>

76. <https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/green-building-materials-market>